तृतीय वर्ष कला

सत्र - V (CBCS)

शिक्षणशास्त्र पेपर - VIII

भारतीय शिक्षणातील आव्हाने

विषय कोड - 97160

© UNIVERSITY OF MUMBAI

प्रा. (डॉ.) डी. टी. शिर्के
प्रभारी कुलगुरू,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रा. डॉ. अजय भामरे
प्रभारी प्र-कुलगुरू,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रा. प्रकाश महानवर
संचालक,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

कार्यक्रम समन्वयक : **डॉ. संतोष राठोड**
प्राध्यापक, आंतरविद्याशाखीय अभ्यासक्रम प्रमुख,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

अभ्यासक्रम समन्वयक : **राजेश सिंह**
सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

अभ्यासक्रम लेखक : **डॉ. सीमा परटोले**
सहाय्यक प्राध्यापक,
सोनूभाऊ बसवंत कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय, शहापूर, ठाणे.

: **प्राध्यापक जया यशवंतराव बाविस्कर**
सहाय्यक प्राध्यापक,
आर. सी. शिक्षण महाविद्यालय, शिरपूर, धुळे.

: **राजेश सिंह**
सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

नोव्हेंबर २०२२, प्रथम मुद्रण,

म्प्रकाशक
संचालक,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई - ४०००९८.

अक्षरजुळणी
मुंबई विद्यापीठ मुद्रणालय,
सांताक्रुझ, मुंबई.

अनुक्रमणिका

अध्याय क्र.	पाठाचे नाव	पान क्र.
१.	भारतीय शिक्षणातील शैक्षणिक समस्या	१
२.	भारतीय शिक्षणातील प्रशासकीय समस्या	१५
३.	भारतीय शिक्षणातील सामाजिक समस्या	३०
४.	राष्ट्रीय विकासासाठी शिक्षण	५७
५.	भारतीय शिक्षण प्रणालीमधील प्रात्यक्षिक कार्य	७३

*****

UNIVERSITY OF MUMBAI

Syllabus for the T.Y.B.A. Course : Education

Course Title : T.Y.B.A. Paper : VIII

CHALLENGES IN INDIAN EDUCATION

Objectives:

- To develop an understanding of important issues in Indian Education
- To Comprehend the challenges faced in Indian education system
- To develop an insight into the need for inclusive education
- To understand the various techniques of ICT in teaching and learning
- To appreciate the importance of Peace & Value education in turbulent times
- To familiarise with the initiatives in promoting education for human resource development

Semester V : Course Code: UAEDU505 (June to October)

Module 1: Academic Issues in Indian education

a. Medium of instruction at pre-primary, primary, secondary and higher education levels

b. Wastage and stagnation in primary and secondary education

c. Teacher – Pupil ratio in pre-primary, primary, secondary and higher education levels

Module 2: Administrative Issues in Indian education

a. Funding of educational institutions

b. Selective admissions and Entrance examinations

c. Educational institutional infrastructure

d. Privatisation of education

Module 3: Social Issues in Indian Education

a. Education for Equity (Scheduled castes, Scheduled Tribes, Economically and Socially Backward Classes)

b. Education for mitigating social challenges (unemployment, communalism, population explosion, regionalism, terrorism, corruption)

c. Education for Special Learners.

Module 4: Education for National Development

a. Religious and Moral Education

b. Education for Democracy

c. Vocational Education

Module 5: Practical work in Challenges In Indian Education

Each student is expected to submit an essay of not less than 1000 words, on any one of the following:

a. Education for Multiculturalism

b. Education for Inclusion

c. Accreditation of educational institutions

*****

१

भारतीय शिक्षणातील शैक्षणिक समस्या

घटक रचना

१.० उद्दिष्टे

१.१ प्रस्तावना

१.२ शिक्षणाचे माध्यम

- १.२.१ पूर्व प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- १.२.२ प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- १.२.३ माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- १.२.४ उच्च शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम

१.३ गळती आणि स्थगन

- १.३.१ प्राथमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगन
- १.३.२ माध्यमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगन

१.४ पूर्व – प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण

- १.४.१ प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण
- १.४.२ माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण
- १.४.३ उच्च शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण

१.५ सारांश

१.० उद्दिष्ट्ये

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही खालील गोष्टी करण्यास सक्षम व्हाल.

- पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाच्या माध्यमाचे वर्णन करणे.
- गळती आणि स्थगन यांची व्याख्या करणे.
- प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील गळती आणि स्थगन स्पष्ट करणे.
- पूर्व–प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाणाचे वर्णन करणे.

१.१ प्रस्तावना

भारतातील शिक्षण पद्धतीत ब्रिटीश पूर्व आणि ब्रिटीशांच्या काळापासून आमुलाग्र बदल झाले आहेत. सुरुवातीला बालकांना गुरुकुलमध्ये शिक्षण दिले जात होते, ते आता आधुनिक शिक्षण पद्धतीत सुधारित झाले आहे .

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर, भारतीय संविधानाने आपल्याला सहा मुलभूत अधिकार दिले असून त्यापैकी एक अधिकार म्हणजे शिक्षणाचा अधिकार होय. त्यानुसार ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील प्रत्येक बालकाला मोफत शिक्षण देण्यात आले आहे. शिक्षण प्रणाली प्रामुख्याने पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक यांत विभागली असून यात शेवटी उच्च शिक्षण येते.

तथापि या शिक्षण व्यवस्थेत अनेक त्रुटी आहेत, त्यांना जर आळा घातला तरच देशाच्या सर्वांगीण विकासाचे कार्य होऊ शकते.

१.२ शिक्षणाचे माध्यम

१.२.१ पूर्व प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम:

प्रत्येक मानवाच्या विकासाचे 'माध्यम' हे महत्वाचे अंग आहे. पूर्व प्राथमिक शिक्षण महत्वाचे आहे, कारण ते भाषेच्या विकासाला प्रोत्साहन देते आणि बालकाला शालेय शिक्षणासाठी तयार करते.

पूर्व प्राथमिक शिक्षण केंद्र हे असे पहिले ठिकाण आहे कि, जेथे बालक पालकांच्या संगोपन व सहवासापासून दूर जातात. येथे बालक संवेदनाचा शोध घेण्यास, समवयस्काबरोबर आंतरक्रिया करण्यास आणि जीवनाचे मौल्यवान धडे घेण्यास सुरुवात करतात. पूर्व शालेय केंद्र हे प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील विकासात महत्वाची भूमिका बजावते आणि बालकांना वाचन, लेखन, भाषण आणि सर्वांगीण विकासास साहाय्य करून सकारात्मक अध्ययन अभिवृत्तीचा विकासातून त्यांच्या पुढील जीवनासाठी भक्कम आधारस्तंभाची बांधणी करते. पूर्व शालेय केंद्र हे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या जीवनभर अध्ययनासाठी चांगली सुरुवात करून देते. पूर्व शालेय शिक्षण, बालकाच्या जीवनाच्या विकासात महत्वाची भूमिका बजावते.

३ ते ६ वयोगटातील बालकांचा शैक्षणिक प्रवास त्यांच्या स्वत:च्या मातृभाषेतून सुरु केला पाहिजे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर बालकांना पूर्व शालेय शिक्षणात त्यांच्या मातृभाषेतून अध्यापन करणे हे सर्वात योग्य मानले जाते. म्हणून संप्रेषणाचे माध्यम बालकाला सर्वात जास्त परिचित असलेली त्याची मातृभाषा असायला पाहिजे.

भारत सरकारने राष्ट्रीय शिक्षण धोरण, २०२० जाहीर केले आहे. ही १९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानंतर शिक्षण क्षेत्रातील सर्वात मोठी सुधारणा आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० हे शिक्षणाच्या अनेक क्षेत्रांमध्ये बदल घडवून आणण्याचा प्रयत्न करत आहे आणि त्याच्यापैकी एक म्हणजे प्राथमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांना दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणाचे माध्यम

होय. या धोरणात असे नमूद केले आहे की, सर्व शाळांमध्ये शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा असेल.

मातृभाषेतील शिक्षणाचे फायदे:

१) युनेस्कोने अशी शिफारस केले आहे की, प्राथमिक शिक्षणाच्या सुरुवातीच्या वर्षात समाजाच्या मातृभाषेतून शिकविले जावे, जेणेकरून विद्यार्थी वाचन व लिहायला पूर्णपणे शिकतील.

२) बालकाच्या विचार आणि भावनांच्या विकासात मातृभाषा महत्वाची भूमिका बजावते. त्यामुळे शालेय शिक्षणात शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यात द्विमार्गी संप्रेषण होईल.

३) मातृभाषेतून शिकवल्याने घर-शाळा यांची बालकांच्या अध्ययनात मजबूत भागीदारी निर्माण होईल. पालक, बालकांच्या अध्ययनात सहभागी होऊ शकतील आणि त्यांचा अध्ययन अनुभव अधिक आरोग्यदायी बनवतील.

१.२.२ प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम:

आपल्या जीवनात भाषा विविध उद्देशांसाठी वापरली जाते, तथापि आपण सर्वसामान्यपणे भाषेला जे श्रेय देतो, त्यापेक्षाही ते अधिक आहे. हे फक्त इतरांशी संप्रेषण करण्याचे माध्यम नाही, तर आपल्या मनातील विचारांचे साधन आहे. भाषा हे ज्ञान प्राप्तीतील महत्वाचे साधन आहे. म्हणून, ज्याप्रमाणे आपण शाळेत भाषा शिकतो, त्याप्रमाणे आपल्या शाळेत भाषा हे शिक्षणाचे महत्वाचे माध्यम बनते.

त्रिभाषा सूत्राने प्राथमिक स्तरावरील शिक्षणात, बालकाच्या सुसंवादी विकास आणि दर्जेदार शिक्षणासाठी त्यांना मातृभाषेतून शिकविले जाते. हि दूरदृष्टी शिक्षण आयोग-१९६४-६६ , राष्ट्रीय शिक्षण धोरण १९६८, राष्ट्रीय शिक्षण धोरण १९८६, सुधारित कृती कार्यक्रम १९९२ आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद (NCERT) विकसित केलेल्या राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-१९७५, १९८८, २०००, २००५ यांद्वारे मांडली आहे.

बालकांच्या शिक्षणात मातृभाषा फार उपयुक्त असून मातृभाषा पुढील कारणांमुळे महत्वाची आहे:

१. अभिव्यक्ती आणि संप्रेषणाचे माध्यम:

व्यक्तीच्या कल्पना आणि भावना यांच्या अभिव्यक्तीचे भाषा हे सर्वोत्कृष्ट माध्यम आहे. विद्यार्थी व शिक्षक त्यांच्या प्रशिक्षणामध्ये विचार व कल्पनाची प्रभावीपणे देवाणघेवाण मातृभाषेद्वारे करतात.

२. सामाजिक गटाची निर्मिती:

भाषेद्वारे, प्रामुख्याने मातृभाषेद्वारे व्यक्ती स्वतःची सामाजिक संघटना निर्माण करतो.

३. अध्ययनास सोपी:

सर्व भाषांमध्ये, मातृभाषा हि अध्ययन करण्यासाठी सोपी असते. व्यक्ती स्वतःच्या मातृभाषेत पूर्ण प्राविण्य आणि प्रभुत्व मिळवू शकते.

४. ज्ञान प्राप्तीचे सर्वोत्कृष्ट माध्यम:

विचार हे ज्ञान प्राप्तीचे साधन आहे आणि भाषेशिवाय विचार करणे हि अशक्य बाब आहे. "And training in the use of mother – tongue the tongue in which a child thinks and dreams becomes the first essential of shoaling and the finest instrument of human culture." (P.B.Ballard)

म्हणून मातृभाषेद्वारे ज्ञान प्राप्ती करणे हे आपल्या विद्यार्थी विशेषतः विद्यार्थी शिक्षकांसाठी अधिक महत्वाचे आहे.

१.२.३ माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम:

माध्यमिक शिक्षण इयत्ता ९ वी पासून सुरु होते आणि इयत्ता १२ वीपर्यंत असते. माध्यमिक शिक्षण हे दोन टप्प्यांमध्ये विभागले जाते. सुरुवातीचे दोन वर्ष किंवा इयत्ता १० वी पर्यंत हे सामान्य माध्यमिक शिक्षणाचे असतात, तर पुढे इयत्ता १२ वी पर्यंत उच्च माध्यमिक शिक्षण स्तर असतो. माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील खाजगी शिक्षण अधिक सामान्य असले तरी सरकारी शाळांमध्ये हे शिक्षण मोफत सुरु आहे. भारतातील सामान्य माध्यमिक शिक्षण म्हणजेच इयत्ता १० वी पर्यंतच्या शिक्षणासाठी सामान्य अभ्यासक्रमात तीन भाषांचा समावेश आहे. (प्रादेशिक भाषा, निवडलेली भाषा आणि इंग्रजी भाषा यांचा सामवेश आहे.)

भारतातील भाषिक विविधता हे भाषेचे नियोजन, जटील आणि लवचिक बनवते, कारण भारतातील शाळांमध्ये असलेल्या भाषांची संख्या 'समस्या आणि योग्यता' दोन्ही मानले जाते. शालेय शिक्षणातील त्रिभाषा सूत्र हे भारताचे भाषा धोरण १९५० मध्ये राजकीय एकमतातून उदयास आले असून भाषा व भाषिक गटांमध्ये भाषिक सुसंवाद वाढविण्याचे मार्गदर्शक तत्व बनले आहे, परंतु त्याची अंमलबजावणी असमाधानकारक आहे. भारतात शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी, हिंदी आणि संबंधित राज्याच्या कार्यालयीन भाषेनुसार बदलते, खाजगी शाळा प्रामुख्याने इंग्रजी भाषेला तर सरकारी शाळा हिंदी भाषा किंवा संबंधित राज्याच्या भाषेला प्राधान्य देतात.

१.२.४ उच्च शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम:

उच्च शिक्षण प्रणालीत भारतीय भाषांना जे महत्व मिळायला हवे होते, ते कधीच मिळाले नाही. अध्यापन आणि अध्ययन प्रामुख्याने परकीय भाषांमध्ये आहे. परंतु राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० ने यात बदल केला आहे. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी नुकतेच एक टिव्ट केले आहे की, "राष्ट्रीय शिक्षण धोरणापासून प्रेरणा घ्या. वैद्यकशास्त्र , अभियांत्रिकी यांसारखे सर्व तांत्रिक कोर्सेस मातृभाषेतून शिकविण्याचा प्रयत्न केला जाईल."

सध्याच्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाने अशी शिफारस केली आहे की, उच्च शिक्षण संस्थांनी शिक्षणाचे माध्यम म्हणून मातृभाषा किंवा स्थानिक भाषा किंवा द्विभाषा कार्यक्रमाचा वापर केला पाहिजे. हे अधिकाधिक विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण व दर्जेदार शिक्षण देण्यास साहाय्य

करेल आणि त्यामुळे उच्च शिक्षणातील एकूण नोंदणी प्रमाणात (Gross Enrolment Ratio) वृद्धी होईल. हे शिक्षणाचे माध्यम किंवा द्विभाषा कार्यक्रम म्हणून सर्व भारतीय भाषांच्या सामर्थ्य, वापर आणि चैतन्याला प्रोत्साहन देईल. तसेच हे सरकारी आणि खाजगी संस्थांमध्ये फरक नाही याची हमी देईल.

वरीलप्रमाणे पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण स्तरावर शिक्षणाचे माध्यम आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

१. पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाच्या माध्यमाची चर्चा करा.

---

२. प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाच्या माध्यमाबाबत सखोल माहिती द्या.

१.३ गळती आणि स्थगन

१.३.१ प्राथमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगन:

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून भारत सरकार आणि राज्य सरकार हे प्राथमिक शिक्षणात सुधारणा आणि विस्तार करण्याचा प्रयत्न करत आहे, तरीसुद्धा अपेक्षित यश मिळाले नाही. अनेक बालके प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करण्यापूर्वीच शाळा सोडून देतात, त्यामुळे त्यांच्या प्राथमिक शिक्षणावर खर्च केलेला पैसा आणि उर्जा व्यर्थ जाते. हरटॉग समितीने आपल्या अहवालात यास गळती म्हटले आहे. १९५५-५६ मध्ये प्राथमिक शिक्षण सोडलेल्या बालकांचे प्रमाण ५७ टक्के होते. प्राथमिक शिक्षणातील गळतीची कारणे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. पद्धतशास्त्रीय उपागमाचा/दृष्टिकोनाचा अभाव:

भारतातील प्राथमिक शिक्षणात पद्धतशास्त्रीय उपागमाचा अभाव आहे. प्राथमिक स्तरावर शाळेच्या योग्य इमारतींचा अभाव, प्रशिक्षित शिक्षकांचा अभाव, आवश्यक उपकरणे, ग्रंथालये आणि आवश्यक सोयी सुविधांचा अभाव असल्याने विद्यार्थ्यांची शिक्षणातील अभिरुची कमी होत जाते. त्यामुळे ते प्राथमिक शिक्षण अपूर्ण ठेवून सोडून देतात.

२. पालकांची उदासीनता:

भारतातील जवळजवळ ७० टक्के लोकसंख्या निरक्षर आहे. त्यामुळे निरक्षर लोकांना शिक्षणाचे मूल्य समजत नाही. जेव्हा पालक निरक्षर असतात आणि प्राथमिक शिक्षण

बालकांना पैसे कमविण्यास सक्षम नसते, तेव्हा पालक मुलांना शाळा सोडण्यास लावतात आणि पैश्यांसाठी मजुरीवर किंवा व्यापारात काम करायला लावतात.

३. विद्याशाखा प्रशासन:

चांगल्या प्रशासनाच्या अभावामुळे प्राथमिक शिक्षणाच्या गुणवत्ता आणि विकासावर विपरीत परिणाम झाला आहे. शिक्षक, पर्यवेक्षक आणि प्रशासकीय कर्मचारी यांची संख्या, उपकरणे व इमारत यांवर समान भर न देता प्राथमिक शिक्षणाच्या विस्तारावर भर देण्यात येत आहे. विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाणात वाढ झाल्याने शिक्षकांना प्रत्येक विद्यार्थ्याकडे वैयक्तिक लक्ष देणे शक्य होत नाही. कार्यक्षम वाहतूक व्यवस्थेचा अभाव हे सुद्धा प्राथमिक शिक्षणावर विपरीत परिणाम करते. हे प्राथमिक शिक्षण क्षेत्रातील निधीचा अपव्यय आणि स्थगनामध्ये वाढ करण्यास मदत करते.

४. योग्य नियोजनाचा अभाव:

गळती आणि स्थगनाचे आणखी एक महत्वाचे कारण म्हणजे प्रवेशाचे वय आणि विशिष्ट कालावधीसाठी वर्गात राहण्याच्या अटीबाबत कोणतेही नियम नाहीत. भिन्न वयोगटातील मुले प्राथमिक शिक्षण घेतात आणि स्वतः च्या इच्छेनुसार प्राथमिक शिक्षण सोडून देतात. ग्रामीण भागातील अनेक मुले त्यांच्या पालकांच्या गरिबीमुळे गैरहजर राहतात. तसेच ते प्रामुख्याने पेरणी आणि कापणीच्या हंगामात गैरहजर राहतात. त्यामुळे ग्रामीण भागातील लोकांच्या गरजा आणि पालकांच्या समस्या यांचा विचार करून सुट्ट्यांची योग्य यादी तयार करणे हा यावर उपाय आहे.

५. गरिबी:

भारतीय लोकांची गरिबी हि प्राथमिक शिक्षणाच्या क्षेत्रातील गळतीला जबाबदार असलेला महत्वाचा घटक आहे. बहुतेक पालक इतके गरीब आहेत कि, ते कुटुंबासाठी दोन वेळच्या जेवणाची व्यवस्था करू शकत नाही. अशा पालकांना मुलांच्या पुस्तके, वह्या इ. चा खर्च करणे शक्य होत नाही. याउलट मुलांचे शिक्षण थांबवून पैसे कमविण्यासाठी कोणत्यातरी व्यापारात कामाला पाठविणे पालकांना अधिक सोपे वाटते. त्यामुळे प्राथमिक शिक्षणातील हुशार विद्यार्थ्यांची मोठी टक्केवारी शिक्षणापासून वंचित राहून गरिबीची बळी ठरते.

६. योग्य अभ्यासक्रमाचा अभाव:

अनेक भारतीय शाळा अद्यापही नवीन मुलभूत शाळांमध्ये रुपांतरीत झाल्या नाहीत. त्या शाळांमध्ये अजूनही जुन्या अभ्यासक्रमाचे अध्यापन केले जाते, जो विद्यार्थ्यांसाठी मनोरंजक नसून कंटाळवाणा आहे. त्यामुळे त्यांच्यात शाळा सोडण्याची इच्छा निर्माण होते.

७. जुन्या पंरपरा:

भारतीय समाज जीवनात अजूनही जुन्या परंपरांचा समावेश असून लोक पुराणमतवादी प्रथा सोडू शकले नाहीत आणि अधिक उदारमतवादी आणि पुरोगामी वृत्ती अंगिकारू शकले नाहीत. उदा. बालविवाह, अस्पृश्यता आणि स्त्रियांचे दुय्यम स्थान इ. बहुसंख्य लोक सह-

शिक्षणाच्या (Co-Education) विरोधी आहेत, त्यांना असे वाटते की, मुलीनी नोकरी करू नये आणि उदरनिर्वाहासाठी कमवू नये. तसेच मुला-मुलींच्या लग्नामुळे ते शिक्षण सोडून देतात.

गळती आणि स्थगन यावर उपाय:

१. अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना

२. शैक्षणिक व्यवस्थेची पुनर्रचना

अ. चांगल्या पुस्तकांचा तुटवडा

ब. शाळेतील अस्वस्थ वातावरण

क. योग्य खेळाच्या मैदानाचा अभाव

ड. प्रशिक्षित शिक्षकांचा अभाव

३. पालकांचे शिक्षण

४. प्रशासकीय सुधारणा

५. बालविवाह आणि बालकामगारास प्रतिबंध

६. गरीबीचे निवारण

प्राथमिक शिक्षणातील स्थगन:

स्थगनाचा अर्थ:

स्थगन म्हणजे विशिष्ट अभ्यासक्रम विहित वेळेत पूर्ण न करणे होय. याचा अर्थ, विद्यार्थ्याचे वर्गात एकदा किंवा दोनदा नापास होणे असाही होतो. तसेच याचा अर्थ वेळेचा अपव्यय असाही होतो. प्राथमिक शिक्षणात हा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षरित्या अपव्यय आहे.

उदा. जर विद्यार्थी पाच वर्षाचा अभ्यासक्रम आठ वर्षात पूर्ण करतो, तर त्याने तीन वर्षाचा पैसा, श्रम आणि वेळ यांचा अपव्यय केला. वर्गात वारंवार अपयश आल्याने विद्यार्थ्यामध्ये निराशा येते आणि नंतर विद्यार्थी अभ्यास सोडून रोजगार शोधण्याचा प्रयत्न करतात. विद्यार्थी प्रामाणिक प्रयत्नातून पैसे कमविण्यात अपयशी ठरला तर, तो समाज विघातक कृत्यांमध्ये गुंततो आणि समाजावर ओझे बनतो. भारतामध्ये स्थगन हे प्राथमिक शिक्षणासाठी मोठे नुकसान आहे. प्राथमिक शिक्षणाच्या पहिल्या पाच वर्गात हे प्रमाण ६० टक्के आहे.

स्थगनाची कारणे:

१. अनेक अनाकर्षक अभ्यासक्रम:

प्राथमिक वर्गांसाठी गणित व विज्ञान यांचा समावेश असलेले पाच विषय आहेत, जे सहा ते अकरा वर्षे वयोगटातील बालकांसाठी सुद्धा कठिण आहेत. त्यामुळे अनेक मुले नापास होतात आणि त्यातून स्थगन वाढते.

२. एकाच वर्गात प्रवेशासाठी भिन्न वय:

प्राथमिक शाळेतील वर्गात प्रवेशासाठी कोणताही निश्चित नियम नसणे हा घटक सुद्धा स्थगनाला जबाबदार ठरतो. वयाचे कोणतेही बंधन नसल्यामुळे कोणत्याही वयाच्या मुलाला कोणत्याही वर्गात प्रवेश मिळू शकतो. त्यामुळे एकाच वर्गात भिन्न वयोगटाची आणि मानसिक क्षमतेची मुले आढळतात. त्यांचा शारीरिक आणि मानसिक विकास संतुलित पद्धतीने होत नाही. अनेक विद्यार्थी वर्गात नापास होतात, त्यामुळे हे स्थगनाला कारणीभूत ठरते

३. अनभिरुचीदायक वातावरण:

शाळेत जाणाऱ्या मुलाला घरातील वातावरणापेक्षा शाळेतील वातावरणात वेगळेपण दिसते. त्यामुळे त्याला समायोजनाच्या समस्येला सामोरे जावे लागते. जी बालके नवीन परिस्थतीत स्वतःला समायोजित करण्यात अपयशी ठरतात, त्यांच्यात समाज विघातक दृष्टीकोन विकसित होऊन ते बालगुन्हेगार बनतात. ते इतर मुलांचे नुकसान करतात आणि हे स्थगनास कारणीभूत ठरते. घराचे आणि शाळेचे वातावरण त्रासदायक असल्याने बालकाला त्याच्या अभ्यासात अभिरुची राहत नाही. तो त्याचा गृहपाठ पूर्ण करू शकत नाही आणि त्यामुळे तो स्थगनाला बळी पडतो.

४. शारीरिक कमजोरी:

अस्वस्थ वातावरण, कुपोषण किंवा रोगांमुळे येणारी शारीरिक कमजोरी हे देखील स्थगनाला कारणीभूत ठरते. शारीरिकदृष्ट्या कमजोर मुले त्यांचा अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यासाठी खूप अभ्यास करू शकत नाही. त्यांची स्मरणशक्ती कमकुवत होते आणि ते परीक्षेत नापास होतात.

५. वाईट सामाजिक प्रथा:

बालविवाह सारख्या वाईट सामाजिक प्रथा हे स्थगनाचे महत्वाचे कारण आहे. विवाहित मुले आणि मुली त्यांच्या शिक्षणाकडे दुर्लक्ष करतात आणि शिक्षण थांबवितात.

६. शाळेतील अपुऱ्या तरतुदी:

भारतीय प्राथमिक शाळांमध्ये शिक्षकांची संख्या खूपच कमी आहे. खूप शाळांमध्ये एकच शिक्षक आहे, ते विविध विषयांना न्याय देऊ शकत नाही यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांचा अभ्यासक्रम पूर्ण करणे खूप अवघड जाते. शाळेच्या इमारतीची स्वच्छता, वाचन व अध्यापन साहित्याचा तुडवडा भासल्याने विद्यार्थ्यांचे शिक्षण थांबवले जाते.

७. सदोष परीक्षा प्रणाली:

सध्याची परीक्षा प्रणाली सदोष आहे, कारण यात विद्यार्थ्याने वर्षभरात केलेले श्रम आणि मेहनत लक्षात घेतली जात नाही तर विद्यार्थ्याच्या मूल्याचे मुल्यांकन काही तासातच केले जाते. काही कारणास्तव विद्यार्थ्यांना परीक्षेच्या कालावधीत समाधानकारक उत्तरे देता

आली नाही तर त्याचे संपूर्ण वर्षाचे श्रम वाया जातात. या कालबाह्य आणि सदोष परीक्षा पद्धती स्थगनाचे कारण ठरते.

स्थगनाचा सामना करण्यासाठी उपाय:

१. अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना

२. योग्य प्रवेश धोरण

३. सुयोग्य वातावरण

४. बालकांच्या आरोग्यात सुधारणा

५. मानसशास्त्रीय शिक्षण पद्धती

६. बालविवाह आणि बालकामगार बंदी

७. परीक्षा पद्धतीत सुधारणा

१.३.२ माध्यमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगन:

गळती आणि स्थगन:

गळती आणि स्थगन हे वेगवेगळे शब्द असले तरी त्यामुळे शिक्षणात दुहेरी समस्या निर्माण होतात, याचा उल्लेख हरटॉग समितीच्या(१९२९) अहवालात केला आहे. गळती म्हणजे प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करण्यापूर्वीच कोणत्याही टप्प्यावर बालकाने शाळेतून अकाली बाहेर पडणे होय आणि स्थगन म्हणजे एका वर्षापेक्षा जास्त कालावधीसाठी बालकाला वर्गात ठेवणे होय, असे या समितीने स्पष्ट केले आहे.

माध्यमिक शिक्षण:

स्वातंत्र्यानंतर आपल्या देशातील शिक्षणाच्या संरचनात्मक पद्धतीमध्ये एकसमानता आणण्याचा प्रयत्न केला आहे. शिक्षण आयोग १९६४-६६ ने संपूर्ण देशभरात १०+२+३ असा शैक्षणिक संरचनेचा एकसमान आकृतिबंध लागू करण्याची शिफारस करण्यात आली, ज्याला भारत सरकारने १९६८ च्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाच्या ठरावात मान्यता दिली आणि आता ते संपूर्ण देशात कार्यरत आहे. दहा वर्षाच्या शालेय शिक्षणात इयत्ता १ ली ते ८ वी (६ ते १४ वर्ष वयोगट) प्राथमिक आणि इयत्ता ११ वी व १२ वी या माध्यमिक स्तरांचा समावेश होतो.

सद्यस्थितीमध्ये माध्यमिक शिक्षणात ९ वी आणि १० वीच्या वर्गांचा समावेश होतो. तथापि, गळती आणि स्थगनाचे प्रमाण इयत्ता ८ वी ते १० वी या तीन वर्गात जास्त असल्याचे अभ्यासले गेले आहे.

गळती आणि स्थगनाची कारणे:

१. सामाजिक आणि आर्थिक:

गरिबी, लैंगिक असमानता, निरक्षरता, अंधश्रद्धा व परंपरावादी वृत्ती ही गळतीची काही प्रमुख कारणे आहेत. निधीची कमतरता आणि त्याचे अयोग्य वितरण यांमुळे वरच्या वर्गातील समस्या वाढतात.

२. शैक्षणिक:

अध्यापनाचा निकृष्ट दर्जा, अनुभव नसलेले शिक्षक, एकाच शिक्षकावर वर्गाचा आणि प्रशासनाचा ओझे, व्यावसायिक अभ्यासक्रमाचा अभाव आणि सदोष मूल्यमापन पद्धती यामुळे गळती आणि स्थगनाची समस्या निर्माण होते.

गांधीजीच्या 'शिका आणि कमवा' या आवाहनाकडे दुर्लक्ष होत आहे. विद्यार्थी दहावी व बारावीनंतर प्रत्यक्षपणे कमविण्यासाठी सक्षम होत नाही.

३. शालेय सुविधा आणि पायाभूत सुविधांचा अभाव:

योग्य इमारत, पाणी, स्वच्छता, वाहतूक, प्रयोगशाळा आणि क्रीडांगणे इ. सुविधांचा अभावाने गळती आणि स्थगनाची समस्या वाढते.

४. इच्छा नसलेले शिक्षक:

शिक्षक पात्रताधारक आणि प्रशिक्षित नाहीत. शहरी भागातील शिक्षक ग्रामीण भागातील संस्थामध्ये जाण्यास नकार देतात.

५. शाळेच्या वेळेत विसंगती:

ग्रामीण भागातील मुलांकडून, प्राथमिक व्यवसायात मदत करणे आणि कुटुंबासाठी कमावणे या अपेक्षा असतात. परंतु शाळेची वेळ आणि शेतीची कामे यांची वेळ एकच असते, त्यामुळे शाळेची वेळ आणि कामाची वेळ यांत संघर्ष होतो.

६. विविधता:

जेव्हा बालकाला एकाच वर्गात पुन्हा बसावे लागते, तेव्हा अपुरे पोषण, कुपोषण, आरोग्यविषयक समस्या, वैद्यकीय सुविधा नसणे आणि मानसिक अडथळे यांसारख्या विविध समस्या निर्माण होतात.

गळती आणि स्थगनासाठी उपाय:

१. आपल्या समाजातील, श्रीमंत अधिक श्रीमंत होत आहे आणि गरीब अधिक गरीब होत आहे, ही विषमता दूर करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

२. शाळेची इमारत, पाणी, विद्युत पुरवठा, फळा, वर्गातील भौतिक सुविधा इ. पायाभूत सुविधांसाठी पुरेसे आर्थिक साहाय्य दिले पाहिजे.

३. शिक्षकांना प्रोत्साहन व विशेष भत्ते देणे.

४. प्रौढांमध्ये शिक्षण कसे महत्त्वाचे व फायदेशीर आहे आणि शिक्षण हे भविष्य उज्वल व सुरक्षित करण्याची हमी देते याबाबत जागृती करणे.

५. स्थानिक गरजेनुसार शाळेची वेळ समायोजित करणे. उदा. 'सेतू शाळा'ची अंमलबजावणी करणे.

६. नवीन अध्यापन पद्धतीचा वापर करणे आणि वार्षिक मूल्यमापनाऐवजी नियमित सर्वंकष मूल्यमापन करणे.

७. समर्पित शिक्षकांची नियुक्ती करणे.

८. वैद्यकीय आणि वाहतूक सुविधा पुरविणे.

९. बालकांनी प्राप्त केलेल्या संपादनाबद्दल प्रशंसा करणे आणि प्रेरणा देणे.

१०. नियमित शिक्षणाबरोबर वेगळ्या प्रकारचे व्यावसायिक प्रशिक्षण देणे, हे पालकांना दीर्घकालीन प्रोत्साहन देण्यासाठी उपयुक्त ठरेल कारण त्यांना माहित होईल कि, हे कौशल्य पुढे पैसे कमविण्यासाठी उपयुक्त ठरणार आहे.

११. शिक्षण आयोगाने केलेल्या पुढील शिफारशीची अंमलबजावणी करणे.

अ. गावामध्ये साक्षरता कार्यक्रमाचे आयोजन करणे.

ब. अर्धवेळ शिक्षण पुरविणे, ज्यामुळे विद्यार्थी पालकांना त्यांच्या व्यवसायात मदत करतील आणि शिक्षणसुध्दा घेऊ शकतील .

समारोप:

अशाप्रकारे, आपल्यासारख्या जास्त लोकसंख्या असलेल्या देशासाठी गळती आणि स्थगन ही खूप मोठी समस्या असून तिच्या निर्मुलनासाठी युद्धपातळीवर प्रयत्न होणे गरजेचे आहेत, त्यामुळे चांगले शिक्षण आणि मुल्ये आपल्या देशाच्या दुर्गम भागामध्ये रुजतील.

तुमची प्रगती तपासा:

१. गळती आणि स्थगनाची व्याख्या सांगा.

२. प्राथमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगनाची चर्चा करा.

३. माध्यमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगनाची चर्चा करा.

१.४ पूर्व - प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण

गुणवत्तापूर्ण बालसंगोपन प्रदात्यांचे, चांगले विद्यार्थी–शिक्षक प्रमाण हे सर्वोत्तम निदर्शक आहे. विद्यार्थी–शिक्षक प्रमाण म्हणजे बालसंगोपन केंद्र आणि पूर्व प्राथमिक शाळांमध्ये कोणत्याही वेळी तेथील बालकांच्या संख्येनुसार उपलब्ध असलेल्या शिक्षक किंवा बालसंगोपन व्यावसायिकांची संख्या होय.

उदा. प्राथमिक शाळेतील वर्गात २० बालके आणि २ शिक्षक असतील तर तेथील विद्यार्थी- शिक्षक प्रमाण १०:१ असेल, म्हणजेच १० बालकांसाठी १ शिक्षक असेल.

सर्वात यशस्वी पूर्व शालेय कार्यक्रम म्हणजे वर्गाचा आकार लहान असणे आणि विदयार्थी - शिक्षक यांचे प्रमाण कमी असणे. हि संख्या कायम कमी राहणे अतिशय महत्वाचे असते. अनेक संशोधनातून असे आढळून आले आहे कि, विदयार्थी-शिक्षक प्रमाण आणि लहान वर्ग यांत सहसंबंध असून ते भविष्यातील सकारात्मक बाह्योत्पत्तीशी संबंधित असते आणि कमी विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण हे पूर्व शालेय स्तरावरील प्रत्येक बालकांमध्ये, जीवनभर अध्ययन करण्याची आवड निर्माण करून त्यांचा विकास करते.

बालकाच्या मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाच्या अधिकार (RTE) कायदा, 2009 नुसार पूर्व प्राथमिक आणि प्राथमिक या दोन्ही स्तरावर विदयार्थी-शिक्षक प्रमाण कमी ठेवले आहे. प्राथमिक शिक्षण स्तरावर विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण ३०: १ असावे.

१.४.१ प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण:

शिक्षणाचा अधिकार कायदा २००९ हा असा कायदा आहे की, भारतीय संविधानाच्या कलम २१ अ नुसार ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील सर्व बालकांना मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण देणे हे या कायद्याचे ध्येय आहे.

शिक्षणाचा अधिकार कायदा २००९ नुसार विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण ३०: १ असावे, याचा अर्थ प्रत्येक प्राथमिक शाळेत एकूण ३० विद्यार्थ्यांसाठी १ शिक्षक नेमणे होय.

जर ३० पेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला तर विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण ६०: २ असेल, म्हणून ६० पेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांसाठी ३ शिक्षक असतील.

जागतिक स्तरावर विशिष्ट वर्गात शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या इष्टत्तम संख्येत तफावत आढळते. तथापि, राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० नुसार ज्या क्षेत्रामध्ये सामाजिक –आर्थिक दृष्ट्या वंचित असलेले विद्यार्थी संख्या जास्त असते, तेथे विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण २५: १ च्या खाली असावे असे ध्येय आहे. .

१.४.२ माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण:

चांगल्या विदयार्थी-शिक्षक प्रमाणासाठी कोणतीही मानक परिपूर्ण संख्या नाही. शाळेच्या अंदाजपत्रकानुसार ही संख्या बदलू शकते.

राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान आराखड्यानुसार, सरकारी माध्यमिक शाळांमध्ये आवश्यक असलेल विदयार्थी- शिक्षक प्रमाण ३०:१ असले पाहिजे. परंतु हे प्रमाण भाषेसाठी ५१:१, गणितासाठी १०२:१, समाजशास्त्रासाठी १६५ :१, विज्ञानासाठी २३७:१ असे आहे.

भौतिकशास्त्र, गणित व जीवशास्त्र यांसारख्या क्लिष्ट विषयांसाठी जास्त विदयार्थी - शिक्षक प्रमाणापेक्षा कमी विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण असणे चांगले असते, असा युक्तिवाद अनेक स्त्रोतांद्वारे केला जातो. सामान्यतः कमी विदयार्थी - शिक्षक प्रमाण असलेल्या शाळा अधिक अनन्य, लहान आहेत, असे वर्ग सर्व विद्यार्थ्यांसाठी अधिक फायदेशीर असतात असे मानले जाते, कारण शिक्षकाकडून वैयक्तिक लक्ष व माध्यमिक शालेय स्तरावर निम्न संपादन पातळी असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी अधिक फायदेशीर असल्याचे दिसून येते, जेथे आशय पातळी अधिक आवाहनात्मक असते. मोठ्या वर्गातील विद्यार्थी त्यांच्या कार्यापासून दूर जातात, कारण शिक्षक वैयक्तिक लक्ष देण्याऐवजी संपूर्ण वर्गाला सूचनाला देतात आणि याचा निम्न संपादन पातळी असलेल्या विद्यार्थ्यांवर सर्वात अधिक परिणाम होतो.

१.४.३ उच्च शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण:

शिक्षण संस्थेतील अध्यापनाच्या गुणवत्तेवर परिणाम करणाऱ्या घटकांपैकी एक महत्वाचा घटक म्हणजे प्रति शिक्षक विद्यार्थी संख्या, यालाच विदयार्थी- शिक्षक प्रमाण असे संबोधले जाते. प्रमाण जितके जास्त असेल तितकी प्रति शिक्षक विद्यार्थी संख्या जास्त असेल आणि शिक्षकाला प्रत्येक विद्यार्थ्याकडे वैयक्तिक लक्ष द्यायला कमी वेळ मिळतो, त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर नकारात्मक परिणाम होतो.

भारतासारखा देश जो लोकसंख्याशास्त्रीय आव्हानाला सामोरे जात आहे, तेथे उच्च शिक्षण सर्वसमावेशक करणे महत्वाचे आहे, पण याचवेळी अध्ययन बाह्योत्पत्ती सुधारण्याकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे, जे देशातील शिक्षकांच्या तुटवड्याच्या सततच्या समस्येकडे लक्ष देऊन काही प्रमाणात प्राप्त केले जाऊ शकते.

उच्च विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाणाव्यतिरिक्त भारताला शिक्षणाच्या तृतीय स्तरावर लैंगिक पुर्वग्रहाच्या समस्येला सामोरे जावे लागत आहे.

लैंगिक भेदभावाच्या समस्येचे निराकरण केल्याने, केवळ शिक्षकांच्या पुरवठ्याची बाजू सुलभ होण्यास मदत होणार नाही, अध्यापन व्यवसायात अडथळे येतील परंतु स्पर्धात्मकता आणि बाह्योत्पत्ती वाढवून अध्यापनाच्या समानतेत सुधारण करता येईल.

उच्च विद्यार्थी–शिक्षक प्रमाण म्हणजे नेहमीच खराब निकाल नव्हे. आजही अनेक विद्यापीठामध्ये उच्च विद्यार्थी – शिक्षक प्रमाण उच्च असूनही ते प्रभावी अध्यापन पद्धती आणि उत्कृष्ट बाह्योत्पत्ती देतात.

तुमची प्रगती तपासा:

१. पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी- शिक्षक प्रमाण स्पष्ट करा.

१.५ सारांश

या प्रकरणात आपण पुढील घटकांचा अभ्यास केला आहे.

- पूर्व प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- प्राथमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- माध्यमिक शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- उच्च शिक्षण स्तरावरील शिक्षणाचे माध्यम
- प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगन
- प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणातील गळती आणि स्थगनाची कारणे
- गळती आणि स्थगनासाठी उपाय
- प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण स्तरावरील विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण

*****

२

भारतीय शिक्षणातील प्रशासकीय समस्या

घटक रचना

२.० उद्दिष्टे

२.१ प्रस्तावना

२.२ केंद्र सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या

२.३ राज्य सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या

२.४ राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांसमोरील प्रशासकीय समस्या

२.५ महाविद्यालय आणि शैक्षणिक संस्थांसमोरील प्रशासकीय समस्या

२.६ समारोप

२.७ सारांश

२.८ प्रश्न

२.९ संदर्भ

२.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर, तुम्ही खालील गोष्टी करण्यास सक्षम व्हाल.

- भारतीय शिक्षणातील प्रशासकीय समस्यांची चर्चा करणे.
- केंद्र सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्यांचे आकलन करणे.
- राज्य सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्यांचे आकलन करणे.
- राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांसमोरील प्रशासकीय समस्यांचे आकलन करणे.
- महाविद्यालय आणि शैक्षणिक संस्थांसमोरील प्रशासकीय समस्यांचे आकलन करणे.

२.१ प्रस्तावना

शैक्षणिक प्रशासन हि शिक्षणशास्त्राच्या अभ्यासाची शाखा असून त्यात शिक्षकांचे विशिष्ट कार्य आणि सामान्य व शैक्षणिक संस्थांमधील शिक्षणाची प्रात्याक्षिके आणि प्रशासकीय सिद्धांतांचे परीक्षण केले जाते.

शिक्षण हा राष्ट्राचा आधार आहे. शिक्षणाचा व्यक्तीच्या कल्पनाशक्ती, नैतिक विकास, सर्जनशीलता, सामाजिक जबाबदारी आणि सर्वांगीण विकासावर प्रभाव पडतो.

शैक्षणिक कार्यक्रमांच्या कार्यक्षमता, वित्तीय व्यवस्थापन आणि राष्ट्राच्या मागणी व पुरवठ्याच्या पुर्ततेसाठी सुयोग्य प्रशासनाची गरज असते. १३८ करोड (२०२०)

लोकसंख्या असलेला भारत हा देश २८ घटकराज्ये आणि ८ केंद्रशासित प्रदेशात विभागला आहे. भारताचे क्षेत्रफळ ३,२८७,२६३ चौ.कि.मी.असून उत्तर-दक्षिण विस्तार ३,२१४ किमी व पूर्व-पश्चिम विस्तार २,९३३किमी आहे. जगामध्ये लोकसंख्येत दुसऱ्या क्रमांकावर असलेल्या भारतात शिक्षणाची सुविधा पुरविणे हे आव्हानात्मक कार्य आहे. केंद्र सरकार, राज्य सरकार, विद्यापीठे, महाविद्यालये आणि शाळा यांना भारतीय शिक्षणातील विविध प्रशासकीय समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे.

२.२ केंद्र सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या

१. देशाची भौगोलिक विशालता व विविधता:

भारत हा भौगोलिकदृष्ट्या विशाल देश असून २८ घटकराज्ये आणि ८ केंद्रशासित प्रदेश असलेल्या आपल्या देशात २२ कार्यालयीन भाषा असून हजारो मातृभाषा आहेत. भारतात असे म्हटलं जाते की, 'कोस-कोस पे पानी बदले, चार कोस पे वाणी'. याचा अर्थ असा आहे की, भारतात प्रत्येकी २.५ किमी मध्ये पाण्याची चव बदलते, तर प्रत्येकी ६ किमी मध्ये भाषा बदलते. या व्यतिरिक्त आपल्या देशात विविध संस्कृतीचे लोक राहतात. प्रत्येक संस्कृतीतील लोक वेगवेगळे कपडे घालतात, वेगवेगळे नृत्य सादर करतात आणि त्यांची लोकगीते व संगीत वेगवेगळे आहेत. अशा विविधतेने नटलेल्या, विस्ताराने मोठ्या असलेल्या देशाचे प्रशासन करणे, हे सरकारपुढील सर्वात मोठे आव्हान आहे. अभ्यासक्रम तयार करताना आणि त्याची अंमलबजावणी करताना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते.

२. अकार्यक्षम प्रशासन आणि जबाबदारीचा अभाव:

अकार्यक्षम प्रशासन आणि जबाबदारीचा अभाव असल्याने, केंद्र सरकारला भारतीय लोकांसाठी शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करताना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. अनेकदा असे दिसून आले आहे की, केंद्र सरकार सर्वोत्तम असे शैक्षणिक धोरण तयार करते, परंतु जबाबदार व्यक्ती व संघटना यांना त्याची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी देण्यात सरकारला अपयश येते.

३. राज्यांमध्ये अयोग्य सहकार्य:

भारतात २८ घटकराज्ये आणि ८ केंद्रशासित प्रदेश असून ८ केंद्रशासित प्रदेशांपैकी राष्ट्रीय राजधानी असलेल्या दिल्ली आणि पाँडेचरी या केंद्रशासित प्रदेशात विधानसभा व विधानपरिषद आहेत. या सर्व २८ घटकराज्ये व दिल्ली आणि पाँडेचरी या दोन केंद्रशासित प्रदेश यांतील विविध समस्यांचा विचार करून विभाग पाडण्यात आले आहेत. त्यांच्यामध्ये अयोग्य सहकार्य असल्याने केंद्र सरकारकडून भारतीय लोकांसाठी असलेल्या शैक्षणिक धोरणे व योजना यांच्या अंमलबजावणीत उशीर होतो.

४. संवादात दरी:

केंद्र व राज्य, राज्य व जिल्हा, जिल्हा व शैक्षणिक संस्था यांच्यात संवादात दरी असल्याचे आढळून आले आहे. त्यामुळे अनेक शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी प्रत्यक्षात होताना दिसत नाही.

५. लोकांच्या सामाजिक, सांस्कृतिक आणि भावनिक समस्या:

भारत हा देश फक्त भौगोलिकदृष्ट्याच विभागलेला नाही तर, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि भावनिकदृष्ट्या सुद्धा विभागलेला आहे. त्यामुळे राष्ट्रासाठी अभ्यासक्रमाचे नियोजन करताना लोकांच्या भावना आणि संस्कृती लक्षात घेणे गरजेचे आहे. केंद्र सरकार राष्ट्राच्या विकासासाठी कितीही बदल घडवून आणण्याचा प्रयत्न करत असले तरी काही लोकांचा गट शैक्षणिक धोरणाच्या बाजूने असल्याचे दिसून येते म्हणजेच काही लोक समर्थन करतात, तर काही लोक विरोध करतात. विशिष्ट अभ्यासक्रम व शैक्षणिक धोरणाचे आरेखन करताना दुहेरी सामाजिकता, दुहेरी सांस्कृतिकता व दुहेरी मानसिकता असलेल्या लोकांच्या कृती, केंद्र सरकारसाठी अडथळे ठरत आहेत

६. दारिद्र्य:

जेव्हा आपण भारताच्या दारिद्र्याबद्दल बोलतो, तेव्हा जागतिक बँकेच्या सरासरी दारिद्र्यरेषेनुसार ६० % भारतीय लोक प्रतिदिन ३.१० डॉलर (म्हणजे २४७ रुपये) पेक्षा कमी आणि २१% किंवा २५० दशलक्षापेक्षा अधिक लोक प्रतिदिन २ डॉलर (म्हणजे १५९ रुपये) यांवर जीवन जगत आहेत. म्हणूनच सरकार सर्वोत्तम अभ्यासक्रमाऐवजी दारिद्र्य निर्मूलनावर भर देत आहे परंतु, दारिद्र्याचे मूळ कारण समजून घेण्यात सरकार अपयशी ठरत आहे.

अज्ञात व्यक्ती असे म्हणाली आहे की, "Give me education and I'll manage to get food"

अयोग्य अभ्यासक्रम, अयोग्य धोरणे, अभ्यासक्रम व धोरणाची अयोग्य अंमलबजावणी ही दारिद्र्याची मुळ कारणे आहेत हे केंद्र सरकारने समजून घेतले पाहिजे.

७. भ्रष्ट्राचार आणि निधीची गळती:

ट्रान्सपरन्सी इंटरनशनल करप्शन परसेप्शेन इंडेक्सच्या अहवालानुसार, भारत १८० देशांमध्ये ८५ क्रमांकावर आहे. अहवालात असेही नमूद केले आहे की, गेल्या काही दशकापासून ते स्थिर आहे परंतु ते चिंताजनक आहे. सर्वच सरकारी संस्थामध्ये 'The Packet Culture' चा वापर सर्रासपणे केला जात आहे, त्यात शिक्षण क्षेत्रही मागे नाही. केंद्र सरकारने वेळोवेळी तयार केलेल्या शैक्षणिक धोरणाच्या अयोग्य अंमलबजावणीस योग्य रक्कम असलेले पैशाचे पॅकेट भ्रष्ट शिक्षणाधिकारी व निरीक्षक यांच्याकडे देणे हा घटक जबाबदार आहे .

८. शिक्षणाचा हक्क व नवीन शैक्षणिक धोरणाची अयोग्य अंमलबजावणी:

शिक्षणाचा हक्क कायदा २००९ व नवीन शिक्षण धोरण २०२० हे सर्वांना कौशल्याधारित शिक्षण देण्यासाठी तयार केले आहे, परंतु या धोरणाच्या अंमलबजावणीत विविध अडथळे आहेत. शिक्षणाचा हक्क कायदा २००९ नुसार, प्रत्येक बालकाला त्याच्या वयानुसार जन्माच्या कोणत्याही पुराव्याशिवाय शाळेत प्रवेश दिला जावा असे नमूद करण्यात आले आहे. परंतु दुसरीकडे, शाळांना सूचना दिली जाते की, जन्माचा पुरावा म्हणून जन्म दाखला किंवा शाळा सोडल्याचा दाखला देणे. या विरोधाभासी विधानांमुळे गोंधळ निर्माण होतो

आणि प्रवेशास विलंब व प्रवेश नाकारणे, हि सर्वात मोठी समस्या निर्माण होऊन सरकारला तिचा सामना करावा लागतो.

जेव्हा आपण नवीन शिक्षण धोरण २०२० बोलतो, तेव्हा हे धोरण अजूनही शाळा व महाविद्यालयांमध्ये लागू केलेले नाही.

९. अध्यापन अध्ययन वातावरण:

अध्यापन अध्ययन प्रक्रियेसाठी चांगल्या अध्यापन अध्ययन वातावरणाची गरज असते. आपल्याला शेवटच्या काही दशकातील सरकारी शाळा आणि महाविद्यालयांची स्थिती अत्यंत वाईट असल्याचे दिसून येते. जरी सरकार नेहमी शाळांच्या इमारती, पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी आणि विद्यार्थ्यांसाठी अध्यापन साहित्याच्या खरेदीसाठी निधी देत असले तरी, भ्रष्ट्राचारी मुख्याध्यापक आणि शिक्षक, आवश्यक साहित्य पुरविण्यात अपयशी ठरतात.

१०. अभ्यासक्रमाचे आरेखन:

अभ्यासक्रम हा शिक्षणाचा पाया आहे. अभ्यासक्रमाचे आरेखन करताना राजकीय, समाजशास्त्रीय, तत्वज्ञानात्मक आणि मानसशास्त्रीय पैलू लक्षात घ्यावे लागतात. तसेच बाजारातील मागणी देखील अभ्यासक्रमाचे आरेखन करताना लक्षात घ्यावी लागते. तथापि त्याला विविध मर्यादा असतात.

शिक्षणतज्ञांना नेहमी अभ्यासक्रमाचे आरेखन करताना राज्य आणि जिल्ह्याच्या गरजेनुसार त्यांचे तर्क लावावे लागतात, कारण हे फक्त स्थलांतर थांबविण्यासाठी नाही तर विशिष्ट जिल्हयातील विद्यार्थ्यांमध्ये त्यांच्या क्षेत्रानुसार उपलब्ध संसाधनावर आधारित कौशल्यांचा विकास करण्यास आणि त्यांच्या नातलगांबरोबर आनंदी जीवन जगण्यास मदत करेल.

या व्यतिरिक्त केंद्र सरकारसमोरील काही प्रशासकीय समस्या पुढीलप्रमाणे आहेत:

अ. सेवातर्गत शिक्षकांचे प्रशिक्षण

ब. राज्यनिहाय गरजा लक्षात घेतल्या जात नाहीत.

क. संशोधनाचा अभाव

ड. पायाभूत सुविधांचा अभाव

इ. सुरक्षितता

ई. ICT ची अंमलबजावणी

उ. शिक्षकांची गुणवत्ता

ऊ. सरकारी शाळांची जवळीकता

तुमची प्रगती तपासा:

१. भारतात शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी करताना केंद्र सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या स्पष्ट करा.

---

२. तुम्ही केंद्र सरकारला शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी करताना कसे साहाय्य कराल?

२.३ राज्य सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या

राज्ये ही त्यांच्या सिमांतर्गत भागात शिक्षणाचा विकास करण्यासाठी प्रत्यक्ष जबाबदार असतात. केंद्राच्या तुलनेत राज्यांना कमी समस्यांना सामोरे जावे लागते, परंतु शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी करताना कठीण आव्हानांना सामोरे जावे लागते.

सध्या राज्यांना विद्यार्थ्यांची नावनोंदणी व स्थलांतर, नियोजित अभ्यासक्रमात कोर्सचे व्यवस्थापन, जिल्ह्यांच्या गरजेनुसार अभ्यासक्रमात सुधारणा, कोर्सचे व्यवस्थापन, विद्यार्थ्यांचे नियंत्रण, महसूलाचे व्यवस्थापन, शैक्षणिक संपादन इ. यांसारख्या विविध प्रशासकीय समस्यांना सामोरे जावे लागते. या सर्व छोट्या आव्हानांची कारणे पुढील प्रशासकीय समस्या आहेत.

१. लोकसंख्येत वाढ:

उत्तम राहण्याचे वातावरण, हवामान परिस्थिती, लोकांची शांततापूर्ण विचारसरणी आणि लोकशाही यामुळे भारत हा जगात लोकसंख्येच्या बाबतीत दुसऱ्या क्रमांकाचा देश आहे. सिंगापूर, बहरीन, व्हॅटीकन सिटी इ. इतर विकसनशील देशांच्या तुलनेत लोकसंख्येतील वाढ हे भारतासाठी मोठे आव्हान नाही. जर आपण देशाचे योग्य व्यवस्थापन केले तर, जोपर्यंत आपण लोकसंख्येची राष्ट्रीय घनता १०,००० प्रति चौ. कि.मी. पेक्षा जास्त गाठत नाही, तोपर्यंत वाढती लोकसंख्या आव्हान असणार नाही, जी सध्या ३८२ प्रति चौ. कि.मी. आहे.

२. संधीचा अभाव:

जरी राज्ये भौगोलिकदृष्ट्या विस्तृत असली तरी, जेव्हा आपण शिक्षण, औद्योगिकीकरण, पायाभूत सुविधा, सोयी सुविधा इ.च्या संधीबाबत बोलतो, तेव्हा त्यांचा अभाव असल्याचे दिसते. लोकसंख्येत वाढ होत असल्याने वेळेवर संधी उपलब्ध होत नाहीत आणि म्हणून संधींचा अभाव हा राज्यांसाठी शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी करताना सर्वात मोठा वाद आहे. खाजगीकरणामुळे थोड्याफार प्रमाणात का होईना लोकांना संधी पुरविल्या आहेत, परंतु त्या खाजगी संस्थांचे सुयोग्य निरीक्षण न झाल्याने त्यालाही अपयश आले आहे. हे

अनेक शाळा आणि महाविद्यालयांना, विद्यार्थ्यांसाठी पायाभूत सुविधा, मैदाने, ग्रंथालय व प्रयोगशाळांचा अभाव पुरविण्याची परवानगी देते.

३. मनुष्यबळ:

भारत हा लोकसंख्येच्या बाबतीत जगात दुसऱ्या क्रमांकाचा देश आहे, परंतु जेव्हा आपण सरकारी संस्थांच्या विशेषतः शिक्षण संचालनालयाबाबत बोलतो, तेव्हा तेथे मनुष्यबळाचा अभाव असल्याचे दिसून येते. बऱ्याचवेळा ते विशिष्ट मोहीम, निवडणूक ड्युटी, लोकसंख्या जनगणनेचे माहिती संकलन इ. कामांमध्ये व्यस्त असल्याचे आढळून येते. यांसारख्या अनुत्पादक कामांसाठी उपाय शोधणे हे सुद्धा राज्यांसाठी एक मोठे आव्हान आहे. यासाठी फक्त एकच उपाय शिल्लक राहतो, तो म्हणजे नवीन कर्मचाऱ्यांची भरती करणे आणि अनुत्पादक कामांचे इतर विभागात स्थलांतर करणे किंवा नवीन विभागाची निर्मिती करणे हा आहे.

४. अपुरा निधी:

राज्य सरकारसाठी अपुरा निधी हि एक मोठी समस्या आहे. कोणत्याही शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करताना, राज्य सरकारला शाळा/महाविद्यालयाची इमारत बांधणी, पायाभूत सुविधा, शैक्षणिक साहित्य, शिक्षक आणि शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांचे पगार, क्रीडा साहित्याची खरेदी, कपडे, पुस्तके, दफ्तर, प्रयोगशाळा रसायने व उपकरणे, प्राणी व वनस्पती यांचे नमुने, मूल्यमापनासाठी प्रश्नपत्रिका व उत्तरपत्रिका, निकालपत्र, प्रमाणपत्रे इ. साठी निधीची गरज असते.

पुरेसा निधी असल्यास शैक्षणिक संस्था विद्यार्थ्यांना विविध सुविधा पुरवू शकतात. विद्यार्थ्यांना स्वावलंबी बनविण्यासाठी इयत्ता ८ वीच्या पुढे व्यावसायिक कोर्सेस सुरु करू शकतात.

५. सन्मानाचा अभाव:

शिक्षकांचा दर्जा समाजाच्या सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्यांना प्रतिबिंबित करतो. आपण सर्व, "गुरूर्ब्रह्मा गुरूर्विष्णुः, गुरूर्देवो महेश्वरः गुरूर्साक्षात परब्रह्म, तस्मै श्री गुरवे नमः" या गुरुमंत्राचे पालन करतो.

गुरु आणि देवाला समान दर्जा आहे, हे सत्य आहे, परंतु वास्तविक जगामध्ये आपण शिक्षकांना त्यांचा सन्मान देण्यात अपयशी ठरत आहोत. आपण शाळा, महाविद्यालये आणि विद्यापीठे यांना नवोपक्रमांसाठी सुविधा देण्यात अपयशी ठरत आहोत. राज्य सरकारने शिक्षकांच्या सर्जनशील कल्पनांना प्रसिद्धी देण्यासाठी, शाळा व महाविद्यालयांच्या सर्जनशील प्रात्यक्षिकांसाठी वार्षिक कार्यक्रमांचे आयोजन केले पाहिजे.

६. जिल्हानिहाय विविधता:

कोणत्याही राज्यातील प्रत्येक जिल्हा हा भौगोलिकदृष्ट्या वैविध्यपूर्ण असतो. आपल्याला प्रदेश, हवामानाची परिस्थिती, भाषा, संस्कृती व परंपरा यांत असमानता दिसून येते. या वैविध्यपूर्ण जिल्ह्यांसाठी वैविध्यपूर्ण अभ्यासक्रमाची गरज असते, म्हणून विशिष्ट

जिल्ह्यातील विद्यार्थी त्यांच्या जिल्ह्यातील नैसर्गिक संसाधनांचा वापर करू शकतात आणि त्यांच्या सर्जनशील कल्पना आणि कामामुळे जिल्ह्याच्या विकासास मदत होते. आपण विविधतेकडे आव्हान म्हणून न पाहता त्याऐवजी संधी म्हणून पाहिले पाहिजे आणि त्यानुसार अभ्यासक्रम निर्माण केला पाहिजे. तसेच आपण विशिष्ट प्रदेशातील उपलब्ध नैसर्गिक संसाधनांचा वापरावर आधारित व्यावसायिक अभ्यासक्रम तयार करू शकतो. सुयोग्य नियोजनाच्या आधारे या वादाचे संधीत रुपांतर करू शकतो.

७. अयोग्य पायाभूत सुविधा:

शैक्षणिक संस्थेमध्ये अयोग्य पायाभूत सुविधाच्या कारणांचे मूळ पुरेशा निधीचा अभाव हे आहे. आर्थिक पाठिंब्याच्या अभावाने अयोग्य आणि पारंपारिक प्रात्याक्षिके केली जातात. अनेक वेळा असे आढळून आले आहे की, राज्य सरकारकडून पुरेसा निधीस मान्यता दिल्यानंतर शिक्षण व्यवस्थेतील काही भ्रष्ट्राचारी लोक त्या निधीचा गैरवापर स्वतःच्या वैयक्तिक फायद्यासाठी करतात आणि त्यामुळे पायाभूत सुविधा चांगल्या नसतात. विशिष्ट प्रशासकीय मंडळाद्वारे निधीचे योग्य व्यवस्थापन आणि देखरेख करून, राज्य सरकार विशिष्ट मर्यादेपर्यंत हि समस्या कमी करू शकते.

८. सामाजिक समर्थनाचा अभाव:

शैक्षणिक उद्दिष्ट्ये जनतेच्या समर्थनाशिवाय कधीच साध्य करता येत नाही. सर्व शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये पालक-शिक्षक संघटनेच्या निर्मितीनंतर ही पालकांकडून योग्य सहकार्य मिळत नसल्याचे दिसून येते. पालकांना संघटनेच्या उद्दिष्ट्यांची जाणीव नसते आणि ते संघटनेकडे तक्रार कक्ष म्हणून पाहतात. त्यांना असे वाटते की, पालक-शिक्षक संघटना ही शिक्षकांचे कार्य आणि वर्तन याबाबत तक्रार करण्यासाठी निर्माण केले आहे.

लोक सामाजिक कार्य करण्यासाठी आणि विविध लहान मोठ्या प्रकल्प, राजकीय पक्ष, धार्मिक संघटना, अशासकीय संघटनांना निधी दान देत असतात, परंतु जेव्हा त्यांच्या गाव किंवा शहरातील शाळांच्या विकासाची वेळ येते तेव्हा ते कमी पडतात.

९. निकृष्ट दर्जाचे वातावरण:

अध्यापन अध्ययन प्रक्रियेच्या सुयोग्य अंमलबजावणीसाठी चांगले आणि स्वच्छ वातावरण हे प्रत्येक शैक्षणिक संस्थेची मुलभूत गरज आहे. तथापि, खेड्यां किंवा शहरांमध्ये असलेल्या अनेक शैक्षणिक संस्था त्यांच्या विद्यार्थी आणि शिक्षकांसाठी चांगले आणि स्वच्छ वातावरण पूरवीत नसल्याचे आढळून आले आहे. हे अयोग्य वातावरण अध्यापन अध्ययन प्रक्रियेमधील समस्यांचे कारण आहे. अनेक शाळा व महाविद्यालये त्यांच्या वर्गखोल्या आणि शौचालये यांची स्वच्छता करण्यात अयशस्वी ठरतात. अशा खूप कमी संस्था आहेत कि, ज्यामध्ये नियमित पेस्ट कंट्रोल केले जाते.

१०. शैक्षणिक धोरणांची अयोग्य अंमलबजावणी:

वरील विविध कारणांमुळे राज्य सरकार केंद्र सरकारने नियोजित केलेल्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करण्यात अयशस्वी ठरतात. राज्यामध्ये शैक्षणिक धोरणाच्या

अंमलबजावणी करण्याकरिता निधी आणि मनुष्यबळ हि मुलभूत गरज आहे. निधी आणि मनुष्यबळ वगळता, केंद्र सरकारचे धोरण स्वीकारण्यास लोकांची मानसिकता हे सुद्धा एक मोठे आव्हान आहे, कारण राज्यांना असे वाटते की, केंद्र सरकार त्यांच्या पूर्वीपासून चालत आलेल्या संस्कृती, परंपरा, भाषा इ. चा नाश करत आहे. हे कदाचित सत्य असेल किंवा कदाचित असत्य हि असेल पण, अशा प्रकारचा संदेश लोकांच्या मनात पसरविण्याचे काम सत्ताधारी पक्ष आणि विरोधी पक्षाकडून केला जातो.

तुमची प्रगती तपासा:

१. भारतीय शिक्षणात राज्य सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या कोणत्या आहेत?

---

२. राज्य सरकारला शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणी दरमान्य येणाऱ्या समस्यांच्या निराकरणाचे उपाय सुचवा.

२.४ राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांसमोरील प्रशासकीय समस्या

१. बाजारातील गरजेनुसार अभ्यासक्रमाचे आरेखन आणि कोर्सेसचे व्यवस्थापन:

बाजारातील गरजेनुसार अभ्यासक्रम तयार करणे, हा बोर्ड आणि विद्यापीठांसाठी एक मोठे आव्हान आहे, कारण बाजारातील गरज ही वेळेनुसार सतत बदलत असते. यासाठी मनुष्यबळ, निधी आणि विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यासक्रमाचा विकास, विश्लेषण, मूल्यमापन आणि संशोधन यांसाठी वेळ यांची गरज असते. याचवेळी बोर्ड आणि विद्यापीठे यांनी जर प्रत्येक नवीन क्षेत्राकडे लक्ष केंद्रित करण्याचा आणि नवीन अभ्यासक्रम निर्माण व विकास करण्याचा प्रयत्न केला तर, त्यांनी विद्यार्थ्यांना जागृत करण्याचा आणि त्यांचा आत्मविश्वास वाढविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे, जेणेकरून जास्तीत जास्त विद्यार्थी कोर्समध्ये सहभागी होतील.

२. राज्य सरकारकडून कमी पाठींबा:

सह-शालेय उपक्रम व अभ्यासक्रमेत्तर उपक्रम, नवीन शाळा व महाविद्यालये सुरु करणे, संशोधन व विकास, शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांची नियुक्ती, पायाभूत सुविधा इ. साठी आवश्यक असलेल्या निधीसाठी राज्य सरकारकडून बोर्ड आणि विद्यापीठे यांना कमी पाठींबा मिळत असल्याचे दिसून येते.

तसेच राज्य सरकार बोर्ड आणि विद्यापीठे यांना त्यांच्या नवोपक्रम, अभ्यासक्रमेत्तर उपक्रम आणि सामाजिक कार्यासाठी स्वागतपर कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यासाठी प्रेरणा देण्यात अपयशी ठरते.

३. संशोधन आणि नवोपक्रमांचा अभाव:

बाजारातील मागणीच्या पुरवठ्यासाठी अभ्यासक्रम निर्माते व विकासक आणि धोरणे बनविणाऱ्यासाठी संशोधन आणि नवोपक्रमांची नेहमी गरज असते. शिक्षणातील संशोधन आणि नवोपक्रमांचा अभाव हे अध्ययनार्थ्यांच्या मनाला स्थिर करते. बोर्ड आणि विद्यापीठांसाठी शिक्षकांची नियुक्ती व संशोधन आणि नवोपक्रमांसाठी निधी पुरविणे हा मोठा वाद आहे.

४. कमी मनुष्य-बळ:

राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठे यांना कमी मनुष्यबळामुळे त्रास होत आहे. दिवसेंदिवस लोकसंख्या प्रचंड वेगाने वाढत आहे. एकाच वेळी सर्व विद्यार्थ्यांना विशिष्ट शाखेत प्रवेश देण्याची क्षमता विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांची नाही. विद्यापीठे व महाविद्यालयांमध्ये विद्यार्थ्यांना त्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी साहाय्य व मार्गदर्शन करण्यासाठी शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांचा तुटवडा आहे. कमी मनुष्य-बळामुळे अनैसर्गिकरीत्या कौशल्य नसलेले कामगार निर्माण होतात आणि ते राष्ट्रासाठी ओझ बनतात.

५. कौशल्यपूर्ण कामगारांचा अभाव:

२१ वे शतक हे संगणक आणि इंटरनेटचे जग आहे. आज जवळजवळ सर्व कागदोपत्री कामे म्हणजे हार्ड कॉपीचे सॉफ्ट कॉपीत रुपांतर झाले आहे. प्रवेश अर्जाची माहिती संग्रहित करण्यापासून ते परीक्षा घेणे व मूल्यमापन करणे हे सर्व काही बदलेले आहे. सध्या विद्यार्थ्यांची उत्तरपत्रिका तपासण्याच्या हेतूसाठी विद्यापीठाच्या वेबसाईटवर स्कॅन करून अपलोड केली जाते आणि ती संबंधित शिक्षकाला दिली जाते. परंतु ज्या शिक्षकांकडे संगणकाचे तांत्रिक कौशल्य नसते, त्यांच्यासाठी हि प्रक्रिया खूप कठीण असते व मूल्यमापन प्रक्रिया मंदावते. त्याचबरोबर अकुशल शिक्षकेत्तर कर्मचाऱ्यांची भरती केल्याने कामाला विलंब होतो. म्हणून कौशल्यपूर्ण कामगारांचा अभाव हे बोर्ड आणि विद्यापीठे यांच्यासाठी एक मोठे आव्हान आहे.

६. विद्यार्थ्यांना डिजिटलीकरणाशी जोडण्यात अपयश:

राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ लागू झाल्यानंतर असे वाटले होते की, विद्यार्थी डिजिटलीकरणाशी जोडले जातील, परंतु शिक्षणाचा हक्क २००९, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० नंतरही आपण अद्यापही या उद्दिष्ट प्राप्तीपर्यंत पोहचू शकलो नाही. परंतु बोर्ड आणि विद्यापीठांची ऑनलाईन प्रणाली योग्य नसल्यामुळे विद्यार्थी पारंपरिक शिक्षणाकडे जाण्याचा प्रयत्न करतात. राज्य बोर्ड शालेय विद्यार्थ्यांना संगणक व इंटरनेटचे मुलभूत ज्ञान देण्यात अपयशी ठरत आहेत, तर याच विद्यार्थ्यांकडून विद्यापीठे अर्ज भरण्याची मागणी करतात. विद्यार्थी साधे फॉर्म भरण्यासाठी सायबर कॅफेमध्ये गर्दी करतात, जे ते त्यांच्या अंड्रोइड मोबाईल आणि आयफोनवरूनही करू शकतात.

७. अयोग्य मूल्यमापन पद्धती:

राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांसाठी अयोग्य मूल्यमापन पद्धती हे एक मोठे आव्हान असून येथे परीक्षा सैद्धांतिक पेपरवर आधारित असतात. जसे उंदीर, कुत्रा, कासव, सिंह, वाघ, हरीण आणि माकड हे प्राणी त्यांच्या कौशल्यांबाबत भिन्न असतात, तसेच विद्यार्थीसुद्धा त्यांच्या कौशल्यांबाबत भिन्न असतात. आपण वर नमूद केलेल्या सर्व प्राण्यांची शारीरिक चाचणी घेत आहोत, असे गृहीत धरा. आपण त्यांना विशिष्ट तारखेला विशिष्ट वेळेत बोलावयाचे आणि डोंगर चढायला सांगायचं. ही चाचणी सर्व प्राण्यांसाठी योग्य असेल, असे तुम्हाला वाटते का? सर्व विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत असेच घडत आहे. प्रत्येकाचे मूल्यमापन सैद्धांतिक आणि प्रात्याक्षिके या आधारावर केले जाते, यापैकी बरेच काही त्यांना करता येत नाही. काही विद्यार्थी शिल्पकलेत, काही कलेत, काही धावण्यात आणि काही इतर कृतींमध्ये चांगले असू शकतात. राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठे काही नवोपक्रम कल्पना घेऊन येतात व विद्यार्थ्यांच्या मूल्यमापनासाठी विविध प्रकारच्या मूल्यमापन प्रणालीच्या नियोजन करतात, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना फक्त प्रेरणा मिळणार नाही, तर सर्वांसाठी आनंदी वातावरण निर्माण होईल.

८. शाळा आणि महाविद्यालयांचे अयोग्य निरीक्षण:

शाळा व महाविद्यालयांना परवानगी दिल्यानंतर पुढील तपासण्या आणि अनुधावन योग्य पद्धतीने होत नसल्याचे निदर्शनास आले आहे. जर आपण आपल्या जवळपासच्या शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये पाहिले तर असे दिसून येते की, एकाच इमारतीमध्ये किंवा लहान कॅम्पसमध्ये कला, वाणिज्य, विज्ञान, विधी, औषधनिर्माणशास्त्र, अभियांत्रिकी, बी.एड., डी.एड महाविद्यालये असतात. हे कसं शक्य आहे? आपण असे म्हणू शकतो की, ज्या अधिकाऱ्यांना इमारतीच्या पाहणीची जबाबदारी दिली होती, ते भ्रष्ट होते का? त्या संस्थेच्या अर्जदाराने परवानगी घेण्यासाठी बांधलेल्या नव्या इमारती पाडल्या होत्या का? कारण काहीही असो, राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठे, शाळा आणि महाविद्यालयांची योग्य तपासणी करण्यात अपयशी ठरले असून सर्व विद्यार्थी खेळण्यासाठी एकच मैदान, एक ग्रंथालय, एक प्रयोगशाळा, एक शौचालय यांचा वापर करत असल्याने ते विद्यार्थ्यांच्या अयोग्य वाढ व विकासासाठी कारणीभूत ठरते.

९. भ्रष्ट्राचार:

शिक्षण क्षेत्रासह सर्व क्षेत्रात सुरु असलेली पाकीट संस्कृती हा देशाला शापच आहे. जेथे एकीकडे आपण 'गुरूला', 'देव' म्हणतो आणि दुसऱ्या बाजूला तेच गुरु आपल्या वैयक्तिक फायद्यासाठी लाच घेताना आणि देताना दिसतात. जोपर्यंत शिक्षण क्षेत्रातून भ्रष्ट्राचार पूर्णपणे नष्ट होत नाही, तोपर्यंत आपली वृद्धी होत आहे असे म्हणता येणार नाही.

१०. दूरस्थ आणि मुक्त अभ्यासक्रमांचे व्यवस्थापन करणे:

नियमित प्रवास न करणे, गृहपाठ न करणे, कमी सामाजिक अस्वस्थता, स्वयं प्रगती इ. विविध फायद्यांसह नोकरदार लोकांसाठी दूरस्थ शिक्षण फायदेशीर आहे आणि जे लोक महाविद्यालय आणि विद्यापीठांपासून दूर राहतात त्यांच्यासाठी दूरस्थ शिक्षण हा व्यापक पर्याय आहे. व्यक्ती त्याच्या वेळेनुसार मोबाईलवर व्हिडिओ पाहणे, सामाजिक माध्यमांचा

वापर करणे यांसारख्या अनुत्पादक कामांचा वापर करून बऱ्याच वेळा व्यक्ती त्याच्या कौशल्यांचा विकास आणि अध्ययन करू शकते, परंतु याच वेळी असे दिसून येते की,अनेक विद्यापीठे या कोर्ससचे व्यवस्थापन करण्यात अपयशी ठरतात. विद्यापीठे वेळेवर परीक्षा व प्रवेश घेण्यात अयशस्वी ठरतात, अभ्यास साहित्य पुरविण्यात अयशस्वी ठरतात, त्यांचे संपर्क क्रमांक संपर्क क्षेत्राच्या बाहेर असतात, त्यांच्या वेबसाईट पूर्वीच्या माहितीच्या नुकसानीसह बदलत राहतात.

तुमची प्रगती तपासा:

१. राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांमधील विविध समस्या सविस्तर लिहा.

---

२. राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांना त्यांच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी कोणते सुधारात्मक उपाय सुचविता येतील?

२.५ महाविद्यालये आणि शैक्षणिक संस्थांसमोरील प्रशासकीय समस्या

१. सुयोग्य अभ्यासक्रमाचा अभाव:

बाजारातील मागणीनुसार सुयोग्य अभ्यासक्रम हा शिक्षणाचा पाया आहे. सुयोग्य अभ्यासक्रमाशिवाय आपण एकही पाऊल पुढे टाकू शकत नाही, परंतु जेव्हा आपण अभ्यासक्रमाच्या विकासाकडे पाहतो, तेव्हा आपणास अनेक दोष दिसून येतात. केंद्र सरकार संपूर्ण भारताचा विचार करून अभ्यासक्रमाचे आरेखन करते, परंतु जेव्हा हा अभ्यासक्रम राज्यांमध्ये येतो, तेव्हा प्रदेश, धर्म, भाषा, जात, परंपरा, नैसर्गिक संसाधने आणि इतिहास यांत विभिन्नता दिसून येते. शिक्षणतज्ञ, समाजशास्त्रज्ञ आणि अर्थतज्ञ हे वरील सर्व मुद्द्यांचा विचार करून नेहमी अभ्यासक्रम विकसित करण्याचे सुचवतील.

२. व्यावसायिक शिक्षकांचा अभाव:

खाजगीकरणामुळे बी.एड, डी.एड.यांसारख्या व्यावसायिक अध्यापन कोर्समध्ये विद्यार्थ्यांची संख्या कमी असल्याचे असे दिसून येते. तसेच योग्य तपासणी केल्यास ६०% पेक्षा जास्त विद्यार्थी शिक्षक गैरहजर असल्याचे दिसून येईल. शाळा आणि महाविद्यालयांचे खाजगीकरण व विद्यार्थ्यांची अनुपस्थिती या दोन्हीमुळे या क्षेत्रात व्यावसायिक शिक्षकांचा तुडवडा आहे.

३. अध्यापन साहित्याचा अभाव:

अध्यापन साहित्य हे शिक्षकाचे अस्त्र आहे. अध्यापन साहित्याशिवाय अध्यापन केल्याने गोंधळ तर निर्माण होतोच, त्याचबरोबर वर्ग कंटाळवाणेही होते. आज, संपूर्ण जग बालकाच्या सर्वांगीण विकासासाठी बालककेंद्रीत अध्यापन पद्धतीचा वापर करत आहे, परंतु आपण

आजही शिक्षककेंद्रित पद्धतीचा वापरण्यात व्यस्त आहोत आणि अध्यापन साहित्याची निर्मिती व वापर यांत अयशस्वी आहोत.

४. निधीचा अभाव:

खाजगीकरणामुळे राज्य सरकारने अनेक शाळा बंद केल्या आहेत आणि नवीन शाळांना अनुदान देणे थांबविले आहे. त्यामुळे बहुसंख्य शाळांचा निधी संपत चालला आहे.

५. निकृष्ट पायाभूत सुविधा:

निधीची कमतरता हे निकृष्ट पायाभूत सुविधांचे कारण आहे. शाळा व महाविद्यालये योग्य आकाराचे बाक, काळे व पांढरे फलक, नीटनेटके, स्वच्छ व रंगीत वर्गखोल्या, संगणक, प्रयोगशाळा, ग्रंथालये, मैदान, क्रीडा साहित्य, स्वच्छतागृह पुरविण्यात अपयशी ठरत आहेत.

६. जागेचा अभाव:

वाढत्या लोकसंखेच्या काळात वर्गखोल्या आणि मैदाने यांचा आकार लहान होत आहे, हे सर्व जागेच्या व बांधकामाच्या किंमती वाढल्याने घडत आहे. आज अशी अनेक महाविद्यालये आहेत की, जे एकाच मैदान, ग्रंथालय, प्रयोगशाळा आणि त्याचप्रमाणे एकाच कॅम्पसमध्ये एकाच इमारतीमध्ये चालू आहेत.

७. वर्गखोल्यांमधील व्यत्यय:

जास्त विद्यार्थी संख्या असलेल्या व अप्रशिक्षित शिक्षकांमुळे गोंगाट व गैरप्रकार निर्माण होतात. जर प्रशिक्षित शिक्षक अध्यापन साहित्य, अध्यापन पद्धतीचा वापर करण्यात अपयशी ठरले, तर वर्गात सामान्यपणे गोंगाट व वर्गखोल्यांमध्ये व्यत्यय दिसून येतो.

८. शिस्त:

जेव्हा शिस्तीचा विषय येतो, तेव्हा विद्यार्थ्यांना असे वाटते की, आपण शिक्षकांच्या आज्ञांचे पालन केले पाहिजे आणि नियंत्रित पद्धतीत वागले पाहिजे. हे काही प्रमाणात सत्य असले तरी विद्यार्थ्यांना मानसिक व शारीरिकदृष्ट्या प्रशिक्षित करणे, त्यांना समजावणे ही शिक्षकांची जबाबदारी आहे, त्यामुळे विद्यार्थी त्यांच्या कृतींचे नियंत्रण करू शकेल आणि नियमांचे पालन करू शकेल. जेव्हा आपण शाळा आणि महाविद्यालायंकडे पूर्णत्व म्हणून पाहतो, तेव्हा अयोग्य शिक्षक–विद्यार्थी प्रमाण, अध्यापन साहित्याचा अयोग्य वापर ,अयोग्य अध्यापन पद्धती हे अयोग्य शिस्तीचे मूळ कारणे आहेत.

९. कुमारावस्थेतील समस्या:

कुमारावस्था ही सर्व शाळा आणि महाविद्यालयांमधील प्रमुख समस्या आहे. शरीरात होणारे नैसर्गिक बदल विद्यार्थ्यांमध्ये मानसिक बदल सुद्धा घडवून आणतात. मुले व मुली स्वतः अधिक सुंदर दिसण्याच्या प्रयत्नांमध्ये गुंतून जातात. यामुळे त्यांच्यात अधिक लैंगिक आकर्षण व मनात अधिकाराची भावना निर्माण होते. त्यांचे मन सतत बैचेन असते, त्यामुळे

त्यांच्याकडून काहीवेळा हिंसक कृती घडतात, ज्या शाळा किंवा महाविद्यालय आणि समाजात कोणत्याही परिस्थितीत स्वीकारल्या जात नाहीत.

१०. शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचाऱ्यांची कमी उपस्थिती:

संस्था सरकारी असो वा खाजगी, शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचाऱ्यांची कमी उपस्थिती हा शाळा व महाविद्यालयांसाठी नेहमीचा प्रश्न आहे. शहरी भागाच्या तुलनेत ग्रामीण भागात उपस्थितीची समस्या अधिक आहे. कारण शहरी भागातील लोक त्यांच्या अधिकार आणि कर्तव्याबाबत अधिक जागृत असतात.

वर नमूद केलेल्या समस्यांव्यतिरिक्त आणखी अशा समस्या आहेत की, ज्यांचे निराकरण भारतातील शिक्षणाच्या चांगल्या विकासासाठी करायचे आहे, त्या पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. अप्रशिक्षित शिक्षकांची भरती

ब. निकृष्ट अध्यापन पद्धती

क. शिक्षक-विद्यार्थी प्रमाण

ड. मुलभूत कौशल्य दरी

इ. शाळा आणि महाविद्यालयांमधील अयोग्य संप्रेषण

ई. स्थलांतरित विद्यार्थ्यांची नोंदणी

उ. अयोग्य वर्गखोली बाक

तुमची प्रगती तपासा:

१. महाविद्यालये आणि शैक्षणिक संस्थांसमोरील काही प्रशासकीय समस्या लिहा आणि त्यांचे निराकरण करण्यासाठी काही उपाय सुचवा.

२.६ समारोप

केंद्र सरकार, राज्य सरकार, राज्य बोर्ड, विद्यापीठे, शाळा व महाविद्यालये यांना शैक्षणिक धोरणे व अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी करताना निधी, पायाभूत सुविधा, मनुष्यबळ, भ्रष्ट्राचार, संशोधन व नवोपक्रम यांसारख्या विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते.

शिक्षण क्षेत्राच्या चांगल्या विकासासाठी या समस्यांचे ताबडतोब निराकरण करणे, त्याचप्रमाणे समाजाच्या शैक्षणिक व व्यावसायिक मागण्या पूर्ण करणे अत्यंत गरजेचे आहे. वित्तपुरवठा व्यस्थापित करणे, शैक्षणिक कार्यक्रमांची कार्यक्षमताव राष्ट्राच्या मागणी व पुरवठ्याची पूर्णता यासाठी योग्य प्रशासनाची गरज आहे.

२.७ सारांश

जेव्हा आपण भारतीय शिक्षण पद्धतीचे निरीक्षण करतो, तेव्हा आपणांस असे आढळून येते की, केंद्र सरकारकडून शैक्षणिक धोरणाच्या आरेखनापासून ते शाळा व महाविद्यालयातील अंमलबजावणीपर्यंत प्रत्येक स्तरावर अनेक समस्या असतात. जरी भारतातील शिक्षणाच्या वृद्धी व विकासासाठी ही सर्वोत्कृष्ट धोरणे विकसित केली असली, तरी त्यांच्या अंमलबजावणीबाबत आपण खूप मागे आहोत. या अपयशाची कारणे निधीची कमतरता, कमी मनुष्यबळ, भ्रष्ट्राचार, कौशल्यपूर्ण कामगारांचा अभाव, दारिद्र्य, केंद्र सरकार व राज्य सरकार यांच्यातील अयोग्य सहकार्य इ. आहेत.

प्रत्येक स्तरावर आपणांस विविध समस्या आढळून येतात.

देशाची भौगोलिक विविधता, भ्रष्ट्राचार, अभ्यासक्रमाचे आरेखन, दारिद्र्य, संवादात दरी, राज्यांमध्ये अयोग्य सहकार्य, अकार्यक्षम प्रशासन आणि जबाबदारीचा अभाव या केंद्र सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या आहेत.

वाढती लोकसंख्या, संधीची कमतरता, मनुष्यबळ, अपुरा निधी, सन्मानाचा अभाव, सामाजिक समर्थनाचा अभाव, जिल्हानिहाय विविधता, निकृष्ट दर्जाचे वातावरण इ. राज्य सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या आहेत.

अभ्यासक्रमचे आरेखन, राज्य सरकारकडून कमी पाठिंबा, निधीची कमतरता, संशोधन व नवोपक्रमांचा अभाव, कौशल्यपूर्ण कामगारांचा अभाव, अयोग्य मूल्यमापन पद्धती इ. राज्य बोर्ड व विद्यापीठांसमोरील प्रशासकीय समस्या आहेत.

सुयोग्य अभ्यासक्रमाचा अभाव, व्यावसायिक शिक्षकांचा अभाव, अध्यापन साहित्याचा अभाव, निधीचा अभाव, निकृष्ट पायाभूत सुविधा, शिस्तीचे व्यवस्थापन, कुमारावस्थेतील समस्या इ. शाळा व महाविद्यालयांसमोरील प्रशासकीय समस्या आहेत.

२.८ प्रश्न

१. भारतीय शिक्षणातील केंद्र सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या काय आहेत? २१ व्या शतकातील राज्य सरकारसमोरील प्रशासकीय समस्या सविस्तर लिहा.

२. भारतात शैक्षणिक धोरणांच्या अंमलबजावणीत राज्य बोर्ड आणि विद्यापीठांसमोरील विविध समस्या स्पष्ट करा.

३. शिक्षणाच्या संबंधित विभागांनी तयार केलेला अभ्यासक्रम राबवताना शाळा आणि महाविद्यालयांना भेडसावणाऱ्या कोणत्याही दहा समस्या लिहा.

२.९ संदर्भ

- N.R. Swarup Saxena and Dr. Shikha Chaturvedi (2005) : Education in the Emerging Indian Society, Vinay Rakheja C/o R. Lal Book Depot, Meerut

- Suresh Bhatnagar, Anamika Saxena and Sanjay Kumar, Development of Eduational System in India, R.Lal Book Depot, Meerut

Web reference:

- https://www.economicsdiscussion.net/articles/problems-faced-in-the-progress-of-education-in-india/2291
- https://www.researchgate.net/publication/323700593_Problems_in_the_Indian_Education_System
- https://www.saralstudy.com/blog/issues-and-challenges-in-indian-education/
- https://byjus.com/free-ias-prep/indian-education-system-issues-and-challenges/

*****

३

भारतीय शिक्षणातील सामाजिक समस्या

घटक रचना

३.० उद्दिष्टे

३.१ भारतीय शिक्षणातील सामाजिक समस्यांचा परिचय

३.२ समानतेसाठी शिक्षण

अ. अनुसूचित जाती

ब. अनुसूचित जमाती

क. आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या मागासवर्गीय

३.४ सामाजिक आव्हाने कमी करण्यासाठी शिक्षण

अ. बेरोजगारी,

ब. जातीयवाद

क. लोकसंख्येचा स्फोट,

ड. प्रादेशिकता

इ. दहशतवाद

उ. भ्रष्टाचार

३.५ विशेष शिकणाऱ्यांसाठी शिक्षण.

३.६ सारांश

३.७ प्रश्न

३.८ संदर्भ

३.० उद्दिष्टे

हा विषय वाचल्यानंतर विद्यार्थी अर्थ लावू शकतील:

- अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक समानता.
- आर्थिक आणि सामाजिक मागासलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक समानता.
- सामाजिक आव्हाने कमी करण्यासाठी शिक्षणाची अट.
- भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत विशेष शिकणाऱ्यांना भेडसावणारी आव्हाने.

३.१ भारतीय शिक्षणातील सामाजिक समस्यांचा परिचय

एखाद्या समूहाला किंवा समाजाच्या एखाद्या भागाला प्रभावित करणारी परिस्थिती ज्यावर हानिकारक प्रभाव पडतो आणि केवळ एकत्रितपणे संबोधित केले जाऊ शकते तिला

सामाजिक समस्या किंवा समस्या म्हणून संबोधले जाते. अंमली पदार्थांचा वापर किंवा इतर कोणत्याही पदार्थाचा वापर, भ्रष्टाचार, बाल शोषण, दहशतवाद, गरिबी, बेरोजगारी आणि गुन्हेगारी या केवळ वैयक्तिक समस्या नाहीत; त्यांचा संपूर्ण लोकसंख्येवर महत्त्वपूर्ण प्रभाव पडतो. दुसऱ्या मार्गाने सांगायचे तर, आम्ही सामाजिक समस्यांना वर्तन पद्धती म्हणून परिभाषित करू शकतो जे सामाजिक प्रक्रियेमुळे उद्भवतात आणि समाजाच्या महत्त्वपूर्ण भागाद्वारे अस्वीकार्य किंवा अवांछनीय मानले जातात. समाजाला वर नमूद केलेल्या संकटाचा सामना करण्यासाठी प्रभावी उपाय योजना, शैक्षणिक कार्यक्रम आणि इतर सुधारात्मक सेवांची आवश्यकता आहे. अन्न, निवारा आणि वस्त्राव्यतिरिक्त, शिक्षण ही आधुनिक जीवनाच्या प्राथमिक गरजांपैकी एक आहे. आपल्या संविधानाने भारतातील प्रत्येक नागरिकाला सन्मान आणि सन्मानाने जगण्याचा अधिकार दिला आहे. या मूलभूत अधिकाराचे रक्षण करण्यासाठी सरकार अनेक उपाययोजना राबवत आहे. शालेय वयाच्या सर्व मुलांसाठी प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण हे त्यापैकी एक आहे. गरिबी आणि बेरोजगारी कमी करण्यात, पोषण आणि आरोग्याचे दर्जे वाढवण्यात आणि शाश्वत विकासाला चालना देण्यासाठी शिक्षण महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

३.२ समानतेसाठी शिक्षण

जरी "इक्विटी" आणि "समानता" या शब्दांचा वारंवार वापर केला जात असला तरी, त्यांच्यात काही महत्त्वपूर्ण फरक आहेत. "समानता" सर्व विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत समान शैक्षणिक संधी देण्यावर भर देत असताना, ही रणनीती या वस्तुस्थितीकडे दुर्लक्ष करते की, समान संधी असूनही, भिन्न विद्यार्थ्यांना साध्य करण्यासाठी भिन्न समर्थनांची आवश्यकता असेल. या परिस्थितीत इक्विटी उपयुक्त आहे. शैक्षणिक व्यवस्थेमध्ये योग्य खेळाचे क्षेत्र प्रदान करण्यासाठी, "इक्विटी" विद्यार्थ्यांना दिलेल्या संधींचा वापर करण्यावर आणि त्यांना संसाधने आणि समर्थन प्रदान करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. हे सूचित करते की वंचित मुलांना वंचित नसलेल्या विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचण्यासाठी त्यांना आवश्यक असलेली मदत मिळेल. समान शक्यता नसलेल्या मुलांची उन्नती करून आणि त्यांना फक्त समान पर्याय दिलेले नाहीत तर या विद्यार्थ्यांसाठी फरक पूर्ण केला जाईल याची खात्री करून, ते समानतेच्या पलीकडे जाते.

समानतेसाठी शिक्षणाचे उद्दिष्ट प्रत्येक विद्यार्थ्याला महत्त्वाची कौशल्ये आणि ज्ञान प्राप्त करण्याची समान संधी देणे आहे ज्यामुळे ते परिपूर्ण जीवन जगू शकतील आणि समाजात सकारात्मक योगदान देऊ शकतील. हे पूर्ण करण्यासाठी, ही नवीन रणनीती वरपासून खालपर्यंत लागू केली जाईल याची खात्री करण्यासाठी शाळा आणि जिल्हा स्तरावर विद्यमान शिक्षण प्रणालीची पुनर्रचना करण्याचे काम शिक्षकांना देण्यात आले आहे. त्यानंतर, प्रत्येक विद्यार्थ्याला त्यांची शैक्षणिक उद्दिष्टे पूर्ण करण्याची संधी मिळेल याची खात्री करण्यासाठी तयार केलेली हस्तक्षेप आणि संसाधने यांसारख्या सुरक्षा उपायांसह नवीन प्रणाली समानता आणि समावेशावर आधारित आहे.

इक्विटीसाठी शिक्षण अनेक कारणांसाठी महत्त्वपूर्ण आहे, यासह:

- वंचित आणि कमी प्रतिनिधित्व करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना संधी देणे जेणेकरून ते अडथळ्यांवर मात करू शकतील आणि यशस्वी होऊ शकतील.
- प्रत्येकाला त्यांच्या विशिष्ट शिक्षण शैलीला प्रोत्साहन देणाऱ्या पद्धतीने अभ्यास करण्याची संधी देणे.
- विद्यार्थ्यांना त्यांचे शिक्षण पुढे नेणाऱ्या संसाधनांमध्ये अधिक प्रवेश देणे.
- विद्यार्थ्यांचे कुटुंब आणि त्यांचे शिक्षक यांच्यातील संबंध मजबूत करणे, घरात अधिक समृद्ध शैक्षणिक वातावरण तयार करणे.
- विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत यश मिळवण्यासाठी मार्गदर्शन करणे, आणि मुलांना बरोबरी करण्यापलीकडे यश आणि संधीतील अंतर कमी करणे.
- प्रमाणित चाचण्यांसारख्या उपायांवर शाळा जिल्ह्याची कामगिरी वाढवणे

अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती:

भारतीय समाजातील दोन सर्वात उपेक्षित गट, अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती यांचा विशेष विचार करावा लागतो. एकत्रितपणे, ते देशाच्या एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे २५% आहेत (अनुसूचित जाती त्यापैकी सुमारे १६% आहेत आणि अनुसूचित जमाती सुमारे ८% आहेत). तथापि, अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींच्या लोकसंख्येच्या वितरणामध्ये राज्यांमध्ये लक्षणीय फरक आहेत. अनुसूचित जमाती (ST) प्रामुख्याने ईशान्येकडील राज्ये आणि मध्य भारतातील राज्यांमध्ये स्थित आहेत, तर अनुसूचित जाती (SC) पंजाब, उत्तर प्रदेश, हिमाचल प्रदेश, पश्चिम बंगाल आणि हरियाणा या राज्यांमध्ये केंद्रित आहेत.

अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती आर्थिकदृष्ट्या वंचित आहेत. अनुसूचित जातींच्या बाबतीत, वंचितपणा हा हिंदू जातिव्यवस्थेतील त्यांच्या निम्न दर्जाचा परिणाम आहे, जिथे ते अस्पृश्य होते आणि जातिसंरचनेच्या तळाशी होते. बहुसंख्य जमाती आधुनिक समाजापासून तुटलेल्या आणि एकाकी, दुर्गम जंगलात राहात असल्याने दीर्घकाळापर्यंत शारीरिक अलगावचा परिणाम म्हणून अनुसूचित जमातींना त्रास सहन करावा लागला आहे. या लोकांमध्ये निरक्षरतेची टक्केवारी जास्त असल्यामुळे सावकार आणि मध्यस्थ यांसारख्या अप्रिय पात्रांच्या शोषणास विशेषतः असुरक्षित होते. तथापि, आदिवासींना त्यांच्या अद्वितीय संस्कृती, बोलीभाषा आणि स्वतःचे लेखन जपण्याची इच्छा आहे. समकालीन शैक्षणिक व्यवस्थेचा फायदा त्यांना मिळावा यासाठी शिक्षकांनी या गटांचे आकलन करणे महत्त्वाचे आहे.

अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींची शैक्षणिक परिस्थिती:

साक्षरतेचे दर हे कोणत्याही गटाच्या शैक्षणिक स्थितीचे सर्वात लक्षणीय सूचक आहे. इतर विकास निर्देशांकांशीही त्याचा जवळचा संबंध आहे. लोकसंख्येचा एकूण साक्षरता दर

१९५१ मध्ये १६.७ टक्क्यांवरून २००१ मध्ये ६५.२ टक्क्यांवर पोहोचला. अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींचा साक्षरता दर १९६१ मध्ये १0.४% आणि ८.५ टक्क्यांवरून ४५.२ आणि ३८.४ टक्क्यांपर्यंत वाढला. २०१ मधील बहुतांश महिला अजूनही आहेत. अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीमधून येतात. २00१ मध्ये अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीतील महिलांचा साक्षरता दर पुरुषांपेक्षा अनुक्रमे ३४.६ आणि २८.४ टक्के कमी होता-५५.१ आणि ४८.३ टक्के.

धोरणात्मक आराखड्यांद्वारे अनुसूचित जाती आणि जमातींसाठी शैक्षणिक निष्पक्षतेला प्रोत्साहन देणे

घटनात्मक संरक्षण:

अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती हे भारतीय समाजातील दोन सर्वाधिक अत्याचारित गट म्हणून घटनेने मान्य केले होते. संविधानात अनेक तरतुदी आहेत ज्या सर्व लोकांसाठी समानता आणि समानतेची हमी देतात तसेच समाजातील दुर्बल गटांसाठी विशेषत: अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती आणि इतर मागास गटांसाठी विशेष भत्ते देतात.

संविधानातील समर्पक तरतुदी खाली सूचीबद्ध केल्या आहेत:

१. सर्व लोकांसाठी त्यांची वंश, धर्म, जात, लैंगिक प्रवृत्ती, किंवा जन्मस्थानाचा विचार न करता समानता (अनुच्छेद १४) धर्म, वंश, जात किंवा लिंग यांच्या आधारावर कोणत्याही नागरिकाविरुद्ध भेदभाव कलम १५ द्वारे प्रतिबंधित आहे.

२. सार्वजनिक नियुक्तींमध्ये प्रत्येकाला समान संधी मिळणे हा मूलभूत अधिकार आहे (अनुच्छेद १६).

३. अनुच्छेद १६(४) राज्याला वंचित वर्गातील कोणत्याही नागरिकांच्या बाजूने नियुक्ती किंवा पदांमध्ये आरक्षणाची व्यवस्था करण्याचा अधिकार देते.

४. अस्पृश्यता सर्व प्रकारात निषिद्ध आहे आणि बेकायदेशीर आहे (कलम १७).

५. सर्व लोकांना सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक अधिकारांमध्ये समान प्रवेश आहे.

६. संविधानाने स्लेटने "समाजातील दुर्बल घटकांच्या, विशेषत: अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींच्या शैक्षणिक आणि आर्थिक हितसंबंधांना विशेष काळजीने प्रोत्साहन द्यावे आणि सामाजिक अन्याय आणि सर्व प्रकारच्या शोषणापासून त्यांचे संरक्षण करावे" (अनुच्छेद १E) आवश्यक आहे. (२९).

७. अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीच्या सदस्यांसाठी लोकशाही संस्था आणि सेवांमध्ये जागांचे आरक्षण (अनुच्छेद ३३0).

शिक्षणातील समानतेसाठी शैक्षणिक धोरणे:

१९६६ पासून शिक्षण आयोगाच्या शिफारशींवर आधारित सरकारने १९६८ मध्ये पहिला राष्ट्रीय धोरण ठराव (NPR, १९६८) पास केला. राष्ट्रीय धोरण ठरावानुसार, "शिक्षणाची

समान उपलब्धता सुनिश्चित करण्यावर अधिक भर द्यायला हवा. हे आवश्यक आहे. शैक्षणिक सुविधांच्या उपलब्धतेतील प्रादेशिक असमानता दूर करण्यासाठी आणि ग्रामीण आणि अविकसित भागात उच्च-गुणवत्तेच्या शैक्षणिक सुविधा निर्माण करण्यासाठी. वंचित गटांमध्ये, विशेषत: स्थानिक लोकांमध्ये शिक्षणाला प्रोत्साहन देण्यासाठी अधिक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे."

१९७६ मध्ये, शिक्षण समवर्ती सूचीमध्ये जोडले गेले (यासह, दोन्ही केंद्र सरकार राज्य सरकारे शिक्षणाच्या विकासासाठी जबाबदार आहेत). १९८६ मध्ये (NPE, १९८६) विविध स्तरांवर व्यापक चर्चा होऊन आणि सर्व राज्य सरकारांच्या पाठिंब्याने एक महत्त्वपूर्ण राष्ट्रीय शिक्षण धोरण तयार करण्यात आले.

राष्ट्रीय शिक्षण प्रणाली, १९८६ ला NPE म्हणून संबोधले जाते. आतापर्यंत समानता नाकारल्या गेलेल्या लोकांच्या अनन्य आवश्यकतांना संबोधित करून, १९८६ च्या धोरणात अंतर दूर करणे आणि शैक्षणिक संधी समान करण्यावर भर देण्यात आला आहे. "सर्व शैक्षणिक स्तरांवर आणि टप्प्यांवर SC/ST विद्यार्थ्यांचे गैर-SC/ST विद्यार्थ्यांसोबत समानीकरण करणे हे SC/ST विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक वाढीचे मुख्य ध्येय आहे.

१९९२ मध्ये, धोरण अद्ययावत करण्यात आले आणि १९९२ पीओए (कृतीचा सुधारित कार्यक्रम) तयार करण्यात आला. १९९२ च्या सुधारित कृती कार्यक्रमानुसार, "विशिष्ट स्तरापर्यंत, सर्व विद्यार्थ्यांना, जातीचा विचार न करता, एका विशिष्ट स्तरापर्यंत, सर्व विद्यार्थ्यांना, जात, पंथ, परिसर किंवा लिंग पर्वा न करता, समान दर्जाचे शिक्षण मिळू शकते. ."

कृतीच्या सुधारित कार्यक्रमानुसार, १९९२ "समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी सर्वांना समान संधी उपलब्ध करून देणे महत्त्वाचे आहे, केवळ प्रवेशातच नाही तर उपलब्धीच्या परिस्थितीतही."

POA, १९९२ ने SC/ST ला इतरांच्या बरोबरीने ठेवण्यासाठी अनेक डावपेचांची शिफारस केली आहे:

प्राथमिक आणि उच्च प्राथमिक शाळा सुरू करताना आदिवासी समुदाय, अनुसूचित जाती वस्त्या आणि वाड्या-वस्त्यांना प्राधान्य द्या. अशा शाळांमध्ये पूर्व-प्राथमिक विभागांचा समावेश असेल.

आदिवासी समुदायांमध्ये शिक्षणाच्या योजना सर्व समावेशकपणे लागू केल्या जातील:

१. बहुसंख्य औपचारिक संस्था प्रवेश आणि नावनोंदणीची हमी देण्यास सक्षम असतील. शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीला सर्व विद्यार्थ्यांची, विशेषत: अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीमधील महिलांची नोंदणी करण्याच्या मोहिमेसाठी शिक्षक जबाबदार असतील.

२. SC आणि ST तसेच इतर वंचित गटातील मुलांना शिष्यवृत्ती, पाठ्यपुस्तके, स्टेशनरी, गणवेश आणि दुपारचे जेवण या स्वरूपात पुरेशी प्रोत्साहने मिळतील.

३. SC आणि ST वस्त्यांमध्ये सर्व शाळा आणि NFE केंद्रे आवश्यक पायाभूत सुविधांनी सज्ज असतील. दोन वर्षांत ऑपरेशन ब्लॅकबोर्ड अशा सर्व वस्त्यांचा समावेश करेल.

४. गरीब SC आणि ST कुटुंबांना त्यांच्या मुलांना विशेषतः मुलींना शाळेत आणण्यासाठी प्रोत्साहन मिळेल.

५. प्राथमिक शालेय वर्षांमध्ये, स्थानिक भागातील मुलांना शिकवण्यासाठी मूळ भाषा वापरल्या जातील. हे करण्यासाठी, सुलभ शिक्षण सामग्री पुन्हा लिहिली जाईल.

६. SC/ST महिलांना विशेष शिष्यवृत्ती मिळेल, आणि त्यांच्यासाठी विशिष्ट प्रशिक्षण आयोजित केले जाईल.

७. अनुसूचित जाती/जमाती आणि इतर वंचित गटांमधील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक कामगिरी सुधारण्यासाठी, प्रशिक्षण, प्रशिक्षण आणि उपचारात्मक सूचनांचे आयोजन केले जाईल.

८. सर्व शैक्षणिक संस्था अनुसूचित जाती/जमाती समुदायातील शिक्षकांच्या नियुक्तीमध्ये आरक्षण सुनिश्चित करतील.

९. नवोदय विद्यालयात, SC/ST आरक्षण त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात किंवा जिल्ह्यांतील त्यांच्या लोकसंख्येच्या टक्केवारीनुसार हमी दिले जाईल.

१०. SC/ST विद्यार्थ्यांना शिक्षक होण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यासाठी माध्यमिक, वरिष्ठ माध्यमिक आणि व्यावसायिक प्रशिक्षणाचा समावेश करणारे विशेष अभ्यासक्रम विकसित केले जातील.

११. आदिवासी एकाग्रतेच्या क्षेत्रात, प्राथमिक ते माध्यमिक स्तरापर्यंत वेग-निर्धारण संस्थांची साखळी स्थापन केली जाईल.

१२. आदिवासी शिक्षणामध्ये मैदानी उपक्रमांचा समावेश करावा. असंख्य आदिवासी मुले खेळ, गेमिंग आणि मैदानी खेळांमध्ये यशस्वी होतात. अशा क्षमता शोधल्या जातील आणि विकसित केल्या जातील.

१३. विद्यार्थ्यांच्या आहारविषयक गरजांचा विशेष विचार केला पाहिजे. वसतिगृहांची देखरेख शिक्षकांनी केली पाहिजे.

१४. SC/ST विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक दर्जा सुधारण्याच्या प्रयत्नांवर भर देणारे डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक तत्वज्ञान शालेय अभ्यासक्रमात समाविष्ट करावे लागेल. शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना SC/ST संस्कृतींची समृद्धता आणि ते अर्थव्यवस्थेत कसे योगदान देतात याबद्दल शिकवणे आवश्यक आहे.

१५. फेडरल, राज्य आणि स्थानिक पातळीवर, कार्यक्रमांच्या देखरेखीसाठी एकल नोडल एजन्सी तयार केली जाऊ शकते.

शिक्षणातील समानतेला चालना देण्यासाठी पंचवार्षिक योजना:

१. अनेक आयोग आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरणासह, देशाच्या पंचवार्षिक योजनांमध्ये घटनात्मक आदेश पार पाडण्यासाठी अनुसूचित जातींच्या शिक्षणाची सुविधा आणि प्रोत्साहन देण्यासाठी अनेक कायदे, कार्यक्रम आणि योजनांचा समावेश आहे. पहिल्या पंचवार्षिक योजनेत (एससीपी) करण्यात आलेल्या आठ प्रस्तावांपैकी आश्रम शाळा उघडणे, मेट्रिकपूर्व आणि पोस्ट-मेट्रिक शिष्यवृत्ती, साहित्यासाठी अनुदान आणि विशेष घटक योजनेवर भर देण्यात आला.

२. नवव्या योजनेत मानव विकासातील सर्वात महत्त्वाची गुंतवणूक म्हणून शिक्षणातील गुंतवणुकीला प्राधान्य दिले आणि विशेष कृती योजनांसाठी एकूण योजना बजेटच्या १६.३३% वाटप करण्याचे सुचवले. याशिवाय, शैक्षणिक विकासाला चालना देण्यासाठी शाळांमध्ये प्रवेश, स्वच्छ पाणी, स्वच्छताविषयक सुविधा, उत्तम पोषणासाठी दुपारचे जेवण आणि आरोग्य तपासणीच्या सुविधा यासह अगदी आवश्यक गोष्टी पुरवण्यावरही याने लक्ष केंद्रित केले आहे.

३. प्रयत्न सुरू ठेवण्याच्या प्रयत्नात, १0वी पंचवार्षिक योजना समाजातील वंचित घटकांना विविध कार्यक्रमांद्वारे सक्षम करण्यासाठी वचनबद्ध आहे, ज्यात पोस्ट-मेट्रिक शिष्यवृत्ती कार्यक्रम, मुली आणि मुलांसाठी वसतिगृहे, स्थानिक बँक कार्यक्रम, श्रेणीसुधारित करणे समाविष्ट आहे. SC/ST विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता, उपचारात्मक प्रशिक्षण कार्यक्रम, ना-नफा संस्थांना अनुदान आणि कमी साक्षरता असलेल्या जिल्ह्यांतील SC मुलींसाठी सामाजिक विकास उपक्रम.

४. अकराव्या पंचवार्षिक योजनेसाठी कार्यरत गटाने मोफत गणवेश, पादत्राणे, SC/ST च्या उपचारात्मक शिक्षणासाठी निधी, SC/ST लोकसंख्येचे प्राबल्य असलेल्या भागात अधिक प्रौढ साक्षरता केंद्रे उघडण्यासाठी अनेक विशिष्ट तरतुदी केल्या आहेत. SC/ST ची काळजी घेण्यासाठी सर्वसमावेशक शिक्षण, उच्च शिक्षणाच्या फीसह वंचित गटांच्या फी रचनेचे नियमन करणे, आरक्षण धोरणाची अंमलबजावणी, आणि राखीव श्रेणीतील उमेदवारांना SET उत्तीर्ण करण्यासाठी विशेष कोचिंगची तरतूद.

५. बाराव्या पंचवार्षिक योजनेच्या मसुद्यात शाळांमधील शिक्षणाचा दर्जा उंचावण्यावर जोर देण्यात आला आहे, ज्यामध्ये अभ्यासक्रम अद्ययावत करणे, व्यापक आणि सुधारित शिक्षक प्रशिक्षण देणे आणि शिक्षकांच्या उपस्थितीसाठी जबाबदारी लादणे समाविष्ट आहे.

६. **सर्व शिक्षा अभियान (SSA),** एक निश्चित टाइमलाइन असलेल्या कार्यक्रमाने विविध धोरणांद्वारे अनुसूचित जातींच्या शैक्षणिक वाढीचे रक्षण केले आहे. शून्य नकार, १०० टक्के नावनोंदणी आणि शैक्षणिक संस्था गुणवत्ता सुधारणा या सर्वांवर प्राथमिक लक्ष दिले गेले आहे.

७. NCF-२००५ ने या परिस्थितीत अनुसूचित जातीच्या विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक सांस्कृतिक वातावरणाची पूर्तता करण्यासाठी एक अद्वितीय अभ्यासक्रम सेटिंग विकसित करण्यावर जोरदार भर दिला.

८. मानवाधिकार आणि घटनात्मक तरतुदींचे समर्थन करण्यासाठी आणि अनुसूचित जाती समुदायातील मुलांवर परिणाम करणाऱ्या शैक्षणिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी, विविध धोरणे, योजना आणि समित्या आणि आयोगांच्या सूचना विचारात घेऊन, अधूनमधून वेगवेगळ्या योजना तयार केल्या गेल्या आहेत. नावनोंदणी आणि शैक्षणिक गुणवत्ता वाढवण्यासाठी घेतलेल्या प्रमुख पुढाकारांमध्ये DPEP, लोक जंबिश, ऑपरेशन ब्लॅकबोर्ड, शिक्षणाचा किमान स्तर, SSA आणि RMSA यांचा समावेश आहे. या कार्यक्रमांतर्गत खालील काही महत्त्वाच्या कृती आहेत:

- बालपणीची काळजी आणि शिक्षण हस्तक्षेप, जसे की अंगणवाडी आणि बालवाडी,
- शैक्षणिक हमी योजना,
- पऱ्यायी आणि नाविन्यपूर्ण शिक्षण,
- समुदाय आधारित देखरेख.
- सर्व शिक्षकांसाठी शाळा आणि शिक्षक अनुदान; प्रोत्साहन आणि उपचारात्मक / प्रशिक्षण कार्यक्रम; सेवारत शिक्षकांसाठी कार्यशाळा आणि अभिमुखता कार्यक्रम; अनुदान-मदत; आणि कौशल्य सुधारण्यासाठी व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण.

प्री-मॅट्रिक शिष्यवृत्तीची केंद्र पुरस्कृत योजना, उच्च शिक्षणाच्या कार्यक्रमांचा पाठपुरावा करण्यासाठी केंद्रीय राजीव गांधी फेलोशिप, प्रधानमंत्री आदर्श ग्राम योजना (PMAGY), बाबू जगजीवन राम छत्रवास योजना, मॅट्रिकोत्तर स्कॉलरशिपची केंद्र प्रायोजित योजना, आणि प्री-मॅट्रिक शिष्यवृत्ती

आधीच नमूद केल्याप्रमाणे, भारतीय संविधानात अनेक तरतुदी आणि दुरुस्त्या आहेत ज्या सामाजिक समता आणि मानवी हक्क राखण्यास मदत करतात. स्वातंत्र्यानंतर तीन महत्त्वपूर्ण आयोग स्थापन करण्यात आले. तर राधा कृष्णन शिक्षण आयोगाने (१९४८) शालेय शिक्षणाच्या संपूर्ण व्यवस्थेवर लक्ष केंद्रित केले. कोठारी आयोगाचा अध्याय VI, ज्याला १९६६ ते १९६६ पर्यंत शिक्षण आयोग म्हणूनही ओळखले जाते, शैक्षणिक संधींमध्ये समान प्रवेश सुनिश्चित करण्यावर लक्ष केंद्रित केले (p.१0८, para ६.0१). विधानानुसार, शिक्षणाच्या प्रमुख सामाजिक उद्दिष्टांपैकी एक म्हणजे शक्यतांची समानता करणे जेणेकरुन वंचित किंवा वंचित वर्गातील व्यक्ती शिक्षणाचा उपयोग त्यांची परिस्थिती सुधारण्यासाठी व्यासपीठ म्हणून करू शकतील.

आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या मागासवर्गीय:

मागासवर्ग म्हणजे अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती व्यतिरिक्त इतर मागासवर्गीय लोकांचा संदर्भ, जसे की केंद्र सरकारद्वारे नियुक्तींच्या आरक्षणासाठी तरतूद स्थापित करण्याच्या उद्देशाने वेळोवेळी तयार केलेल्या याद्यांमध्ये नमूद केले जाऊ शकते. किंवा त्या सरकारच्या दृष्टीने, भारत सरकार आणि कोणत्याही स्थानिक सरकारी संस्थेच्या अंतर्गत

सेवांमध्ये पुरेसे प्रतिनिधित्व नसलेल्या नागरिकांच्या त्या मागासवर्गीयांच्या बाजूने असलेली पदे.

त्यांच्या सामाजिक आणि आर्थिक निकषानुसार, भारताचे केंद्र सरकार त्यांच्या काही रहिवाशांना अनुसूचित जाती (SC), अनुसूचित जमाती (ST), आणि इतर मागासवर्गीय श्रेणी (OBC) मध्ये विभाजित करते. सामाजिक, शैक्षणिक आणि आर्थिक विचारांवर अवलंबून, राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोगाने दिलेल्या ओबीसी यादीत जाती आणि समुदाय कोणत्याही क्षणी जोडले किंवा काढले जाऊ शकतात. उदाहरणार्थ, ओबीसी उच्च शिक्षण आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील २७% कोट्यासाठी पात्र आहेत. राज्यघटनेत "सामाजिक आणि शैक्षणिकदृष्ट्या मागासवर्गीय" म्हणून परिभाषित केलेल्या ओबीसींचा सामाजिक आणि शैक्षणिक विकास सरकारने सुनिश्चित करणे आवश्यक आहे. दारिद्र्यरेषेखालील ओबीसींची टक्केवारी ग्रामीण भागात २२.६ टक्के आणि शहरी भागात १५.४ टक्के होती, अनुसूचित जातींची टक्केवारी ग्रामीण भागात ३१.५ टक्के आणि शहरी भागात २१.७ टक्के होती. सामाजिक न्याय आणि अधिकारिता मंत्रालयाचा मागासवर्ग विभाग ओबीसींच्या सामाजिक आणि आर्थिक सक्षमीकरणाशी संबंधित कार्यक्रमांचे धोरण, नियोजन आणि अंमलबजावणीसाठी प्रभारी आहे.

मागासलेपणाच्या कारणांबद्दल, "मागासलेपणाची सध्याची प्रचंड समस्या निर्माण करण्यासाठी अनेक कारणे-सामाजिक, पऱ्यावरणीय, आर्थिक आणि राजकीय - सहस्राब्दीपासून उघडपणे आणि गुप्तपणे कार्य करत आहेत. अनेक सामाजिक समस्या आर्थिक कारणे नसून उपउत्पादन आहेत. मागासलेपणा. काहींनी मागासलेपणाच्या निकषांच्या संदर्भात विस्तृत तत्त्वे सुचवली.

(i) प्रस्थापित जातिव्यवस्थेत कमी सामाजिक स्थिती;

(ii) बहुसंख्य जाती किंवा समुदायामध्ये शिक्षणाचा अभाव आहे;

(iii) व्यवसाय, उद्योग आणि व्यापारात अपुरे प्रतिनिधित्व; आणि

(iv) सरकारी नोकरीत अपुरे किंवा अस्तित्वात नसलेले प्रतिनिधित्व.

मागासवर्गीयांसाठी शिक्षणात समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी योजना:

प्रत्येक स्तरावर लक्ष्य गट आणि लक्ष्य नसलेले गट यांच्यात असमानता असल्याने आणि मागासवर्गीयांसाठी शैक्षणिक आणि आर्थिक पाठबळ पुरेसे असल्याने, विशेषत: मागास गटासाठी विविध कार्यक्रम सुरू करण्यासाठी गंभीर प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. त्यांना समान खेळाचे मैदान देण्यासाठी. मागास भागातील लोकांच्या शिक्षण आणि प्रशिक्षणाच्या प्रवेशाचा विस्तार करणे ही त्यांची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती वाढवण्यासाठी सर्वात महत्त्वपूर्ण पाऊल असेल असा विचार होता. परिणामी, खालील योजना विकसित केल्या गेल्या आणि त्या पार पाडल्या जात आहेत;

१. ओबीसींना मॅट्रिकपूर्व शिष्यवृत्ती

२. ओबीसी विद्यार्थ्यांसाठी मॅट्रिकोत्तर शिष्यवृत्ती

३. ओबीसी मुला-मुलींसाठी वसतिगृह बांधणे

४. ओबीसी/डीएनटी/ईबीसी (एनजीओ योजना) च्या कौशल्य विकासासाठी सहाय्य

५. ओबीसी विद्यार्थ्यांसाठी राष्ट्रीय फेलोशिप

६. इतर मागासवर्गीय (OBCs) आणि आर्थिकदृष्ट्या मागासवर्गीय (EBCs) साठी परदेशी अभ्यासासाठी शैक्षणिक कर्जावरील व्याज अनुदानाची डॉ. आंबेडकर योजना

७. ईबीसी विद्यार्थ्यांसाठी मॅट्रिकोत्तर शिष्यवृत्तीची डॉ. आंबेडकर योजना

८. डॉ. आंबेडकर DNT विद्यार्थ्यांसाठी मॅट्रिकपूर्व आणि मॅट्रिकोत्तर शिष्यवृत्ती

९. DNT मुला-मुलींसाठी वसतिगृह बांधण्याची नानाजी देशमुख योजना

१०. ओबीसींसाठी व्हेंचर कॅपिटल फंड

तुमची प्रगती तपासा:

टीप: अ) उत्तरे खाली दिलेल्या जागेत लिहा.

1) Differentiate the term Equity and equality

2) Why equity in education is important for SC/ST in India?

3) What measures has been taken by the government for promoting equity in education for SC/ST.

----

4) Describe the meaning of backword class and also write some schemes for promoting equity in education for them.

३.४ सामाजिक आव्हाने कमी करण्यासाठी शिक्षण

जेव्हा एखादी सामाजिक घटना किंवा स्थिती सामाजिक व्यवस्थेला बाधा आणते आणि सामाजिक संस्थांच्या प्रभावी कार्‍यात अडथळा आणते आणि समाज आणि सरकारसमोर आव्हान निर्माण करते तेव्हा त्याला सामाजिक आव्हान म्हणून संबोधले जाते. समाजातील बहुसंख्य लोक या सामाजिक आव्हानांमुळे प्रभावित आहेत. लोकसंख्येचे प्रश्न, प्रादेशिकता, सांप्रदायिकता, बेरोजगारी, गरिबी आणि दहशतवाद ही भारतातील प्रमुख सामाजिक आव्हाने आहेत. आज, सामाजिक विकास आणि बदलासाठी एक शक्ती किंवा साधन म्हणून शिक्षणाच्या कार्‍याची व्यापक मान्यता आहे. लोकांनी मागणी केल्यास सामाजिक बदल घडू शकतात. जेव्हा ताजी माहिती मानवी गरजा पूर्ण करण्याचे अधिक प्रभावी मार्ग सुचवते आणि सध्याची सामाजिक व्यवस्था किंवा संस्थांचे नेटवर्क तसे करण्यात अपयशी ठरते. जरी शिक्षण हे समाजात एक महत्त्वपूर्ण शक्ती मानले जात असले तरी, त्याला प्रामुख्याने एक पुराणमतवादी भूमिका दिली जाते कारण त्याचे प्राथमिक लक्ष्य मुलांचे समाजीकरण आणि सामाजिक व्यवस्थेचे जतन करणे आहे. शिक्षणामुळे व्यक्तीचा दृष्टीकोन आणि दृष्टीकोन बदलून सामाजिक परिवर्तनाची सुरुवात होऊ शकते. तंत्रज्ञानाने लोकांच्या एकमेकांशी संवाद साधण्याच्या पद्धतीत बदल केल्यास सामाजिक बदल होऊ शकतात. शिक्षण ही एक अशी प्रक्रिया आहे जी समाजात लोकांचे वागणे बदलते. ही एक अशी प्रक्रिया आहे जी

प्रत्येक व्यक्तीला सामाजिक क्रियाकलापांमध्ये यशस्वीरित्या भाग घेण्यास आणि समाजाच्या प्रगतीसाठी अनुकूल योगदान देण्यास सक्षम करते.

जातीयवाद:

समकालीन संस्कृतीत, सांप्रदायिकता म्हणजे स्वतःच्या धार्मिक गटाचे निर्विवाद पालन. सांप्रदायिक सेवांची विनंती करून जनमतावर प्रभाव टाकण्याची एक पद्धत म्हणून त्याचे वर्णन केले जाते. भारतीय संस्कृती ही धर्माच्या दृष्टीने बहुलवादी आहे. सर्व प्रमुख धार्मिक परंपरांचे अनुयायी येथे जमले आहेत. भारतामध्ये स्वातंत्र्याच्या काळात संपूर्ण जातीय निदर्शने झाली, लाखो लोकांनी आपली घरे गमावली आणि लाखो लोक मरण पावले. भारत आणि पाकिस्तान जातीयवादामुळे तुटले. विभाजनाने कोड क्रॅक करणे अपेक्षित होते, परंतु ते कमी पडले. हिंदू, ख्रिश्चन, मुस्लिम, शीख यांना अजूनही त्यांची राहण्याची व्यवस्था उभी करण्याची गरज आहे.

जातीयवादाची कारणे अनेक वेगवेगळ्या कारणांमुळे होतात. जातीयवादाची काही प्रमुख कारणे खालीलप्रमाणे आहेत.

अल्पसंख्याक प्रवृत्ती:

अल्पसंख्याकांना राष्ट्रीय संस्कृतीत सामावून घेतले जात नाही. त्यांच्यापैकी बहुसंख्यांचा असा आग्रह आहे की मुस्लिम अभिजात वर्ग आवश्यक राष्ट्रीय मूल्ये प्रदान करत नाही आणि त्यांना धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रवादी राजकारणात रस नाही.

राजकीय कारणे:

फूट पाडा आणि राज्य करा या रणनीतीला जन्म देणाऱ्या आणि धर्माच्या आधारावर मतदारांना वेगळे करणाऱ्या ब्रिटिश राजवटीने भारतात जातीयवादाचा पाया रचला. सरतेशेवटी, भारत आणि पाकिस्तानमध्ये राष्ट्राचे विभाजन झाल्यामुळे दोन्ही बाजूंचे एकमेकांबद्दलचे वैर वाढले. भारतातील जातीयवाद वाढला आहे कारण हिंदू आणि मुस्लिम दोन्ही जातीयवादी नेत्यांना आपापल्या गटांच्या फायद्यासाठी तो वाढावा असे वाटते.

धार्मिक ऑर्थोडॉक्सी:

अल्पसंख्याक ऑर्थोडॉक्स अनुयायी स्वतःचे सांस्कृतिक नियम, अंतर्गत नियम आणि विचार करण्याच्या पद्धतींसह स्वतःला एक वेगळे अस्तित्व मानतात. त्यांचा असा विश्वास आहे की त्यांच्या धर्मात पुराणमतवाद आणि कट्टरतावाद लक्षणीय प्रमाणात आहे. अशा भावनांनी त्यांना धर्मनिरपेक्षता आणि धार्मिक स्वातंत्र्याचा विचार स्वीकारण्यापासून परावृत्त केले आहे.

शिक्षणाचा अभाव:

भारतामध्ये सर्व सामाजिक समस्यांसाठी निरक्षरता हा एक सामान्य घटक आहे, कारण शिक्षणाच्या अभावामुळे निरक्षर लोकांमध्ये सापेक्षतावादाची भावना कमी होते आणि या भावनांमध्ये साम्यवादाचे जंतू असतात.

जातीयवादाची इतर काही कारणे आहेत:

- शैक्षणिक आणि रोजगाराच्या संधींच्या अभावामुळे पारंपारिक ओळख प्रबळ होऊ शकते, ज्यामुळे सांप्रदायिकता निर्माण होते.
- कोणतीही एकीकृत नागरी संहिता नाही. स्वातंत्र्याच्या ६० वर्षांहून अधिक काळ लोटल्यानंतरही वैयक्तिक कायदे नियंत्रित करणारी एकही नागरी संहिता नाही.
- चुकीच्या माहितीच्या मोहिमेमुळे आणि ऐतिहासिक शत्रुत्वाचा परिणाम म्हणून तयार झालेल्या विशिष्ट धार्मिक गटाबद्दल पूर्वग्रह.
- काही धार्मिक गटांद्वारे केले जाणारे धर्मांतर, ज्यामुळे बहुसंख्य लोकसंख्येला भीती वाटते की लवकरच त्याची संख्या जास्त होईल. राज्यघटनेने एखाद्याच्या धार्मिक श्रद्धांचा सराव, प्रसार आणि प्रचार करण्याची परवानगी दिली असताना, SC ने जबरदस्ती किंवा पैसा, वस्तू किंवा इतर लाभांच्या ऑफरद्वारे धर्मांतर करण्याविरुद्ध निर्णय दिला आहे.

सांप्रदायिकता निर्मूलनात शिक्षणाची भूमिका:

सर्वात प्रभावीपणे, शिक्षण, नागरी समाज आणि धर्मनिरपेक्ष नेत्याद्वारे जातीयवाद थांबविला जाऊ शकतो. बहुसंख्य आंतर-समूह संघर्ष काही ग्रामीण समुदायांमध्ये उद्भवतात जे आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या वंचित आहेत आणि म्हणून त्यांच्या नेत्यांनी प्रचार केलेल्या चुकीच्या माहितीसाठी संवेदनाक्षम आहेत. शिक्षणामध्ये व्यक्तींना चुकीच्या समजुतींपासून मुक्त करण्याची आणि पूर्वग्रह आणि पुढील सांप्रदायिकतेचा पाया म्हणून काम करणारी असमानता दूर करण्याची शक्ती आहे. शिक्षण, कौशल्य विकास आणि रोजगारक्षमता: सर्व शिक्षा अभियान, स्किल इंडिया मिशन, मेक इन इंडिया, स्टार्टअप इंडिया इत्यादी उपक्रमांची काटेकोर अंमलबजावणी झाल्यास जातीयवाद लक्षणीयरीत्या कमी होईल. विद्यार्थ्यांना संविधानात अंतर्भूत असलेल्या मूल्यांबद्दल शिक्षित करून समस्येचे निराकरण केले जाऊ शकते आणि रोजगारक्षमता आणि कौशल्य पातळी वाढवण्याचे प्रयत्न विकासावर ऊर्जा केंद्रित करतील. कायदा मोडणाऱ्या आणि प्रदेशात कायदा व सुव्यवस्था बिघडवणाऱ्या अतिरेकी संघटनांविरुद्ध कठोर कारवाई.

जातीयवादाचा प्रश्न सरकार स्वतःहून सोडवू शकत नाही; लोकांना योग्य दिशेने निर्देशित करण्यात आणि त्यांना धर्म, कल्पना इत्यादींमधील विविधतेचे मूल्य शिकवण्यासाठी धार्मिक नेत्यांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. यामुळे भारताचा विकास तर होईलच पण शांतता, कायद्याचे राज्य आणि सांस्कृतिक प्रसारही होईल. संबंध

बेरोजगारी:

कोणीतरी रोजगारयोग्य समजले जात असतानाही सक्रियपणे रोजगार शोधत असल्यास त्याला बेरोजगार मानले जाते. या गटामध्ये अशा लोकांचा समावेश होतो जे कर्मचारी वर्गात आहेत परंतु स्वीकार्य व्यवसाय नाहीत. देशाच्या आर्थिक आरोग्याच्या सर्वात महत्वाच्या

उपायांपैकी एक म्हणजे बेरोजगारीचा दर, जो बेरोजगार व्यक्तींच्या संख्येला कामगार दलातील एकूण लोकसंख्येने विभागून काढला जातो.

बेरोजगारी कशामुळे होते?:

उच्च लोकसंख्या वाढ:

गेल्या दहा वर्षांत देशाच्या लोकसंख्येच्या झपाट्याने वाढल्यामुळे तेथील बेरोजगारीची समस्या अधिक बिकट झाली आहे. देशाची लोकसंख्या झपाट्याने वाढत आहे, एक चिंताजनक परिस्थिती निर्माण होत आहे जिथे प्रत्येक योजनेच्या कालावधीत बेरोजगारीची पातळी वाढतच राहते.

आर्थिक प्रगतीचा अपुरा दर:

भारत एक विकसनशील राष्ट्र आहे, तरीही, देशाची अर्थव्यवस्था पूर्ण श्रमशक्तीला आधार देऊ शकेल अशा वेगाने वाढत नाही. भारताच्या लोकसंख्येच्या वाढीचा परिणाम म्हणून देशाच्या श्रमशक्तीचा विस्तार होत आहे, तरीही ही वाढ सामावून घेण्यासाठी पुरेशा कामाच्या शक्यता नाहीत.

शेती व्यतिरिक्त इतर उद्योगांमध्ये कामाच्या संधींचा अभाव:

रोजगाराच्या पुरेशा पऱ्यायी संधी नसल्यामुळे, शेती हा आपल्या देशातील मुख्य उद्योग आहे. २/३ पेक्षा जास्त मजूर शेतीमध्ये काम करतात या वस्तुस्थितीमुळे, जमिनीची लक्षणीय मागणी आहे. परिणामी, जमिनीची जास्त लोकसंख्या आहे आणि श्रमशक्तीचा एक मोठा भाग बेरोजगार आहे किंवा छुपी बेरोजगारी अनुभवत आहे.

हंगामी रोजगार:

भारतातील शेती हंगामी रोजगार देते, म्हणून ऑफ-सीझनमध्ये, शेतमजूर काहीही करत नाहीत.

संयुक्त कुटुंब रचना:

भारतात, संयुक्त कुटुंब पद्धती गुप्त बेरोजगारीला प्रोत्साहन देते. सामान्यतः, कुटुंबातील सदस्य कौटुंबिक व्यवसाय चालवतात किंवा कौटुंबिक शेतात काम करतात. कौटुंबिक शेत चालविण्यासाठी आवश्यकतेपेक्षा जास्त लोक काम करतात.

बेरोजगारी कमी करण्यासाठी सामान्य पायऱ्यांमध्ये हे समाविष्ट आहे:

१. कृषी उद्योगाची वाढ

२. कामाच्या पऱ्यायी ओळीसाठी तरतूद

३. पायाभूत सुविधांचे बांधकाम

४. शिक्षणामध्ये पद्धतशीर बदल

५. पर्यटनाचा विस्तार

६. वेळ घेणारी पद्धती वापरणे

७. संप्रेषण आणि माहिती तंत्रज्ञानातील प्रगती

८. कौशल्य विकास आणि व्यावसायिक प्रशिक्षणासाठी सुविधांची तरतूद

९. ग्रामीण भागात शहरीकरण

रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्यासाठी सरकार विशिष्ट कृती करते:

EGS: रोजगार हमी योजना:

हा कार्यक्रम २८ मार्च १९७२ रोजी सुरू करण्यात आला. महाराष्ट्र सरकारने १९७२-१९७३ मध्ये हा कार्यक्रम सुरू केला. त्यांच्या नोंदणीच्या तारखेपासून १५ दिवसांच्या आत, ग्रामीण भागातील नोंदणीकृत नोकरी शोधणाऱ्यांना या कार्यक्रमांतर्गत रोजगार प्राप्त होतो. हा कार्यक्रम वृद्ध, अकुशल मॅन्युअल मजुरांसाठी तयार करण्यात आला होता.

SGSY, किंवा स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजना: एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रम (IRDP) आणि संबंधित कार्यक्रमांमध्ये सुधारणा केल्यानंतर, हा कार्यक्रम एप्रिल १९९९ मध्ये सुरू करण्यात आला. हा भारतातील ग्रामीण गरिबांसाठी उपलब्ध असलेला एकमेव स्वयंरोजगार कार्यक्रम आहे.

स्वर्ण जयंती शहरी रोजगार योजना (SJSRY) कार्यक्रम, जो डिसेंबर १९९७ मध्ये सुरू करण्यात आला होता, शहरी अल्परोजगार आणि बेरोजगार लोकांना फायदेशीर रोजगार प्रदान करतो. यामध्ये स्वयंरोजगार, महिला स्वयंरोजगार आणि कामासाठी कौशल्य प्रशिक्षण यांना प्रोत्साहन देणारे कार्यक्रम समाविष्ट आहेत. या कार्यक्रमासाठी केंद्र सरकार ७५% खर्च आणि राज्य सरकार २५% कव्हर करते.

प्रधान PMRY, किंवा मंत्री रोजगार योजना १९९३ पासून, हा कार्यक्रम दहा लाखांहून अधिक सुशिक्षित बेरोजगार किशोरवयीनांना दीर्घकालीन स्वयंरोजगाराच्या संधी देण्यासाठी आहे.

स्वर्ण जयंती शहरी रोजगार योजना (SJSRY) कार्यक्रम, जो डिसेंबर १९९७ मध्ये सुरू करण्यात आला होता, शहरी अल्परोजगार आणि बेरोजगार लोकांना फायदेशीर रोजगार प्रदान करतो. यामध्ये स्वयंरोजगार, महिला स्वयंरोजगार आणि कामासाठी कौशल्य प्रशिक्षण यांना प्रोत्साहन देणारे कार्यक्रम समाविष्ट आहेत. या कार्यक्रमासाठी केंद्र सरकार ७५% खर्च आणि राज्य सरकार २५% कव्हर करते. प्रधान PMRY, किंवा मंत्री रोजगार योजना १९९३ पासून, हा कार्यक्रम दहा लाखांहून अधिक सुशिक्षित बेरोजगार किशोरवयीनांना दीर्घकालीन स्वयंरोजगाराच्या संधी देण्यासाठी आहे.

प्रादेशिकता:

"प्रादेशिकता हे एक राजकीय तत्वज्ञान आहे जे एका विशिष्ट प्रदेशाच्या हितसंबंधांवर, प्रदेशांचे संकलन किंवा इतर उपराष्ट्रीय अस्तित्वावर केंद्रित आहे," म्हणून आपण असे म्हणू शकतो की विविध सामाजिक गटांमधील संबंध एक प्रदेश बनवतात.

जेव्हा एखाद्या विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्राचे रहिवासी ओळख आणि ध्येयाची सामायिक भावना प्रदर्शित करतात, तेव्हा ते प्रदेशाच्या विशिष्ट भाषा, संस्कृती आणि इतर वैशिष्ट्यांनी एकत्र बांधले जातात.

सकारात्मकरित्या, हे व्यक्तींना बंधुत्व आणि एकतेची भावना वाढवण्यास मदत करते जे विशिष्ट क्षेत्राच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी आणि राज्य आणि तेथील नागरिकांचे कल्याण आणि विकास करण्यासाठी कार्य करते.

हे एखाद्याच्या घरच्या प्रदेशाशी एक अस्वास्थ्यकर संलग्नता दर्शवते, ज्यामुळे देशाची एकता आणि अखंडतेला गंभीर धोका निर्माण होतो.

"प्रादेशिकता" हा शब्द ऐतिहासिकदृष्ट्या भारतीय संदर्भात नकारात्मकरित्या वापरला गेला आहे.

प्रादेशिकतेची कारणे:

१. वसाहतवादी धोरणे ही भारतातील प्रादेशिक चेतना पहिल्यांदा उदयास आली.

२. इंग्रजांनी राज्ये आणि अध्यक्षांना वेगळी वागणूक दिली आणि यामुळे त्यांच्यामध्ये प्रादेशिक प्रवृत्ती वाढल्या.

३. आर्थिक विषमता आणि प्रादेशिक असमतोल ब्रिटिश सरकारच्या शोषणात्मक आर्थिक धोरणांमुळे होते.

४. दुसरीकडे भारतीय राष्ट्रीय चळवळीने भारताविषयीच्या वैविध्यपूर्ण दृष्टिकोनाला प्रोत्साहन दिले.

५. राज्यत्वाच्या मागणीसाठी १९५0 आणि १९६0 च्या दशकात तीव्र जनसंघटन, वारंवार हिंसक स्वरूपाचे होते.

६. पोट्टी श्री रामुलू यांच्या नेतृत्वाखालील आंध्रमधील तेलुगू भाषिक स्वतंत्र राज्यासाठी संघर्ष आणि त्यानंतर १९५४ मध्ये त्यांच्या मृत्यूमुळे भारतात राजकीय प्रादेशिकतेची लाट निर्माण झाली, ज्यामुळे अनेक संस्थानांकडून आणि इतर राज्यांकडून वेगळ्या राज्यांच्या मागण्या सुरू झाल्या.

७. यामुळे राज्य पुनर्रचना समितीची (फैसल अली यांच्या अध्यक्षतेखाली) निर्मिती झाली, ज्याने भारतीय राज्यांची भाषावार प्रांतरचना करण्याच्या प्रादेशिक शिफारसी केल्या.

८. भाषिक राज्ये १९५६ च्या राज्य पुनर्रचना कायद्याने शक्य झाली.

इतर कारणे: भारतातील प्रादेशिकवाद वाढण्याची कारणे:

- भौगोलिक आणि ऐतिहासिक अलगाव
- असमान विकास
- प्रदेशाकडे सतत दुर्लक्ष
- आतल्या आणि बाहेरील लोकांमधील जटिलता जे राष्ट्रवाद आणि मातीचे पुत्र विचारसरणी देते
- अंतर्गत वसाहतवाद, किंवा मुबलक नैसर्गिक संसाधने असताना काही ठिकाणे आर्थिकदृष्ट्या अविकसित आहेत.
- कारणे एकतर अप्रभावी टॉप-डाउन रणनीती आहेत किंवा एका प्रदेशाला दुसऱ्याच्या खर्चावर टिकून राहण्याची गरज आहे. या अविकसिततेचे ठळक उदाहरण म्हणजे छोटा नागपूरचे पठार.
- प्रादेशिक निष्ठेवर जोर दिला जाऊ शकतो आणि राजकीय निहित हितसंबंधांचे शोषण केले जाऊ शकते.
- लादलेल्या विचारसरणीविरुद्ध प्रतिक्रिया जी सर्व व्यक्ती आणि गटांवर विशिष्ट तत्त्वज्ञान, भाषा किंवा सांस्कृतिक नियम लादल्या जात असल्याच्या कल्पनेचा निषेध म्हणून प्रकट होऊ शकते.
- भाषिक उद्दिष्टे जी प्रादेशिकतेला मजबूत पाया प्रदान करत आहेत.

प्रतिबंध:

१. भारतीय राष्ट्र राज्याचे वैविध्यपूर्ण स्वरूप टिकवून ठेवण्यासाठी "विविधतेतील एकता" ही संकल्पना शिक्षणाच्या माध्यमातून जपली पाहिजे.

२. विविध लोकांच्या अनेक आकांक्षा सर्व शैक्षणिक संस्थांमध्ये सामावून घेतल्या पाहिजेत.

३. बॉटम-अप दृष्टीकोन वापरून शैक्षणिक आणि आर्थिक धोरण तयार करण्यासाठी भारताच्या राज्य सरकारांच्या सहभागास प्रोत्साहन देऊन, NITI आयोगाची स्थापना सहकारी संघराज्य सुधारण्याच्या दिशेने एक सकारात्मक पाऊल आहे.

४. सरकारने आधीच सर्वसमावेशक विकासासाठी अनेक प्रयत्न केले असले तरीही, अधिकृतपणे प्रायोजित योजना सुरू करणे आणि अविकसित राज्यांमधून विद्यार्थ्यांना वाढीसाठी प्रोत्साहन देणे यासारखे अनेक प्रयत्न केले असले तरीही शैक्षणिक धोरणाच्या यशस्वी अंमलबजावणीची अधिक गरज आहे.

५. मानव संसाधनांच्या विकासासाठी आवश्यक असलेल्या स्वच्छता, आरोग्य आणि शिक्षणावर सरकारद्वारे सामाजिक खर्चाची पातळी वाढवणे आवश्यक आहे.

६. उप-राष्ट्रवादाच्या समस्येवर दीर्घकालीन उपाय म्हणजे राष्ट्रीय शिक्षण प्रणालीची अंमलबजावणी करणे, जी व्यक्तींना प्रादेशिक भावनांवर मात करण्यासाठी आणि राष्ट्रीय बंध तयार करण्यात मदत करेल.

७. जरी राष्ट्रीय एकात्मता परिषदेची स्थापना १९६१ मध्ये झाली असली तरी तिची क्षमता अधिक पूर्णपणे वापरण्याची गरज आहे.

८. देशाच्या विविधतेवर प्रकाश टाकण्यासाठी आणि तेथील रहिवाशांमध्ये राष्ट्रीय एकात्मतेच्या भावनेला प्रोत्साहन देण्यासाठी GOI ने "एक भारत-श्रेष्ठ भारत" सारखे कार्यक्रम सुरू केले आहेत हे प्रोत्साहनदायक आहे.

९. एखाद्या देशाचे नागरिक असहमत असले तरी, एखाद्या प्रदेशातील लोकांना त्यांच्या भाषेचा आणि संस्कृतीचा खरा अभिमान असेल तर राष्ट्रीय एकात्मता बिघडत नाही.

१०. राज्यघटनेतील फुटीरतावादी प्रवृत्तींपासून संरक्षण

११. भारतीय राज्यघटना अशा समस्यांना, विशेषत: हिंसक प्रादेशिकतेमुळे निर्माण होणारे धोके सोडवण्यासाठी विविध संस्थात्मक आराखडे प्रदान करते.

१२. भारत सरकारने अनेक भागात, विशेषत: ईशान्येकडील आदिवासी वेगळेपणा आणि वांशिक अलिप्तता कमी करण्याच्या प्रयत्नात भारतीय संविधानाच्या पाचव्या आणि सहाव्या अनुसूचीतील तरतुदी लागू केल्या आहेत.

१३. शिवाय, संस्थात्मकदृष्ट्या, जे लोक वांशिक एन्क्लेव्हमध्ये राहतात त्यांच्यासाठी जिल्हा किंवा स्वायत्त प्रादेशिक परिषद स्थापन करण्याच्या कल्पनेसाठी सरकार आता अधिक खुले आहे.

१४. विविध बोली किंवा भाषिक गटांचे दावे विचारात घेण्यासाठी, राज्य भाषा धोरण समायोजित केले गेले आहे. हे दोन प्रकारे साध्य केले आहे: आठव्या अनुसूचीमध्ये प्रमुख भाषा टाकून; आणि अधिकृतपणे राज्याच्या सांस्कृतिकदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण भाषांना शिक्षण आणि अधिकृत संवादाची भाषा म्हणून मान्यता देऊन.

१५. भारतीय राष्ट्रवादाच्या चौकटीत आणि पद्धतींच्या अंतर्गत अनेक प्रादेशिक समुदायांचे एकत्रीकरण या सर्व धोरणांमुळे लक्षणीयरीत्या प्रभावित झाले आहे.

दहशतवाद:

दहशतवाद म्हणजे विशिष्ट राजकीय किंवा सामाजिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी सरकार किंवा तेथील नागरिकांना धमकावण्याच्या किंवा जबरदस्ती करण्याच्या उद्देशाने व्यक्ती किंवा मालमत्तेवर बळाचा किंवा हिंसाचाराचा बेकायदेशीर वापर. कायद्याची अंमलबजावणी अनेकदा देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय दहशतवाद दोन भिन्न गट म्हणून ओळखते.

दहशतवाद रोखण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका:

शिक्षण हे दहशतवादाचा दीर्घकाळ टिकणारे आणि शक्तिशाली प्रतिकार तसेच धोक्यात असलेल्या लोकसंख्येला अधिक लवचिक बनण्यास मदत करण्याचा मार्ग देते. दीर्घकालीन तसेच अल्पकालीन प्रतिबंध यावर अवलंबून आहे. हे परवडणारे आहे आणि त्याचा सर्वसमावेशक प्रभाव आहे कारण त्याचा उद्देश नागरिकत्व आणि उपलब्धी वाढवणे आहे. अतिरेक्यांच्या भर्तीचा स्रोत तोडून, ते लष्करी आणि सुरक्षा सहभागासाठी एक प्रभावी, पूरक दृष्टीकोन देते.

सरकारांनी त्वरीत प्रभावी, सुस्थापित अशासकीय कार्यक्रम आणि सध्याच्या सर्वोत्तम पद्धतींचा स्वीकार केला पाहिजे.

सरकारने करावे:

- शैक्षणिक उपक्रमांसाठी निधी स्रोत तयार करा जे मुख्य प्रवाहातील शिक्षणामध्ये तपासले जातील; आणि
- ग्लोबल कम्युनिटी एंगेजमेंट अँड रेझिलिअन्स फंड (GCERF) सारखे समर्थन कार्यक्रम, जे अतिवादाचा धोका असलेल्या भागात उच्च-प्रभाव असलेल्या तळागाळातील उपक्रमांना शोधण्याचा आणि त्यांचे समर्थन करण्याचा प्रयत्न करतात.
- सरकारांनी नवीनतम सर्वोत्तम पद्धती आणि सुस्थापित गैर-सरकारी कार्यक्रम त्वरीत स्वीकारले पाहिजेत. शैक्षणिक उपक्रमांसाठी निधी स्रोत तयार करा ज्याची चाचणी मुख्य प्रवाहातील शिक्षणात केली जाईल; आणि
- ग्लोबल कम्युनिटी एंगेजमेंट अँड रेझिलिन्स फंड (GCERF) सारखे समर्थन कार्यक्रम, जे दहशतवाद किंवा अतिरेकी धोका असलेल्या समुदायांमध्ये उच्च-प्रभावी तळागाळातील उपक्रम शोधण्याचा आणि त्यांना पाठिंबा देण्याचा प्रयत्न करतात.

भ्रष्टाचार:

भ्रष्टाचाराची व्याख्या म्हणजे सार्वजनिक कार्यालयाचा वैयक्तिक फायद्यासाठी वापर करणे, किंवा दुसऱ्या मार्गाने सांगायचे तर, एखाद्या पदाचा, पदाचा किंवा पदाचा त्याच्या स्वतःच्या फायद्यासाठी वापर करणे. या वर्णनानुसार, भ्रष्ट वर्तनात पुढील गोष्टींचा समावेश असेल: (अ) लाचखोरी, (ब) खंडणी, (क) फसवणूक, (ड) गबन, (इ) nepotism, (ई) cronyism, (उ) सार्वजनिक मालमत्तेचा विनियोग आणि खाजगी वापरासाठी मालमत्ता, आणि (ऊ) पेडलिंगवर प्रभाव टाकतात.

त्याच्या विविध स्वरूपातील भ्रष्ट वर्तनाची काही उदाहरणे खालीलप्रमाणे आहेत:

राजकारणी जे सार्वजनिक निधीचा गैरवापर करतात किंवा त्यांच्या समर्थकांना, मित्रांना आणि कुटुंबांना नोकऱ्या किंवा करार देतात, सार्वजनिक कर्मचारी जे सेवांच्या बदल्यात पैसे किंवा मर्जी मागतात किंवा स्वीकारतात, फायदेशीर सौदे मिळविण्यासाठी अधिकाऱ्यांना लाच देतात.

व्यवसाय, सरकार, न्यायव्यवस्था, मीडिया, नागरी समाज आणि पायाभूत सुविधा आणि खेळापासून ते आरोग्य आणि शिक्षणापर्यंत प्रत्येक कल्पनीय उद्योग यासह कोणत्याही परिस्थितीत भ्रष्टाचार होऊ शकतो.

राजकारणी, सरकारी कर्मचारी, नागरी सेवक, व्यापारी आणि सामान्य जनता हे सर्व भ्रष्टाचाराला बळी पडतात.

उपचारात्मक उपाय:

नेतृत्व:

घर व्यवस्थित स्वच्छ आणि दुरुस्त करण्यासाठी छताची दुरुस्ती करून सुरुवात करणे चांगली कल्पना आहे. नेतृत्वाने संकल्प, राजकीय इच्छाशक्ती आणि आवश्यक बदल अंमलात आणण्यासाठी वचनबद्धता देखील दाखवली पाहिजे. तथापि, भ्रष्टाचाराविरुद्ध लढण्यासाठी समर्पित आणि आदरणीय नेते असणे ही पूर्वअट आहे, गरज नाही.

सरकारची विश्वासार्हता:

त्यापैकी एक विश्वासार्हता आहे. भ्रष्ट व्यवस्था यशस्वी होण्यासाठी, मागणी आणि पुरवठा या दोन्ही बाजूंवरील गुन्हेगारांना हे पटवून दिले पाहिजे की सरकार भ्रष्टाचार निर्मूलनासाठी कटिबद्ध आहे.

पोलीस दलाची प्रभावीता, महालेखापरीक्षक कार्यालय, आणि भ्रष्टाचाराचा तपास आणि खटला चालवण्याचे अधिकार असलेल्या जबाबदार महानिरीक्षकाची नियुक्ती.

नैतिकता हे योग्य वर्तनाचे नियम म्हणून सर्वत्र ओळखले जाते. नैतिकता हा नैतिकतेचा अभ्यास आहे आणि सर्व भ्रष्टाचार अनैतिक वर्तनातून होतो. कायद्याचे राज्य ढासळले आहे, आर्थिक हानी झाली आहे, मानवी हक्कांचे उल्लंघन केले आहे आणि सूत्रधार आणि साथीदारांना भ्रष्टाचाराने बेकायदेशीरपणे संरक्षण दिले आहे. भ्रष्टाचार आणि अनैतिक वर्तन हे दोन्ही स्वार्थ किंवा स्वार्थ आणि इतरांच्या हक्क किंवा कायदेशीर दाव्यांकडे दुर्लक्ष करून प्रेरित आहेत.

नैतिकतेचा उगम कोठे होतो? परदेशी भाषा, यांत्रिकी किंवा संशोधन तंत्र शिकणे यासारख्या इतर कौशल्यांप्रमाणेच ते प्राप्त केले जातात. लोक वारंवार त्यांच्या स्वतःच्या कृतींच्या नैतिकतेची अतिशयोक्ती करतात आणि चुकीच्या कृत्यांना प्रोत्साहन देणारे अंतर्निहित, स्व-सेवा करणारे पूर्वाग्रह मान्य करण्यात अपयशी ठरतात. तथापि, तत्त्वे समजून घेण्याच्या आणि आचरणात आणण्याच्या प्रक्रियेमध्ये विनम्र पावले समाविष्ट असतात ज्यामुळे कृतीचे मोठे, अधिक सुसंगत अभ्यासक्रम होतात. कारण हे समजून घेण्याचा मार्ग प्रदान करते की जीवनात स्वार्थापेक्षा उच्च हेतू आहे, नैतिकता ही सर्वांत महत्त्वाची प्रतिभा असू शकते. लोक नैतिक कर्तव्ये असलेले नैतिक प्राणी आहेत, तरीही अनेकांना नैतिक निवडी करण्याचे नियम कधीच शिकवले गेले नाहीत.

अखंडता आणि नैतिकता हा एज्युकेशन फॉर जस्टिस इनिशिएटिव्हमध्ये समाविष्ट केलेला विषय आहे. भ्रष्टाचार आणखी एक आहे. हा उपक्रम संशोधनावर आधारित आहे जो

लहानपणापासूनच नैतिक, तत्त्वनिष्ठ निर्णय घेणाऱ्यांना वाढवण्यात किती यशस्वी आहे हे दाखवतो. मुक्त प्रवेश अभ्यासक्रम सहभागींना विविध शैक्षणिक स्तरांवर त्यांच्या वैयक्तिक आणि व्यावसायिक निर्णय प्रक्रियेत या कल्पना लागू करण्यासाठी आणि अंतर्भूत करण्यासाठी आवश्यक ज्ञान आणि कौशल्ये प्रदान करतात.

पाळत ठेवणारा कॅमेरा किंवा चालू पोलिस वॉच नसतानाही, लोकांना जबाबदार धरले पाहिजे. लोकांची नैतिक ओळख असणे आवश्यक आहे जी नैतिकतेने वागण्यास प्रवृत्त होण्यासाठी स्वार्थी किंवा स्वार्थी वागण्याऐवजी इतरांच्या हितासाठी कृतीचे समर्थन करते. इतरांचे शोषण किंवा दुर्लक्ष करण्याऐवजी त्यांना मदत करणाऱ्या कृतीमुळे वैयक्तिक आणि सामाजिक आनंद मिळतो. जे लोक स्वत:ला उच्च नैतिक मानकांवर धरतात त्यांचा आदर केला जातो. स्वातंत्र्य आपल्या सर्वात प्राथमिक आग्रहांचा प्रतिकार करण्यापासून आणि गुप्तपणे आणि अप्रामाणिकपणे इतरांसोबत मुक्तपणे आणि रचनात्मकपणे जगणे निवडण्यापासून मिळते.

भ्रष्ट वर्तनाची शक्यता मऱ्यादित करण्यासाठी आणि भ्रष्टाचारविरोधी कायदे लागू करण्यासाठी संरचनात्मक आणि संस्थात्मक सुधारणांव्यतिरिक्त इतर पऱ्यायांचा विचार करणे महत्त्वाचे आहे. अनैतिक फायद्याच्या शोधात असलेल्या लोकांची संख्या कमी करण्यासाठी लोकांसाठी नैतिक शिक्षण आणि प्रशिक्षणावर अधिक भर देण्याची वेळ आली आहे.

तरुणांना शिक्षित करून, भ्रष्टाचारविरोधी माहिती प्रसारित करून, समाजशास्त्रीय पाया विस्तृत करून, आणि राजकीय पक्ष आणि मोहिमांच्या निधीबद्दल लोकांची समज वाढवून, त्यामुळे नागरी समाजाच्या वाढीला पाठिंबा देऊन भ्रष्टाचारविरोधी जागरूकता वाढवून प्रकल्पाची चार स्वतंत्र विभागणी करण्यात आली होती परंतु संकल्पनात्मक संबंधित भाग:

१) उच्च शिक्षणासाठी भ्रष्टाचारविरोधी शैक्षणिक कार्यक्रमाची निर्मिती;

२) दीर्घकाळ चालणाऱ्या भ्रष्टाचारविरोधी दूरदर्शन कार्यक्रमाचे उत्पादन;

३) भ्रष्टाचारविरोधी धोरणे सुधारण्यासाठी जनमत सर्वेक्षणांचा वापर; आणि

४) राजकीय पक्षांच्या निधी आणि राजकीय मोहिमांच्या आसपासच्या मुद्यांवर गोलमेज चर्चा.

तुमची प्रगती तपासा:

टीप: अ) उत्तरे खाली दिलेल्या जागेत लिहा.

१) सांप्रदायिकता आणि प्रादेशिकता या शब्दामध्ये फरक करा

----

२) दहशतवादाची कारणे सांगा आणि आपण आपल्या समाजाला त्यापासून कसे रोखू शकतो?

३) बेरोजगारीची कारणे आणि ती दूर करण्यासाठी शिक्षण कसे उपयुक्त आहे?

४) लोकसंख्या विस्फोटाचा अर्थ सांगा आणि त्यावर मात करण्यासाठी काही योजना देखील लिहा.

५) भ्रष्टाचाराचा अर्थ लिहा आणि त्यासाठी काही उपाय सुचवा.

३.५ विशेष शिकणाऱ्यांसाठी शिक्षण

विशेष शिकणाऱ्यांची व्याख्या जगभरात विविध प्रकारे केली जाते आणि त्यांचा उल्लेख केला जातो. हा शब्द स्थूलपणे अशा विद्यार्थ्यांना सूचित करतो ज्यांना शिकण्याची आव्हाने असतात ज्यामुळे त्यांच्या वयाच्या बहुतेक मुलांशी आणि किशोरवयीन मुलांशी तुलना करता त्यांना शिकणे अधिक कठीण होते.

खालीलपैकी कोणतेही एक, वैयक्तिकरित्या किंवा एकत्रितपणे, विशेष शैक्षणिक गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांनी अनुभवलेल्या समस्यांमध्ये योगदान देते:

१. **वर्तन आणि सामाजिक कौशल्यांमधील समस्या:** आत्म-नियंत्रण, इतरांसोबत राहणे आणि इतर कौशल्ये यांचा समावेश होतो.

२. **भाषा किंवा संप्रेषणातील अडचणी:** एक ग्रहणक्षम किंवा अभिव्यक्त क्षमता (उदा. ऑटिझम स्पेक्ट्रम).

३. **लक्ष केंद्रित करण्यात अडचण येत आहे:** अटेंशन डेफिसिट डिसऑर्डर (ADD) किंवा अटेन्शन डेफिसिट हायपरएक्टिव्हिटी डिसऑर्डर (ADHD) (ADD).

४. **कार्यकारी क्षमता:** आकलन, संघटना आणि नियोजनाच्या समस्यांचा समावेश होतो.

५. **ऐकण्याच्या समस्या:** श्रवण कमी होणे आणि बहिरेपणा या दोन्ही गोष्टी, रोग किंवा आघातामुळे वारशाने मिळालेल्या किंवा प्राप्त झाल्या.

६. **भाषा आणि साक्षरतेच्या समस्या:** वाचन, शब्दलेखन आणि लेखन (उदाहरणार्थ, डिस्लेक्सिया आणि डिस्ग्राफिया) यासारख्या किमान एका विषयात अशक्त शिक्षण.

७. **गणितीय आव्हाने:** ज्या विद्यार्थ्यांना संख्या आणि गणिताची योग्यता (उदाहरणार्थ, डिस्कॅल्क्युलिया) आवश्यक असलेली कार्ये पूर्ण करणे कठीण वाटू शकते अशा विद्यार्थ्यांचा संदर्भ आहे.

८. **मानसिक आरोग्य स्थिती:** सौम्य ते गंभीर नैराश्य, चिंता आणि इतर विकारांचा समावेश होतो. याव्यतिरिक्त, विद्यार्थ्यांना अनेक मानसिक आरोग्य समस्या असू शकतात.

९. **शारीरिक किंवा न्यूरोलॉजिकल मऱ्यादा:** तीव्रतेमध्ये चढ-उतार होऊ शकतात ते आनुवंशिक किंवा अधिग्रहित असू शकतात (उदाहरणार्थ, स्नायू डिस्ट्रॉफी किंवा मेंदूला होणारा त्रासदायक नुकसान). कधीकधी न्यूरोलॉजिकल डिसफंक्शन स्पष्ट होत नाही.

१०. **व्हिज्युअल मऱ्यादा:** डोळ्यांच्या आजाराचे किंवा आजाराचे परिणाम वर्णन करण्यासाठी वापरले जाते. माफक ते गंभीर दोष उपस्थित आहेत.

११. **खालीलपैकी एक किंवा अधिक क्षेत्रांमध्ये विद्यार्थ्याची क्षमता लक्षणीयरीत्या सरासरीपेक्षा जास्त असल्यास:** बौद्धिक, सर्जनशील, सामाजिक किंवा शारीरिक, त्यांना विशेष गरजा आहेत असे मानले जाते.

१२. विशेष शैक्षणिक गरजा असलेल्या मुलांसाठी उपलब्ध असलेल्या सेवा, सहाय्य आणि कर्मचारी यांची स्पष्ट रूपरेषा देणारे धोरण तयार करणे आणि ही माहिती पालकांसाठी सहज उपलब्ध होईल.

१३. पालकांना पुरेसा वेळ आणि समर्थन देऊन शिक्षित प्लेसमेंट निर्णय घेण्याची संधी देणे; आणि त्यांना उपलब्ध असलेल्या विशेष भारतीय परीक्षा व्यवस्थांबद्दल सांगणे.

१४. विशेष गरजा असलेल्या मुलाला सर्वांगीण काळजी देण्यासाठी एक संघ (शिक्षक, आरोग्यसेवा व्यावसायिक, सामाजिक कार्यकर्ते इ.) म्हणून एकत्र काम करणे.

१५. सर्व वर्गातील शिक्षक आणि सहाय्यकांना सतत व्यावसायिक विकास प्रशिक्षण मिळते याची खात्री करणे. परिषद, शिक्षक प्रशिक्षण, कार्यशाळा आणि ऑनलाइन शिक्षण ही मागणी पूर्ण करण्याचे संभाव्य मार्ग आहेत.

१६. सर्व मुलांना यशस्वी आणि फायद्याचा शाळेचा अनुभव मिळण्यासाठी शिक्षक आवश्यक आहेत. त्यांच्या पाठ योजना आणि मूल्यांकन प्रक्रिया विकसित करण्यापूर्वी, ते हे करू शकतात:

- त्यांच्या विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या शैलीसह अभ्यासक्रमाविषयीची त्यांची समज एकत्रित करा. सर्व विद्यार्थ्यांसाठी योग्य आणि कार्यक्षम शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी, या दोन महत्त्वपूर्ण घटकांमध्ये एक ठोस फिट असणे आवश्यक आहे.
- विद्यार्थ्यांना रचना देऊन, त्यांची क्षमता वाढवणे, त्यांच्या कमकुवतपणा सुधारणे आणि वेळेवर उपाय करणे आवश्यक आहे, वेगळे शिक्षण विद्यार्थ्यांना यशस्वी होण्यास मदत करते. विद्यार्थी कार्यक्षम शिक्षण तंत्र वापरू शकतात आणि परिणामी त्यांच्या शिक्षणात सहभागी होऊ शकतात. परिणामी विद्यार्थी अधिक प्रेरित होतात आणि ते शिकण्यात गुंतलेले राहतात.
- मुलांना केवळ अंतिम परीक्षेच्या वेळेस न वापरता नियमितपणे सुचवलेल्या निवासस्थानांचा वापर करण्याची परवानगी द्या.

काही विद्यार्थ्यांना योग्य मदतीशिवाय सुरू असलेल्या शिक्षणात प्रवेश करणे आव्हानात्मक वाटू शकते. त्यामुळे, विद्यार्थ्याच्या बुद्धीचा गैरसमज टाळण्यासाठी आणि त्यांना मदत करण्यासाठी आणि समान प्रवेश प्रदान करण्यासाठी प्रभावी पद्धती लागू करण्यास सक्षम होण्यासाठी शिक्षकांना याची जाणीव असणे आणि ते समजून घेणे महत्वाचे आहे. अनन्य शैक्षणिक गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांना संबोधित करणे आणि त्यांचे स्वागत करणे प्रत्येक मुलाबद्दल आदर आणि वाढत्या आणि संपूर्ण आयुष्यासह येणारी विविधता समजून घेण्याची, अनुकूलता आणि स्वीकारण्याची क्षमता दर्शवते.

तुमची प्रगती तपासा:

टीप: अ) उत्तरे खाली दिलेल्या जागेत लिहा.

१. "स्पेशल-लर्नर" या शब्दाची व्याख्या करा.

----

२. विशेष शिकणाऱ्यांसाठी काही शैक्षणिक राहण्याची सोय स्पष्ट करा.

३.६ सारांश

प्रत्येक विद्यार्थ्याला महत्त्वपूर्ण कौशल्ये आणि ज्ञान शिकण्याची समान संधी देणे जे त्यांना परिपूर्ण जीवन जगण्यास आणि समाजासाठी फायदेशीर योगदान देण्यास सक्षम करेल हे समानतेसाठी शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे. ही नवीन योजना वरपासून खालपर्यंत स्वीकारली जाईल याची खात्री करण्यासाठी, शाळा आणि जिल्हा स्तरावर सध्याच्या शिक्षण प्रणालीची पुनर्बांधणी करण्याची जबाबदारी शिक्षकांवर सोपवण्यात आली आहे. त्यानंतर नवीन प्रणालीची स्थापना निष्पक्षता आणि समावेशावर केली जाते आणि प्रत्येक विद्यार्थ्याला त्यांची शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य करण्याची संधी आहे याची खात्री करण्यासाठी हस्तक्षेप आणि संसाधने यांसारख्या संरक्षणांचा समावेश होतो.

३.७ प्रश्न

१. रिक्त जागा भरा:

अ) अस्पृश्यता सर्व प्रकारात निषिद्ध आहे आणि बेकायदेशीर आहे____________

ब) ___________________ हे एक राजकीय तत्वज्ञान आहे जे एका विशिष्ट प्रदेशाच्या हितसंबंधांवर, प्रदेशांचे संकलन किंवा इतर उपराष्ट्रीय अस्तित्वावर केंद्रित आहे," म्हणून आपण असे म्हणू शकतो की विविध सामाजिक गटांमधील संबंध एक प्रदेश बनवतात.

क) विशेष शाळा किंवा वर्गात विद्यार्थ्यांना स्थान देण्याच्या विरुद्ध मुख्य शैक्षणिक प्रणाली (आणि वर्ग) मध्ये विद्यार्थ्यांचे ________________. विशेष शैक्षणिक गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांना आवश्यक तांत्रिक, सहाय्यक किंवा वैयक्तिक सहाय्य दिले जाते.

ड) ________________सर्व विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत समान शैक्षणिक संधी देण्यावर भर देते, ही रणनीती या वस्तुस्थितीकडे दुर्लक्ष करते की, समान संधी असूनही, भिन्न विद्यार्थ्यांना साध्य करण्यासाठी भिन्न समर्थनांची आवश्यकता असेल.

२) थोडक्यात उत्तर द्या:

अ) समानता आणि समता या शब्दामध्ये भेदभाव करा

ब) प्रादेशिकतेचा अर्थ सांगा आणि त्यावर मात करण्यासाठी काही उपाय सुचवा?

क) विविध सामाजिक आव्हाने दूर करण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका लिहा.

३.८ संदर्भ

- भारतातील शिक्षणावर गरिबीचे परिणाम पार्थ रॉय बी.ए., शिक्षण विभागातील एम.ए. पश्चिम बंगाल राज्य विद्यापीठ, बारासत, भारत २०१८ जेतीर ऑगस्ट २०१८, खंड ५, अंक ८ www.jetir.org (ISSN-२३५-१६२४)
- सेडवाल, मोना आणि कामत, संगीता, २००८, शिक्षण आणि सामाजिक समता: प्राथमिक शिक्षणामध्ये अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींवर विशेष लक्ष केंद्रित करून. प्रवेशासाठी मार्ग तयार करा. संशोधन मोनोग्राफ क्र. १९},
- प्राथमिक शिक्षण गुजरातमध्ये. मानवाधिकार कार्यशाळेत सादर केलेला पेपर: फ्रॉम ग्रासरूट्स करेज टू इंटरनॅशनल इन्फ्लुएन्स, प्रिन्स्टन युनिव्हर्सिटी. जानेवारी २००३.
- झा, जे. आणि डी, झिंगरान. २००२. गरीब आणि इतर वंचित गटांसाठी प्राथमिक शिक्षण: सार्वत्रिकीकरणाचे खरे आव्हान. सेंटर फॉर पॉलिसी रिसर्च, नवी दिल्ली.
- उपेक्षित सामाजिक गटांचे समावेशक भारतीय उच्च शिक्षण आणि समानता समस्या. तनवीर अहमद झोई शौकत रशीद सरकार. जीडीसी (मुले) पुलवामा.
- आर्टिस, ई., सी. डूबे आणि के. लियॉन्स. २००३, भारतातील दलितांसाठी आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्क: केस स्टडी
- झा, जे. आणि डी, झिंगरान. २००२. गरीब आणि इतर वंचित गटांसाठी प्राथमिक शिक्षण: सार्वत्रिकीकरणाचे खरे आव्हान. सेंटर फॉर पॉलिसी रिसर्च, नवी दिल्ली.
- कायदा आणि न्याय मंत्रालय. २००९. बालकांचा मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९, भारत सरकारचा २००९ क्रमांक ३५. २००१-२०११ भारताची जनगणना.
- चोप्रा गिरीश (२००६); लोकसंख्या भूगोल, कॉमनवेल्थ पब्लिशर्स, नवी दिल्ली. पृ.- १
- Garnier Beaujeu (१९६९), लोकसंख्येचा भूगोल, फ्री प्रेस ऑफ ग्लान्स
- भेंडे आशा आणि कानिटकर (१९८५), लोकसंख्या अभ्यासाची तत्त्वे, हिमालय पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई. पृ.- २, ३
- हत्तीहोली आर.आर. "लोकसंख्या नियंत्रण उपाय" सामाजिक सुधारणा संपादित पुस्तक, बसवेश्वर संशोधन आणि माहिती केंद्र, धारवाड.

- सुनीलकुमार मुन्शी (१९९६) यांनी "लोकसंख्या भूगोल विकासाच्या समस्यांवरील काही विचारांचे विश्लेषण केले.
- मानव संसाधन विकास मंत्रालय, भारत सरकार. १९८६. शिक्षणावरील राष्ट्रीय धोरण, नवी दिल्ली.
- मानव संसाधन विकास मंत्रालय, भारत सरकार. १९९६. द प्रोग्राम ऑफ ॲक्शन, नवी दिल्ली.
- मानव संसाधन विकास मंत्रालय, भारत सरकार. २०११. शालेय शिक्षणाची आकडेवारी २००९-२०१०, नवी दिल्ली.
- केंब्रिजसह अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी: शालेय नेत्यांसाठी मार्गदर्शक www.cambridgeinternational.org/images/१३४५५७-implementing-the-curriculum-with-cambridge.pdf
- इंटरनॅशनल ॲकॅडमी फॉर रिसर्च इन लर्निंग डिसॅबिलिटीज: www.iarld.com
- नॅशनल सेंटर फॉर लर्निंग डिसॅबिलिटीज: www.ncld.org
- मानव संसाधन विकास मंत्रालय, भारत सरकार. १९९२. कृती कार्यक्रम, नवी दिल्ली.
- मिस मालती शंकर पटगर, डॉ. व्ही. शार्ड लोकसंख्या नियंत्रणात शिक्षणाची भूमिका एक IRJMSH खंड ८ अंक ११ [वर्ष २०१७] ISSN २२७७ – ९८०९ (0nline) २३४८–९३५९ (मुद्रित)
- U Myint भ्रष्टाचार: कारणे, परिणाम आणि उपचार, एशिया-पॅसिफिक विकास जर्नल खंड. ७, क्रमांक २, डिसेंबर २000.

वेबसाइट्स:

- https://indiagovernmentpolicy.com/schemes-for-welfare-of-backward-classes,
- https://vikaspedia.in/social-welfare/skill-development/best-practices-on-skill-development/backward-classes-१/backward-classes-welfare

*****

४

राष्ट्रीय विकासासाठी शिक्षण

घटक रचना

४.० उद्दिष्टे
४.१ धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण (RME)
४.१.१ धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाची गरज
४.१.२ धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाचे अध्यापनशास्त्र
४.२ लोकशाहीसाठी शिक्षण
४.२.१ यशस्वी लोकशाहीसाठी पूर्व अटी
४.२.२ लोकशाही शिक्षणासाठी औपचारिक आणि अनौपचारिक संस्थांची जबाबदारी
४.२.३ भारतीय संविधानानुसार लोकशाहीसाठी शिक्षण
४.२.४ लोकशाही आणि शिक्षणाचे उद्दिष्ट यांच्यातील संबंध
४.३ व्यावसायिक शिक्षण
४.३.१ व्यावसायिक शिक्षणाची संकल्पना
४.३.२ उच्च शिक्षणामध्ये समाविष्ट असलेले व्यावसायिक शिक्षणाचे प्रकार
४.३.३ व्यावसायिक शिक्षण सामाजिक आणि राष्ट्रीय विकासात कशी मदत करू शकते.
४.४ संदर्भ

४.० उद्दिष्टे

युनिटच्या शेवटी, शिकणारा सक्षम असेल:

- धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण कसे राष्ट्रीय विकासाला चालना देऊ शकते, हे स्पष्ट करा.
- लोकशाहीकरीता शिक्षण राष्ट्रीय विकासाला चालना देऊ शकते,ते कसे विश्लेषण करा.
- राष्ट्रीय विकासासाठी व्यावसायिक शिक्षणाच्या उपयुक्ततेची तपासणी करा.

४.१ धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण (RME)

हा प्रत्येक तरुणाच्या शैक्षणिक अनुभवाचा महत्त्वाचा भाग आहे. शिकणे सुसंगत आणि अर्थपूर्ण आहे. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण जीवनातील अर्थ, मूल्य आणि उद्देश शोधण्यास प्रोत्साहन देते. धार्मिक आणि नैतिक मूल्यांचे शिक्षण मुलांना आणि तरुणांना नैतिक सवयी

आणि मूल्ये आत्मसात करण्यास मदत करतात, जे त्यांना चांगले जीवन जगण्यास मदत करतात आणि त्याच वेळी एक चांगला समाज निर्माण करण्यास मदत करतात. प्रत्येक समाजाची नैतिक मूल्ये आणि नियम असतात आणि त्यांचा आदर करणे आणि ही मूल्ये मुलांमध्ये आणि तरुणांमध्ये रुजवणे ही प्रत्येक नागरिकाची जबाबदारी आहे.

१९ व्या शतकातील औपचारिक शाळा, शाळा आणि शैक्षणिक संस्थांचे एक महत्त्वाचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिक मूल्ये विकसित करणे हे होते. शाळा आणि शिक्षकांकडून चारित्र्य जोपासणे ही अपेक्षा असते आणि शाळा किंवा महाविद्यालयांचे नैतिक ध्येय वाढवणे. पाठ्यपुस्तकांमध्येही नैतिक मूल्यांसह कथा होत्या, नैतिक विज्ञान हा स्वतंत्र विषय अनिवार्य करण्यात आला होता. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण समाजाचा सामाजिकदृष्ट्या महत्वपूर्ण सदस्य होण्यास मदत करते.

एनईपी २०२० मध्ये, मूल्यशिक्षण हे माध्यमिक शाळेपर्यंत अनिवार्य करण्यात आले आहे, कारण शैक्षणिक धोरणाचा आत्मा विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीसह नैतिक मूल्ये विकसित करणे आहे. समतापूर्ण, सर्वसमावेशक आणि बहुलवादी समाजाच्या निर्मितीसाठी गुंतलेले, उत्पादक आणि योगदान देणारे नागरिक निर्माण करणे हे धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाचे महत्त्व आपल्या जीवनातील विविध पैलूंच्या विकासामध्ये दिसून येते. अनेक श्रेणी आहेत ज्यामध्ये मूल्ये स्थापित केली जाऊ शकतात.

१) वैयक्तिक मूल्ये:

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण स्वतःची समज विकसित करते. ते सचोटी, सत्यता, मानवता, प्रेम, क्षमा आणि करुणा या मूल्यांसह व्यक्तीचे चरित्र तयार करते. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण शिकणाऱ्याच्या शांततेचे आणि प्रतिबिंबांचे कौतुक करण्यास मदत करते.

२) सामाजिक मूल्ये:

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण सामाजिक सामंजस्य आणि सुसंवाद विकसित करण्यास मदत करते. संवाद कौशल्यांचा विकास, नैतिक आणि धार्मिक चिंतांबद्दल विचार आणि अनुभवांची देवाणघेवाण आहे. तसेच समजून घेणे, स्वीकारणे ही मूल्ये, समावेश आणि विविधतेच्या उत्सवाला प्रोत्साहन दिले जाते.

३) राजकीय मूल्ये:-

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण ही मूल्ये न्याय, लोकशाही, धर्मनिरपेक्षता, कल्याण यासारख्या राजकीय विचारधारा आणि नागरी जबाबदारी स्थापित करण्यास मदत करते.

४) राष्ट्रीय मूल्ये:-

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण राष्ट्राला सामूहिक विकासासाठी कार्य करण्यास, राष्ट्राला जागतिक स्तरावर साध्य करण्यासाठी, देशाच्या शांतता, प्रगती आणि उन्नतीसाठी योगदान देण्यासाठी उद्दिष्टे साध्य करण्यास मदत करते. समरसता, सर्वांचा विकास, समता, समाजवाद, वंचित गटांसाठी काम करणे, सहवास, प्रेम आणि आदर ही नैतिक मूल्ये राष्ट्राला एकरूप होण्यास मदत करतात. देशासारख्या देशात, ज्याचे वेगळेपण आणि

विविधता आहे, सर्व धर्म, भाषा, संस्कृती एकत्र बांधणे हे मजबूत नैतिक मूल्यांचे परिणाम आहे. प्रत्येक धर्म शांतता, बंधुता, आध्यात्मिक एकता आणि मुक्तीच्या मार्गावर पोहोचण्यासाठी एकत्र काम करणे याला महत्त्व देतो, अशा प्रकारे प्रत्येक धर्मातील समान घटक बाहेर आणतो. त्यामुळे विविधतेतील एकता टिकून राहण्यासाठी धार्मिक आणि नैतिक मूल्ये महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

तुमची प्रगती तपासा:

अ) धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण म्हणजे काय?

ब) आजच्या काळात धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाची गरज का आहे?

मार्था नुसबॉम (१९४७-सध्या) जगातील सर्वात प्रभावशाली नैतिक तत्त्वज्ञांपैकी ही एक आहे जगातील सर्वात प्रभावशाली नैतिक तत्त्वज्ञ मार्था नुसबॉमचा असा विश्वास आहे की शिक्षण व्यवस्थेसाठी - सुरुवातीच्या शाळेपासून ते तृतीय श्रेणीपर्यंत - वेगळ्या प्रकारचे नागरिक तयार करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाची आहे. आर्थिकदृष्ट्या उत्पादनक्षम आणि उपयुक्त असण्यापेक्षा, आपल्याला अशा लोकांची गरज आहे जे कल्पनाशील, भावनिकदृष्ट्या बुद्धिमान आणि दयाळू व्यक्ती आहेत. त्यांच्याबरोबर तुम्ही सहमत आहात का? औचित्य सिद्ध करा. (प्रा. नुस्सबॉमच्या कार्यांबद्दल अधिक वाचा)

शाळा आणि शैक्षणिक संस्थांनी असा अभ्यासक्रम तयार केला पाहिजे की जो केवळ पारंपारिक विषयांवरच नाही तर नैतिक मूल्यांचा देखील समावेश असेल. मूल्ये आणि नैतिक शिक्षणाचा समावेश असलेल्या सर्वसमावेशक अशा व्यापक सामाजिक कार्यक्रमाची गरज आहे. मूल्यशिक्षणाचा अंतर्भावित दृष्टीकोन अभ्यासक्रमात नैतिक आणि धार्मिक शिक्षण समाकलित करतो, परंतु एकात्मिक दृष्टीकोन अभ्यासक्रमात नैतिक मूल्ये समाकलित करतो. NPE १९८६ ने NCERT ला भारताच्या स्वातंत्र्याचा इतिहास, सामाजिक अडथळे दूर करणे, वैज्ञानिक दृष्टिकोनाची शिकवण इत्यादी दहा सामान्य गाभ्यांसह निर्देशात्मक संकुल विकसित करण्याची जबाबदारी सोपवली आहे. अशाप्रकारे, अभ्यासक्रमाच्या व्यवहाराला राष्ट्रीय स्तरावर प्रोत्साहन दिले जाते. राष्ट्रीय स्तरावर हे घटक विषय क्षेत्रांमध्ये विभागले जातात आणि भारताचा समान सांस्कृतिक वारसा, समतावाद, लोकशाही, धर्मनिरपेक्षता, लिंग समानता, पऱ्यावरणाचे संरक्षण, सामाजिक अडथळे दूर करणे, लहान कुटुंबाचे आदर्श निरीक्षण आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोन वाढवणे

यासारख्या मूल्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी सर्व साधारणपणे रचना केल्या जाईल. तसेच सर्व शैक्षणिक कार्यक्रम धर्मनिरपेक्ष मूल्यांच्या अनुषंगाने चालवले जातील.

४.१.१ धार्मिक आणि मुल्य शिक्षणाची गरज:

१. नैतिक अध:पतन, शत्रुत्व, अविश्वास, संयमाचा अभाव, गुन्हेगारीचे वाढते प्रमाण, गुंडगिरी, दहशतवाद, गैरवर्तन यामुळे समाजाच्या ऐक्याला हानी पोहोचते ज्यामुळे शत्रुत्व निर्माण होऊ शकते आणि समाजात दंगली आणि संघर्ष होऊ शकतो. यासाठी धार्मिक आणि नैतिकतेची गरज आहे. शिक्षणामुळे देशाला सर्वांसाठी विकासाच्या उच्च ध्येयांवर लक्ष केंद्रित करण्यास मदत होऊ शकेल. सहकार्य, सौहार्द आणि सामंजस्य जीवनमूल्ये सामाजिक संतुलन आणि प्रगती राखण्यास मदत करतील, त्याकरिता धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाची गरज आहे.

२. समाजातील इतर समुदायाविरुद्ध निराधार भीती, पूर्वग्रह काढून टाकण्यासाठी काही नैतिक शिक्षण आवश्यक आहे. समाजातील इतर समुदायांविरुद्ध साचेबद्धता. सहिष्णुता, समज आणि स्वीकृती यावर आधारित आहे. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण विद्यार्थ्यांना सामान्य मूल्यांवर चिंतन करण्यास मदत करते आणि इतरांबद्दल जागरूकता आणि समजून घेण्याची कला विकसित करते. समाजातील विविध समजुती आणि त्या विश्वासामागील तर्क शोधण्याची धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाद्वारे गरजेचे आहे. समाजातील इतर सदस्यांबद्दल अधिक वैज्ञानिक आणि वस्तुनिष्ठ दृष्टीकोन ठेवून, कठोर आणि हटवादी विचारांचे अनुसरण करण्याऐवजी, समजून घेतल्याशिवाय आणि प्रश्न न करता परंपरांमधून पुढे जाणे गरजेचे असते.

३. जीवनातील विविध परिस्थिती हाताळण्यासाठीचे कौशल्य धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणच देऊ शकतील अशा प्रतिसादांचा शोध धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाला आवश्यक आहे. शंका किंवा संभ्रमात असताना धार्मिक आणि नैतिक मूल्ये समज आणि स्पष्टता देतात. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणामुळे जीवनाचे स्वरूप आणि अर्थ याविषयी अंतर्दृष्टी विकसित करते. असे शिक्षण एखाद्याच्या स्वतःच्या विश्वासाचे मूल्यमापन करण्यास आणि माहितीपूर्ण आणि तर्कशुद्ध निर्णय घेण्यास मदत करते.

४. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणातून व्यापक आणि अलिप्त दृष्टीकोनातून ओळख आणि आपुलकीच्या संकल्पनांमध्ये समंजसपणा विकसित करण्यास मदत करते. हे नैतिक निर्णय घेताना आत्मनिरीक्षण, चिंतन आणि चिकित्सक विचार करण्याची कौशल्ये विकसित करण्यास मदत करते.

५. अर्थपूर्ण आणि सशक्त चारित्र्य निर्मिती जोपासण्यासाठी विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिक मूल्यांना प्रोत्साहन देणे हे धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे. चारित्र्य शिक्षण हा प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा एक आवश्यक घटक आहे जो नैतिक समाजाच्या निर्मितीसाठी मदत करू शकतो. प्रामाणिकपणाची भावना आणि नैतिक आचरणाचे दृढ पालन करण्याची गरज आहे. हे सामाजिक न्याय आणि नागरिकत्व टिकवून ठेवण्यास मदत करते.

६. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण वैयक्तिक, स्थानिक आणि जागतिक स्तरावर जगाचे महत्त्व आणि मूल्य समजून घेण्यास मदत करते.

४.१.२ धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाचे अध्यापनशास्त्र (RME):

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण शिकवण्याच्या पद्धती आहे. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाचा समावेश हा अभ्यासक्रमात वेगळा विषय असावा की अभ्यासक्रमाच्या वेगवेगळ्या विषयांमध्ये तो शिकवला जावा असा प्रश्न उपस्थित होतो. त्यांचे खालिल प्रमाणे दोन दृष्टिकोन सांगितले आहेत:

१. अभ्यासक्रम किंवा प्रत्यक्ष दृष्टीकोन:

या दृष्टिकोनामध्ये, शिक्षणाच्या उद्दिष्टांवर आधारित अभ्यासक्रम निश्चित केला जातो आणि परिणामांचे मूल्यमापन केले जाते. सामग्री वेगवेगळ्या स्तरांवर शिकवली जावी म्हणून ओळखली जाते आणि पाठ्यपुस्तके व विहित पुस्तकांद्वारे समर्थन केले जाते. यात वेळापत्रकानुसार नियोजित वेळेत मूल्यांचे पद्धतशीर शिक्षण दिले जाते. अशा प्रकारे, हे विशिष्ट सामग्री आणि संसाधने तयार करून ते थेट नैतिक मूल्यांचे शिक्षण देते. हा एक स्वतंत्र विषय आहे आणि विशिष्ट व्याख्यानाच्या संख्येसह वर्गात अध्यापन केले जाते. लघुकथा, व्हिडिओ क्लिपिंग्ज, रोल प्ले इत्यादीच्या मदतीने मुल्ये स्पष्ट केली जातात.

२. एकात्मिक दृष्टीकोन:

नावाप्रमाणेच एकात्मिक दृष्टिकोन सांगते की नैतिक मूल्ये अभ्यासक्रमात समाकलित केली जातात आणि स्वतंत्र विषय म्हणून नव्हे तर विविध विषय आणि क्रियाकलापांद्वारे शिकवली जातात. नैतिक शिक्षण हा अभ्यासक्रमाचा आणि सह-अभ्यासक्रम उपक्रमांचा अविभाज्य भाग बनतो. उदाहरणार्थ, इतिहासासारखा सामाजिक अभ्यास धैर्य, देशभक्ती, आत्मत्याग, नागरिकत्व, सहकार्य इत्यादी मूल्ये शिकवतो.

विज्ञान आणि गणित वैज्ञानिक स्वभाव, चिंतनशील विचार आणि समस्या सोडवण्याच्या मूल्यांना प्रोत्साहन देतात. कामाचा अनुभव कठोर परिश्रम, प्रामाणिकपणा आणि उपलब्ध संसाधनांचा चांगल्या प्रकारे वापर करण्याची मूल्ये आणतो. भाषा आणि साहित्य समरसतेची, इष्ट वृत्तीची, निस्वार्थी राहण्याची आणि सर्वांसाठी चांगल्या भविष्याची कल्पना घडवून आणते. वृद्धाश्रम, अनाथाश्रमाला प्रत्यक्ष भेट देऊन समाजशास्त्र, तत्त्वज्ञान यासारख्या सामाजिक शास्त्रांशी जोडले जाऊ शकते.

३. दृष्टिकोन रुजविणे:

सर्वसाधारणपणे, चारित्र्य शिक्षणासाठी एक रुजविणे दृष्टीकोन शालेय शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या वर्णांची निर्मिती पुनर्संचयित करणे हा आहे. शाळांच्या इतर जबाबदाऱ्या, जसे की संख्या, साक्षरता, व्यवसाय शिक्षण, आरोग्य शिक्षण आणि इतर उद्दिष्टांमध्ये केवळ चारित्र्यनिर्मितीवर भर देण्याऐवजी, चांगल्या चारित्र्यावर लक्ष केंद्रित केल्याने संपूर्ण शालेय अनुभव व्यापून टाकतो. थोडक्यात, चारित्र्य शिक्षण हे बौद्धिक विकासाला शाळेचे मुख्य उद्दिष्ट म्हणून सामील करते. पुढे, चारित्र्य शिक्षण हे ज्ञान- आणि कौशल्य-संपादन उद्दिष्टांशी स्पर्धा किंवा अनुषंगिक नसून या उद्दिष्टांमध्ये महत्त्वाचे योगदान म्हणून पाहिले जाते. निरोगी

शैक्षणिक वातावरण तयार करण्यासाठी, विद्यार्थ्यांमध्ये जबाबदारी आणि इतरांबद्दल आदर करण्याचे गुण विकसित करणे आवश्यक आहे. त्यांनी आळशीपणा आणि आळशीपणाच्या सवयी दूर केल्या पाहिजेत आणि आत्म-नियंत्रण आणि परिश्रम करण्याच्या सवयी लावल्या पाहिजेत. ओतण्याचा दृष्टीकोन या दृष्टिकोनावर आधारित आहे की चारित्र्य निर्मितीमध्ये योगदान देणाऱ्या चांगल्या सवयी शालेय शिक्षणाच्या शैक्षणिक उद्दिष्टांमध्ये थेट योगदान देतात.

प्रतिबिंबित स्थान १:

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी तुमच्या मते कोणता दृष्टिकोन अधिक प्रभावी आहे?

तुम्ही धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण शिकवण्याच्या इतर कोणत्याही पद्धतीचा विचार करू शकता का? कृपया प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष व्यतिरिक्त कोणतीही एक पद्धतीचा वेगळा वापर करा.

अध्यापन पद्धती:

धार्मिक आणि नैतिकशिक्षणाला राष्ट्रीय विकासाचे वाहन बनवण्यासाठी, प्रभावी शिक्षण पद्धतींनी स्पष्टपणे व्यवहार करणे अत्यावश्यक आहे. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण शिकवण्याच्या काही पद्धती म्हणजे नाट्यीकरण, सभा, कथा, चित्रपट, प्रश्नमंजुषा, निबंध लेखन, नैतिक मूल्यांच्या इमारतींवर लक्ष केंद्रित करून भित्तिचित्रे आणि रेखाचित्रे तयार करणे. शांततेने चालणं, पथनाट्य, देणगी गोळा करणे, समाजातील वंचित स्तरातील लोकांसोबत काम करणे यासारख्या सहभागी पद्धती. धार्मिक आणि नैतिक शिक्षणाच्या व्यवहाराची एक अतिशय मनोरंजक पद्धत म्हणजे वास्तविक जीवनातील कोंडी. या पद्धतीमध्ये, विद्यार्थ्यांना वास्तविक जीवनातील घटना सांगितल्या जातात आणि तुम्ही या परिस्थितीत काय केले असते असे विचारले जाते. नैतिक विचार आणि वादविवादाला चालना देण्यासाठी हे अशीच एक प्रसिद्ध उदाहरण ही आपली नैतिक स्थिती स्पष्ट करण्यात देखील मदत करते आणि एक वेगळा दृष्टिकोन मिळतो. नैतिक विद्या अशा आहेत ज्यांचे उत्तर देणे सोपे नाही, अनेक घटक विचारात घेतले पाहिजेत ही आपली नैतिक अखंडता आणि आपण ज्या संदर्भामध्ये आहोत ते देखील प्रतिबिंबित करते.नैतिक विचार आणि वादविवाद. हे आमचे स्पष्टीकरण करण्यास देखील मदत करते. नैतिक दुविधा अशा आहेत ज्यांचे उत्तर देणे सोपे नाही, अनेक घटक विचारात घेतले पाहिजेत. हे आमची नैतिक अखंडता आणि आम्ही ज्या सामाजिक संदर्भामध्ये आहोत ते देखील प्रतिबिंबित करते. ट्रॉली डिलेमा : तुम्ही रेल्वे नियंत्रक आहात. तेथे आहे. एक पळून गेलेली ट्रॉली रेल्वे रुळांवरून घसरत आहे. पुढे, रुळांवर, पाच कामगार आहेत. ट्रॉली त्यांच्यासाठी सरळ आहे आणि काहीही केले नाही तर त्यांना मारले जाईल. तुम्ही ट्रेनच्या यार्डमध्ये काही अंतरावर, लिव्हरच्या शेजारी उभे आहात. तुम्ही हा लीव्हर खेचल्यास, ट्रॉली एका बाजूच्या ट्रॅकवर जाईल आणि तुम्ही मुख्य ट्रॅकवरील पाच कामगारांना वाचवू शकता. साईड ट्रॅकवर दोन कामगार असल्याचे तुमच्या लक्षात आले. त्यामुळे लीव्हर ओढून ट्रॅक बदलल्यास दोन कामगार मारले जातील, परंतु मुख्य ट्रॅकवरील पाच कामगार वाचतील. लीव्हर खेचणे तुम्हाला नैतिकदृष्ट्या मान्य आहे का?

प्रतिबिंबित स्थान २:

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण वाढविण्यासाठी कोणती रणनीती किंवा शिकवण्याच्या पद्धती योग्य आहेत?

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण शिकवण्याच्या पद्धती चांगल्या प्रकारे दृष्टिकोन समजून घेण्यासाठी या लेखांचा संदर्भ.

Schuitema, J. A., ten Dam, G. T. M., & Veugelers, W. M. M. H. (२००३). नैतिक शिक्षणासाठी शिकवण्याची रणनीती: एक पुनरावलोकन. L. मेसन, S. Andreuzza, B. Arfè, & L. Del Favero (Eds.), ॲब्स्ट्रॅक्ट्स ऑफ द १० व्या द्विवार्षिक सभेच्या युरोपियन असोसिएशन फॉर रिसर्च ऑन लर्निंग ॲंड इंस्ट्रक्शन (pp. ७१३)

Cooperativa Libraria Editrice University of Padua https://pure.uva.nl/ws/files/३५६६२१९/२६४६९_१२१२७९y.pdf

नैतिक शिक्षण - नैतिक शिक्षणाचा संक्षिप्त इतिहास, चारित्र्य शिक्षण, नैतिक शिक्षणाचे वर्तमान दृष्टिकोन-The State University.com https://education.stateuniversity.com/pages/२२४६/Moral Education. html#ixzz७cecGkXt

संदर्भ:

Education.html#ixzz७cecGzkXt रफीकोव्ह, इल्दुस आणि अख्मेटोवा, एलमिरा आणि यापर, उस्मान. (२०२१). २१ व्या शतकात नैतिकतेवर आधारित शिक्षणाची संभावना. जर्नल ऑफ इस्लामिक थॉट अँड सिव्हिलायझेशन. ११. ०१- २१.१०.३२३५०/जाइट.१११.०१.

https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd /files/upload_document/npe.pdf https://gyansanchay.csjmu.ac.in/wp content/uploads/२०२१/१२/NPE-१९८६. pdf

४.२ लोकशाहीसाठी शिक्षण

लोकशाही आणि शिक्षणाचे अवतरण लोकशाही म्हटल्यावर तुमच्या मनात कोणते शब्द येतात? शक्यतो: समानता, स्वातंत्र्य, समाजवाद, समानता, शासन, बहुसंख्य इत्यादी, कदाचित विकास देखील.

लोकशाहीची ही मूल्ये साध्य करण्यासाठी आपल्याला लोकशाहीच्या वाहनाचा अभ्यास करावा लागेल आणि त्यातील सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे शिक्षण. तर शिक्षण म्हणजे काय ते आपण समजून घेऊया? लोकशाही म्हणजे काय आणि देशाच्या विकासासाठी शिक्षण लोकशाहीला कशी मदत करू शकते.

प्रतिबिंबित स्थान १:

प्रसिद्ध व्यक्तिमत्त्वांचे अवतरण वाचा आणि लोकशाही म्हणजे काय असे तुम्हाला वाटते?

परिचय:

त्यानुसार प्रा.सीले, यांच्या मते, "लोकशाही हे शासनाचे एक स्वरूप आहे ज्या सरकारमध्ये प्रत्येकाचा वाटा असतो." त्यामुळे सरकारच्या व्यवसायात प्रत्येकजण अभिनेता किंवा खेळाडू सारखाच असतो. लोकांच्या इच्छेला प्राधान्य दिले जाते आणि त्याला प्राधान्य दिले जाते. त्यामुळे लोकशाही सरकारच्या मोठ्या जबाबदारीमध्ये, लोकशाही जीवनासाठी शिक्षणाची नितांत आणि तातडीची गरज आहे. लोकशाही नागरिकत्वाचा विकास आणि संवर्धन ही लोकशाहीतील शिक्षणाची प्राथमिक चिंता आहे. त्यामुळे लोकशाही आणि शिक्षण यांच्यातील संबंधांचा अभ्यास हा दृष्टीकोन शिक्षकासाठी विशेष रुचीचा ठरेल. लोकशाही हे वास्तव होण्यासाठी आणि जीवनपद्धतीची ओळख होण्यासाठी शिक्षणाच्या सुरुवातीपासूनच व्हायला हवी आणि त्याची मूल्ये शैक्षणिक संस्थांमध्ये आचरणात आणणे आवश्यक आहे.

लोकशाही:

लोकशाही त्याच्या शुद्ध किंवा सर्वात आदर्श स्वरूपात असा समाज असेल ज्यामध्ये सर्व प्रौढ नागरिकांना निर्णयांमध्ये समान मत असेल. लोकशाही सामान्यतः "लोकांचे, लोकांद्वारे आणि लोकांसाठी" असे मानले जाते. लोकशाही हा शब्द ग्रीक शब्द "demokratia" म्हणजे "लोकांचे राज्य" या शब्दापासून आला आहे जो "डेमो" म्हणजे "लोक" आणि "क्राटोस" म्हणजे "सत्ता" या शब्दापासून तयार झाला आहे. लोकशाही हा शब्द एकीकडे सरकारच्या प्रकाराकडे तर दुसरीकडे जीवनपद्धतीकडे निर्देश करतो. लोकशाही सरकारमध्ये व्यक्तीला स्वत:च्या अभिव्यक्तीसाठी मोफत संधी उपलब्ध करून दिली जाते. डेव्ही यांचे मत आहे की लोकशाहीमध्ये सरकारच्या स्वरूपाव्यतिरिक्त आणखी काहीतरी सामील आहे. हा मुख्यतः चांगल्या जगण्याचा जीवनाचा मार्ग आहे जो अनुभवावर आधारित आहे. बोडे

लोकशाहीला "जीवनपद्धती" मानतो आणि जीवनपद्धतीनुसार त्याचा अर्थ "जीवनाच्या प्रत्येक प्रमुख क्षेत्रात प्रभाव पाडणारा" आहे. राजकीय दृष्टिकोनातून, लोकशाहीचा अर्थ "लोकांचे सरकार, लोकांद्वारे आणि लोकांसाठी आहे. " लोकशाहीत बहुमताने सरकार बनते पण अल्पसंख्याकांच्या हक्कांकडे दुर्लक्ष केले जात नाही. आर्थिक क्षेत्रात लोकशाहीचा अर्थ असा आहे की प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या प्रयत्नातून स्वतःची उपजीविका करण्याचे स्वातंत्र्य दिले पाहिजे.

लोकशाही हा सामाजिक अर्थाने घेतला जातो, जेव्हा कोणत्याही जाती, वर्ग किंवा धर्माच्या प्रगतीमध्ये कोणतेही अडथळे नसतात. याचा अर्थ असा आहे की सर्व लोकांना समान संधी मिळायला हव्यात जेणेकरून ते चांगले नागरिक बनतील.

शिक्षणाचा व्युत्पत्तिशास्त्रीय अर्थ:

नोकरशाही, अनावश्यक पदानुक्रम आणि पारंपारिक अडथळ्यांसारख्या गैर-लोकशाही संरचनांचा सामना करून खरी लोकशाही सुनिश्चित करण्यात शिक्षण महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

४.२.१ यशस्वी लोकशाहीसाठी पूर्व -अटी:

लोकशाही लोकांना स्वातंत्र्य देण्यावर विश्वास ठेवते. पण जर जनता सुशिक्षित नसेल आणि सामाजिक हितासाठी शिस्त नसेल तर हे स्वातंत्र्य खूप महागात पडेल आणि अराजकतेचे रूप धारण करेल. लोकशाहीच्या यशासाठी काही पूर्व अटी अत्यंत आवश्यक आहेत. ते आहेत,

१. लोकांची आर्थिक उन्नती झाली पाहिजे. लोकांच्या भुकेल्या पोटावर लोकशाही प्रस्थापित होऊ शकत नाही.

२. दुसरी पूर्व अट म्हणजे सुशिक्षित मतदार तयार करणे. जेव्हा लोक शिक्षित असतात आणि त्यांना त्यांच्या हक्क आणि कर्तव्यांची जाणीव असते तेव्हा लोकशाही योग्यरित्या कार्य करू शकते. त्यामुळे लोकशाही देशात शिक्षणाची गरज आहे.

लोकशाहीसाठी शिक्षण:

लोकशाहीच्या यशासाठी प्रत्येक व्यक्तीने आपल्या जबाबदाऱ्या जाणीवपूर्वक पार पाडणे आवश्यक आहे आणि हे तेव्हाच शक्य होईल जेव्हा व्यक्तीची समजूतदारता जास्त असेल आणि तो चांगला चारित्र्यवान असेल. नागरिकत्वाचे कर्तव्य पार पाडण्यासाठी बौद्धिक नैतिक आणि शारीरिक दृष्टिकोनातून व्यक्तीला तयार करणे हे समाजाचे कर्तव्य आहे. जेणेकरून समाज सुखी आणि समृद्ध राहील. शिक्षणाची मुख्य वैशिष्ट्ये सहसा दुप्पट असतात. प्रथम, सामाजिक आणि सांस्कृतिक वारसा नव्या पिढीपर्यंत पोहोचवणे. (शाळांद्वारे उदाहरण). शिक्षणाचे दुसरे कार्य म्हणजे विद्यार्थ्यांमध्ये वातावरणाशी जुळवून घेण्याची भावना निर्माण करणे,हे शाळेत केले पाहिजे. शाळेने मुलांमध्ये असे सर्व गुण विकसित केले पाहिजेत जे चांगल्या नागरिकात हवे असतात, ते या गुणांमध्ये समाविष्ट आहे,

१. आत्मसाक्षात्कार

२. मानवी संबंध

३. आर्थिक कार्यक्षमता

४. नागरी जबाबदारी

लोकशाहीच्या खऱ्या शिक्षणाने लोकांना तथ्य आणि पूर्वग्रह यांच्यात भेदभाव करण्यासाठी, कार्यक्षमतेचे वजन आणि न्याय करण्यासाठी, निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी ज्ञान संपादन करण्याच्या तातडीच्या गरजेचे कौतुक करण्यास मदत केली पाहिजे.

४.२.२ लोकशाही शिक्षणासाठी औपचारिक आणि अनौपचारिक संस्थाची जबाबदारी:

लोकशाही जीवनाचे पहिले तत्व माणसाला त्याच्या घरातूनच शिकायला मिळते. व्यक्ती आपल्या कुटुंबात निरोगी जीवन व्यतीत करून आणि इतर व्यक्तींच्या सामाजिक जीवनातून अनुभव मिळवून त्याच्या समाजीकरणाच्या सर्वोत्तम पद्धती शिकते. आम्हाला माहित आहे की शाळा ही शिक्षणाची औपचारिक संस्था आहे. शाळेत लोकशाहीसाठी शिक्षणाची योग्य

व्यवस्था करता येते. लोक वैयक्तिक प्रयत्नांतून आणि सामूहिक उपक्रमांतून भावी नागरिकांच्या जबाबदाऱ्या जाणून घेऊ शकतात. सार्वत्रिक मोफत प्राथमिक शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध असल्याची खात्री राज्याने केली पाहिजे. अनौपचारिक संस्था देखील इष्ट सार्वजनिक जाणीव विकसित करण्यात मदत करतात. शालेय शिक्षणाने शिक्षण संपत नाही तर ती सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. अनौपचारिक संस्था व्यक्तीचे अधिकार आणि कर्तव्य यांच्या शिक्षणाची जबाबदारी घेतात जबाबदारी घेतात. नागरिक बौद्धिकदृष्ट्या प्रगत आणि सुशिक्षित झाले तरच लोकशाही यशस्वी होईल. लोकशाहीत जनतेच्या मताचा सरकारी धोरणांवर प्रभाव पडतो.

४.२.३ भारतीय राज्यघटनेप्रमाणे लोकशाहीचे शिक्षण:

भारतीय संविधानाच्या प्रस्तावनेत स्पष्टपणे नमूद केले आहे की सरकारचे लोकशाही स्वरूप हे भारतातील सरकारचे स्वरूप असावे. न्याय, स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता हे देशातील सर्व नागरिकांचे मूलभूत अधिकार आहेत. सर्वसाधारणपणे आपले शिक्षण या तत्त्वांवर आधारित असले पाहिजे. त्यात लोकशाही समाजवादाचे आदर्श रुजवले पाहिजेत. भारतात नागरिकांना समान दर्जा, हक्क, संधी आणि सुविधा दिल्या जातात. प्रत्येक मुलासाठी शिक्षण हे घटनात्मक बंधन आहे. या जबाबदाऱ्या पूर्ण करण्यासाठी सर्व प्रकारच्या शाळा स्थापन केल्या पाहिजेत आणि या सर्व शाळांमध्ये प्रवेश मुक्तपणे आणि न्याय्य पद्धतीने व्हायला हवेत. भारतात शिक्षणाच्या माध्यमातून लोकशाहीचा आदर्श लोकांसमोर ठेवता येतो. भारतातील साक्षरतेचे प्रमाण खूपच कमी आहे आणि यामुळे लोकशाहीला मोठा धोका निर्माण होत आहे. यावरून आपल्या शैक्षणिक व्यवस्थेत सुधारणा करण्याची नितांत गरज असल्याचे दिसून येते. ती आतून सुधारली पाहिजे. १९३५ मध्ये महात्मा गांधी म्हणाले, "जबरदस्तीच्या पद्धतींनी लोकशाही विकसित होऊ शकत नाही, असे माझे मत आहे. लोकशाहीचा आत्मा बाहेरून लादला जाऊ शकत नाही. त्याला आत येणे आवश्यक आहे."

४.२.४ लोकशाही आणि शिक्षणाची उद्दिष्टे यांच्यातील संबंध:

नागरिकांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सुसंवादी विकास हे सर्व लोकशाही देशांमधील शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. लोकशाहीमध्ये सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय समस्या व्यावहारिक आणि कार्यक्षमतेने समजून घेण्याची क्षमता विकसित केली पाहिजे. त्याने सर्जनशील पद्धतीने विचार केला पाहिजे. शिक्षणाने वैयक्तिक आणि सामाजिक विकासाला महत्त्व दिले पाहिजे.

शिक्षणाने लोकांच्या विचारात आणि कृतीत समाजवाद विकसित केला पाहिजे. माध्यमिक शिक्षण आयोग (१९५२-५३) नुसार, "लोकशाहीत तीन उद्दिष्टे बसतात,

१) विद्यार्थ्यांना लोकशाही समाजव्यवस्थेत नागरिक म्हणून सृजनशीलतेने भाग घेता यावा यासाठी चारित्र्याची रचना;

२) त्यांच्या व्यावहारिक सुधारणा आणि व्यावसायिक कार्यक्षमता त्यामुळे लोकशाही सामाजिक व्यवस्थेतील नागरिक म्हणून सर्जनशीलपणे; देशाच्या आर्थिक समृद्धीमध्ये त्यांची भूमिका बजावू शकतील; आणि

३) साक्षरता, कलात्मक आणि सांस्कृतिक स्वारस्य विकसित करणे जे आत्म-अभिव्यक्तीसाठी आणि मानवी व्यक्तिमत्त्वाच्या पूर्ण विकासासाठी आवश्यक आहे, ज्याशिवाय एक सजीव राष्ट्रीय संस्कृती अस्तित्वात येऊ शकत नाही"

४.३ व्यावसायिक शिक्षण

४.३.१ व्यावसायिक शिक्षणाची संकल्पना:

नवीन कौशल्ये शिकू पाहणाऱ्या आणि जलद नोकरी मिळवू पाहणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी व्यावसायिक शिक्षण ही एक फायदेशीर संधी असू शकते. हे उपक्रम आश्चर्यकारकपणे वैविध्यपूर्ण आहेत आणि तुम्हाला वेल्डिंग किंवा ग्राफिक डिझायनिंग सारख्या विशिष्ट क्षेत्रात तज्ञ बनण्यास मदत करू शकतात. या शैक्षणिक संधींबद्दल जाणून घेतल्याने तुमची करिअरची उद्दिष्टे आणि प्रयत्नांशी जुळणारी व्यावसायिक नोकरी शोधण्यासाठी आणि त्याचा पाठपुरावा करण्यासाठी तुम्हाला तयार करता येईल. व्यावसायिक शिक्षण हे कोणत्याही प्रकारचे प्रशिक्षण आहे, सामान्यत: अभ्यासक्रम आणि हँड्स-ऑन निर्देशात्मक धडे, जे विद्यार्थ्यांना विशिष्ट कार्य करण्यासाठी आवश्यक असलेली विशेष कौशल्ये शिकवते. या प्रकारचे कार्यक्रम सहसा हँड-ऑन लर्निंगच्या बाजूने पारंपारिक शैक्षणिक-आधारित धडे सोडून देतात. विद्यार्थी एका सक्रिय आणि अत्यंत अनुभवी व्यावसायिकाच्या देखरेखीखाली विशिष्ट व्यवसायाची मूलभूत तत्त्वे आणि क्षमता शिकतात. व्यावसायिक शिक्षण किंवा व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण (VET), ज्याला करिअर आणि तांत्रिक शिक्षण (CTE) देखील म्हणतात, शिकणाऱ्यांना अशा नोकऱ्यांसाठी तयार करते जे मॅन्युअल किंवा व्यावहारिक क्रियाकलापांवर आधारित असतात, पारंपारिकपणे गैर-शैक्षणिक आणि पूर्णपणे विशिष्ट व्यापार, व्यवसाय किंवा व्यवसायाशी संबंधित असतात. म्हणून संज्ञा, ज्यामध्ये शिकणारा भाग घेतो. काहीवेळा याला तांत्रिक शिक्षण म्हणून संबोधले जाते, कारण शिकणारा थेट तंत्र किंवा तंत्रज्ञानाच्या विशिष्ट गटामध्ये कौशल्य विकसित करतो.

४.३.२ उच्च शिक्षणामध्ये समाविष्ट व्यावसायिक शिक्षणाचे प्रकार:

वाणिज्य आधारित:

१) कार्यालयीन सचिवपद

२) स्टेनोग्राफी आणि संगणक अनुप्रयोग

३) लेखा आणि लेखापरीक्षण

४) विपणन आणि विक्री

५) बँकिंग

६) किरकोळ

७) आर्थिक बाजार व्यवस्थापन

८) व्यवसाय प्रशासन

अभियांत्रिकी आधारित:

१) विद्युत तंत्रज्ञान

२) ऑटोमोबाईल तंत्रज्ञान

३) स्थापत्य अभियांत्रिकी

४) एअर कंडिशनिंग आणि रेफ्रिजरेशन तंत्रज्ञान

५) इलेक्ट्रॉनिक्स तंत्रज्ञान

६) भूस्थानिक तंत्रज्ञान

७) फाउंड्री

८) आयटी ॲप्लिकेशन

आरोग्य आणि पॅरा मेडिकल आधारित:

१) नेत्ररोग तंत्र

२) वैद्यकीय प्रयोगशाळा तंत्र

३) सहायक नर्सिंग आणि मिडवाइफरी

४) क्ष -किरण तंत्रज्ञ

५) आरोग्यसेवा विज्ञान

६) आरोग्य आणि सौंदर्य अभ्यास

७) वैद्यकीय निदान

गृहविज्ञान आधारित:

१) फॅशन डिझाईन आणि कपडे बांधणी

२) टेक्सटाईल डिझाईन

३) मूलभूत रचना

४) संगीत तांत्रिक उत्पादन

५) सौंदर्य सेवा

इतर:

१) वाहतूक व्यवस्था आणि लॉजिस्टिक व्यवस्थापन

२) जीवन विमा

३) ग्रंथालय आणि माहिती विज्ञान

कृषी आधारित:

१) कुक्कुटपालन

२) फलोत्पादन

३) दुग्धव्यवसाय विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

आदरातिथ्य आणि पर्यटन आधारित:

१) अन्न उत्पादन

२) अन्न आणि पेय सेवा

३) जनसंपर्क माध्यम अभ्यास उत्पादन माध्यमे

४) बेकरी आणि मिठाईची दुकाने

५) दर्शनी कार्यालय

६) प्रवास आणि पर्यटन

४.३.३ व्यावसायिक शिक्षण सामाजिक आणि राष्ट्रीय विकासात कशी मदत करू शकते:

व्यावसायिक शिक्षण विविध व्यवसायांमध्ये कपात करते आणि व्यक्तीच्या व्यवसायाची पर्वा न करता शिक्षित कार्य दलाच्या सर्व सदस्यांना आवश्यक असलेली सामान्य कौशल्ये विकसित करणे हे उद्दिष्ट आहे उदा. कीबोर्डिंग, संप्रेषण, परस्पर कौशल्य, गटांमध्ये काम करणे इत्यादी. गुणवत्ता सुधारण्याच्या दिशेने हे एक पाऊल आहे. तंत्रज्ञानाभिमुख समाजासाठी प्रमुख क्षमता/हस्तांतरणीयोग्य कौशल्ये विकसित करून सामान्य शिक्षण.

भारतातील तांत्रिक आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण कुशल मनुष्यबळ निर्माण करून, औद्योगिक उत्पादकता वाढवून आणि जीवनाचा दर्जा सुधारून देशाच्या मानव संसाधन विकासामध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावते.

व्यावसायिक शिक्षणाचे फायदे:

व्यावसायिक शिक्षण घेण्याचे त्याचे फायदे आहेत. विशिष्ट व्यापार शिकून आणि त्यावर लक्ष केंद्रित करून, विद्यार्थ्यांना व्यापारात स्वतःला बुडवून घेण्याची संधी मिळते ज्यामुळे त्यांना नवीन क्षेत्रात एक रोमांचक करिअर बनवता येते. विद्यार्थ्यांनी व्यावसायिक शिक्षण

प्रशिक्षणाचे मूल्य ओळखल्यामुळे त्यांना या प्रकारच्या शालेय शिक्षणाचे अतुलनीय फायदे मिळतील.

१) व्यावहारिक कौशल्यांवर लक्ष केंद्रित करणे:

"करत शिकणे" हा व्यावसायिक शिक्षण प्रशिक्षणाचा गाभा आहे. सैद्धांतिक शिक्षणापेक्षा व्यावहारिक शिक्षणाला प्राधान्य दिले जाते. व्यावसायिक शाळांमधील विद्यार्थी त्यांना आवश्यक असणाऱ्या आणि कामाच्या ठिकाणी लागू होऊ शकतील अशा मूर्त कौशल्यांचा सराव करण्यात लक्षणीय वेळ घालवतात. त्यांच्या अभ्यासाचे लक्ष त्यांच्या निवडलेल्या क्षेत्रात कुशलतेने काम करण्यासाठी आवश्यक असलेले ज्ञान आणि क्षमता प्राप्त करण्यावर आहे.

शिक्षणाच्या या शैलीमुळे, इंटर्नशिप किंवा निम्न-स्तरीय नोकऱ्यांद्वारे अभ्यासक्रमाच्या बाहेर पाठपुरावा करण्याऐवजी कार्य अनुभव हा अभ्यासक्रमाचाच एक वास्तविक भाग बनतो. विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिकासह पदवीधर होण्याची संधी आहे.

विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिकासह पदवीधर होण्याची संधी उपलब्ध असतात. त्यांच्या निवडलेल्या क्षेत्रातील अनुभव, जो त्यांना यशस्वी करण्यास मदत करतो. पूर्णवेळ नोकरी सुरू केल्यावर त्यांना त्यांच्या कार्यक्षेत्रात धावण्यास मदत करते. ते त्यांच्या नोकऱ्या त्वरित करण्यास अधिक उत्सुक तयार असतात.

२) एक शिक्षण जे विद्यार्थ्यांना जागतिक स्तरासाठी तयार करते:

व्यावसायिक शाळा विविध जीवन अनुभवांसह विद्यार्थ्यांना आकर्षित करतात. विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रमांना उपस्थित राहण्याची आणि विविध वांशिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक पार्श्वभूमीतील वर्गमित्रांसह जवळून काम करण्याची संधी आहे. विद्यार्थी विविध देशांतून एकत्र क्लासेसमध्ये सहभागी होण्यासाठी येतात आणि नंतर जगभरातील हॉस्पिटॅलिटी व्यवसायांमध्ये काम करतात.

प्रत्येक उत्तीर्ण वर्षासह जगाचे जागतिकीकरण वाढत आहे. इंटरनेट व्यवसाय आणि ग्राहकांना त्वरित जोडते, जे वेगवेगळ्या पार्श्वभूमीच्या लोकांमधील अडथळे दूर करण्यास मदत करते. प्रवास आणि पर्यटन लोकांना विविध संस्कृती आणि स्थाने एक्सप्लोर करण्याची संधी देतात. प्रत्येक उत्तीर्ण वर्षासह अधिक लोक या शक्यतांचा लाभ घेतात.

अशा विविध प्रकारच्या लोकांच्या समूहासोबत विद्यार्थ्यांना जवळून काम करण्यास अनुमती देणाऱ्या शिक्षणामुळे, या शैक्षणिक संधींचा व्यावसायिकांना कसा फायदा होतो हे पाहणे सोपे होते. सांस्कृतिकदृष्ट्या क्रॉस काम करण्याचा जिव्हाळ्याचा अनुभव, विविध पार्श्वभूमीतील लोकांशी संवाद साधण्याची चांगली समज आणि जगभरातील नोकऱ्यांमध्ये भरभराट होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या अंतर्दृष्टीसह विद्यार्थी पदवीधर होतात. दुसऱ्या शब्दांत, ते मालमत्ता बनतात जागतिकीकृत जगात त्यांच्या संस्था.

३) वर्गमित्र आणि प्राध्यापकांशी चांगले संबंध निर्माण करणे:

जेव्हा व्यावसायिक शिक्षणाचा अनुभव येतो तेव्हा शालेय शिक्षणाचा अनुभव वेगळा असतो. विद्यार्थी त्यांच्या शारीरिक वर्गांमध्ये लक्षणीयरीत्या जास्त वेळ घालवतात आणि बाहेरील प्रकल्पांवर कमी वेळ घालवतात. पारंपारिक वर्गात, विद्यार्थी त्यांच्या वर्गात आठवड्यातून फक्त काही तास घालवू शकतात कारण त्यांना त्यांच्या संशोधन पेपरवर काम करण्यासाठी वेळ लागतो. एका व्यावसायिक शाळेत, ते अभ्यासक्रमात शिकत असलेल्या व्यावहारिक कौशल्ये आणि विषयांवर कठोरपणे काम करण्यासाठी बरेच तास घालवतात. याचा परिणाम अशा वातावरणात होतो जिथे वर्गमित्र आणि प्राध्यापक चांगले आणि सखोल संबंध निर्माण करतात. विद्यार्थी त्यांच्या वर्गमित्रांसह एकत्र काम करतात आणि कार्यक्रमातून पुढे जात असताना त्यांच्या प्राध्यापकांशी संबंध निर्माण करतात. लोकांसोबत सहयोगी पद्धतीने काम करणे हे अत्यंत कमी दर्जाचे कौशल्य आहे. ही अशी गोष्ट आहे जी एखाद्याने त्यांच्या उर्वरित व्यावसायिक जीवनासाठी सक्षम असणे आवश्यक आहे. व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण विद्यार्थ्यांना त्यांच्या वर्गमित्रांसह, प्राध्यापकांशी सक्रियपणे व्यस्त राहण्याची आणि मिळवण्याची संधी प्रदान करते.

गटांमध्ये काम करण्याचा पहिला अनुभव:

विद्यार्थ्यांचे इमर्सिव्ह वर्ग देखील असतात कारण त्यांना त्यांची नवीन कौशल्ये शिकण्यासाठी आणि सराव करण्यासाठी विशेष उपकरणे किंवा वातावरणात प्रवेश आवश्यक असू शकतो. यामुळे त्यांना या क्षेत्रातील अनुभव मिळतो आणि ते नोकरीच्या पहिल्या दिवसासाठी तयार होतील याची खात्री देते. व्यावसायिक सेटिंगमधील विद्यार्थ्यांचे तास फील्डमधील ठराविक कामाच्या तासांचे जवळून अनुकरण करतात, ज्यामुळे विद्यार्थ्याकडून व्यावसायिक बनण्याचे संक्रमण अधिक सहज होते.

४) त्यांना नोकरी शोधण्यात अनेकदा सोपा वेळ असतो:

जेव्हा विद्यार्थी व्यावसायिक कार्यक्रमातून पदवीधर होतात, तेव्हा त्यांच्याकडे कामाचा अनुभव आणि त्यांच्या अचूक क्षेत्रासाठी विशिष्ट प्रशिक्षण असते. दुसऱ्या शब्दांत, त्यांच्या संभाव्य नियोक्त्याला माहित आहे की या उमेदवाराने विशेष शिक्षण घेतले आहे, क्षेत्रात सराव केला आहे आणि कमीतकमी प्रशिक्षण घेऊन लगेच नवीन स्थितीत प्रारंभ करण्यास तयार आहे.विद्यार्थ्यांना असे आढळून येते की यामुळे अनेक व्यावसायिक मार्ग खुले होऊ शकतात. त्यांना त्यांच्या निवडलेल्या क्षेत्रातील विशिष्ट कामाच्या अनुभवाशिवाय नोकरीसाठी अर्ज करण्याची चिंता करण्याची गरज नाही, ज्याशिवाय अर्जदाराचा विचार केला जाणार नाही. प्रशिक्षणही देणाऱ्या नोकऱ्यांमध्ये सुरुवात करण्याऐवजी, विद्यार्थ्यांना त्या स्थितीत उडी मारण्यासाठी आणि पारंपारिक शैक्षणिक शाळांमध्ये शिकलेल्या इतरांपेक्षा लक्षणीयरीत्या वेगाने यशस्वी करिअरचा पाया घालण्यासाठी आवश्यक असलेले शिक्षण असते.

५) विद्यार्थी अनेकदा शाळा लवकर पूर्ण करू शकतात:

विद्यार्थी इतर क्षेत्रातील शैक्षणिक कार्यक्रमांपेक्षा व्यावसायिक कार्यक्रम जलद पूर्ण करतात कारण शिक्षण विशेषतः करिअर निवडीवर लक्ष केंद्रित करते.

शाळेत कमी वेळ घालवल्यामुळे, विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी आणि प्रशिक्षणाच्या संधींसाठी पैसे खर्च करण्यापासून त्यांच्या करिअरमध्ये जलद पैसे कमवण्याकडे संक्रमण होते, ज्यामुळे त्यांना आर्थिक दृष्टिकोनातून स्वत:साठी निव्वळ लाभ निर्माण करता येतो.

४.४ संदर्भ

- RME शिकवण्याच्या पद्धती चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी या लेखांचा संदर्भ घ्या. Schuitema, J. A., ten Dam, G. T. M., & Veugelers, W. M. M. H. (२००३). नैतिक शिक्षणासाठी शिकवण्याची रणनीती: एक पुनरावलोकन. L. मेसन, S. Andreuzza, B. Arfè, & L. Del Favero (Eds.), अॅब्स्ट्रॅक्ट्स ऑफ द १० व्या द्विवार्षिक सभेच्या युरोपियन असोसिएशन फॉर रिसर्च ऑन लर्निंग अँड इंस्ट्रक्शन (pp. ७१३)
- Cooperativa Libraria Editrice University of Padua https://pure.uva.nl/ws/files/३५६६२१९/२६४६९_१२१२७९y.pdf
- नैतिक शिक्षण - नैतिक शिक्षणाचा संक्षिप्त इतिहास, The State University.com https://education.stateuniversity.com/pages/२२४६/Mor al
- नैतिक शिक्षण
- चारित्र्य शिक्षण, वर्तमान दृष्टीकोन परत
- Education.html#ixzz७cecGzkXt रफीकोव्ह, इल्दुस आणि अख्मेटोवा, एलमिरा आणि यापर, उस्मान. (२०२१). २१ व्या शतकात नैतिकतेवर आधारित शिक्षणाची संभावना. जर्नल ऑफ इस्लामिक थॉट अँड सिव्हिलायझेशन. ११. ०१-२१.
- १०.३२३५०/जाइट.१११.०१.
- https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd /files/upload_document/npe.pdf https://gyansanchay.csjmu.ac.in/wp content/uploads/२०२१/१२/NPE-१९८६. pdf

*****

५

भारतीय शिक्षण प्रणालीमधील प्रात्यक्षिक कार्य

घटक रचना

५.० उद्दिष्टे

५.१ परिचय

५.२ निबंध लेखन: दिलेल्या विषयावर १००० शब्दांचा निबंध

५.३ प्रात्यक्षिक कार्य: बहुसांस्कृतिकतेसाठी भारतीय शिक्षण पद्धती वरील आव्हानांवर १००० शब्दांचा निबंध लिहिणे

५.४ प्रात्यक्षिक कार्य: समावेशनासाठी भारतीय शिक्षण मधील आव्हानांवर १००० शब्दांचा निबंध लिहिणे

५.५ प्रात्यक्षिक कार्य: बहुभाषिक समाजासाठी भारतीय शिक्षणपद्धती वरील आव्हानांवर १००० शब्दांचा निबंध लिहिणे

५.६ सारांश

५.७ संदर्भ

५.० उद्दिष्टे

या प्रकरणाच्या शेवटी, विद्यार्थी सक्षम असेल:

- निबंध-लेखनाच्या संकल्पनेचे वर्णन करू शकेल .
- निबंध रचनेतील वैचारिक घटकांची यादी करू शकेल.
- व्यावहारिक कार्यासाठी दिलेल्या विषयाची प्रस्तावना करू शकेल
- दिलेल्या संकल्पनेवर परिच्छेद आणि संबंधित उप-संकल्पनांच्या प्रत्येक संचावर लिहू शकेल .
- निबंध लेखनासाठी माहिती मिळवण्यासाठी प्रिंट आणि ऑनलाइन संसाधने वापरू शकेल .
- योग्य निबंध स्वरूपाचे अनुसरण करू शकेल उदा : MLA, APA, Chicago Styles
- ग्रंथसूचीमध्ये संसाधने सूचीबद्ध करू शकेल

५.१ परिचय

शिक्षण म्हणजे एखाद्या व्यक्तीला शारीरिकदृष्ट्या सुसज्ज करणे, बौद्धिक, भावनिक आणि आध्यात्मिकरित्या, जीवनातील आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी आत्म-आश्वासन, लवचिकता, योग्य निर्णय घेण्याची क्षमता आणि एखाद्याचे दृष्टीकोनविस्तारीकरण व सर्वांगीण जीवनासाठी तयार करणे असे आहे. शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्ट व्यक्तीला जीवन उपयुक्त आणि अर्थपूर्ण मार्गाने जगण्यासाठी निर्देशित करणे आहे. शिक्षणातील प्रचलित समस्यांपैकी एक सध्याच्या अस्तित्वातील व्यवस्था म्हणजे शिक्षणाच्या गुणवत्तेतील फरक असे आहे .

जे शिक्षणाचे परिणाम आणि आरोग्याच्या सापेक्ष पातळीचे प्रतिबिंब निर्धारित करते आणि समृद्ध समाजात माणसाची उन्नती होण्यासाठी शिक्षण अत्यावश्यक मानले जाते. या प्रकरण मध्ये भारतीय शिक्षणातील समस्या समजून घेणे आणि त्याबद्दल लिहिणे महत्त्वाचे आहे .

५.२ निबंध लेखन: १००० शब्दांचा निबंध लिहिणे

दिलेल्या विषयावर १००० - शब्दांचा निबंध सामान्यतः तीन मुख्य भागांचा बनलेला असतो: परिचय, मुख्य भाग, निष्कर्ष प्रस्तावना विषयाचा विस्तृतपणे शोध घेते, वाचकांची आवड निर्माण करते आणि त्यांना ते पाहण्यासाठी आमंत्रित करते .

१००० शब्दांची किती पाने आहेत?:

आपण हे विनामूल्य ऑनलाइन शब्दाच्या मदतीने तपासू शकता. काही घटक पृष्ठावरील शब्द संख्या प्रभावित करतात. यामध्ये वापरलेले फॉन्टच्या प्रकाराचा समावेश होतो आणि त्याचा आकार, वापरलेले समास, अंतर घटक आणि परिच्छेदांची लांबी. साधारणपणे, १००० शब्दांच्या निबंधात हे समाविष्ट असते:

अ) १२ च्या फॉन्ट आकारासह आणि एकच्या अंतरासह एरियल फॉन्टची २ पृष्ठे.

ब) कॅलिब्री फॉन्टची २ पाने, ज्याचा फॉन्ट आकार १० pt आणि दुहेरी अंतर आहे.

क) टाइम्स न्यू रोमन फॉन्टसाठी ४ पृष्ठे ज्याचा फॉन्ट आकार १२ आणि दुहेरी अंतर आहे.

१००० शब्द लिहिण्यासाठी किती वेळ लागतो?:

शब्द संख्या निश्चित केल्यानंतर, १००० - शब्दांचा निबंध लिहिण्यासाठी लागणारा वेळ अवलंबून असेल

संशोधनासाठी लागणाऱ्या वेळेवर, तुमच्याकडे चांगले आकलन कौशल्य आहे का, तुमचे नियोजन क्षमता आणि टायपिंग गती. येथे काही मार्गदर्शक तत्त्वे आहेत: जर तुम्हाला ३०० शब्द लिहायला १ तास लागला तर ६०० शब्द लिहायला तुम्हाला २ तास लागतील १००० शब्द लिहिण्यासाठी तुम्हाला ३ तास २० मिनिटे लागतील.विद्यार्थी जे १००० शब्दांचा निबंध लिहित आहे त्यांच्या शैक्षणिक जीवनात एक गोष्ट केली पाहिजे .

निबंधाच्या या लांबीसाठी तुम्हाला काही मार्गदर्शक तत्त्वे पाळण्याची आवश्यकता आहे:

१. विषय निवडणे:

कधी कधी विषय दिला जातो, तर कधी तुम्हाला तुमचा निबंधाचा विषय निवडण्याची संधी दिली जाते. कोणत्याही प्रकारे, आपल्याला ऑनलाइन आणि लायब्ररीमध्ये उपलब्ध साहित्याची खूप आवश्यकता असते.

२. एक सामान्य सांगाडा रेखित करा:

आपल्या एकूण मापदंडांची व्याख्या करणारी काही मार्गदर्शक तत्त्वे तुमचा मजकूर ठराविक मर्यादेत विकसित करण्यात निबंध खूप उपयुक्त ठरू शकतो विषयावर लक्ष केंद्रित करा आणि विषय सोडून जाण्याचा धोका टाळा. अनेक वेबसाइट्स तुम्ही तुमच्यासाठी वापरू शकता अशा विविध नमुना योजना ऑफर करा.

३. आपल्या निबंधाची रचना करणे:

१०००-शब्दांचा निबंध सामान्यतः तीन मुख्य भागांचा बनलेला असतो. परिचय, मुख्य भाग, निष्कर्ष. प्रस्तावना विषयाचा व्यापकपणे, उत्तेजित करणारा शोध घेते वाचकांची स्वारस्य आणि त्यांना त्यात पाहण्यासाठी आमंत्रित करतो . मुख्य भाग हा सर्वात मोठा भाग आहे निबंधाची रूपरेषा, जिथे विषय आणि कल्पनांचे विश्लेषण केले जाते आणि युक्तिवादाद्वारे समर्थित केले जाते आणि तथ्यात्मक डेटा. निष्कर्ष लेखाचा सारांश देतो, ठळक कल्पनांवर प्रकाश टाकतो आणि, शक्यतो, काही नवीन मूळ कल्पना आणि मुद्दे ऑफर करतो . या मध्ये मार्गदर्शक तत्त्वे, तुमच्या उद्देशानुसार अनेक पर्याय शक्य आहेत .

४. प्रेरणा मिळाल्यामुळे तुमची सर्जनशीलता वाढवते, मजकूर कॉपी केल्यामुळे तुमची सृजनशीलता कमी होते. निबंधातील मूळ आशयाचे महत्त्व

अ) खंबीर भूमिका:

एक वापरण्याऐवजी सर्व-नवीन सामग्री तयार करण्याची निवड आधीच लिहिलेले जबाबदारी आणि इतर लोकांच्या कामाचा आदर यावर आधारित आहे. तुम्ही कॉपी करू नये याचे आणखी एक कारण म्हणजे तुमच्या मूळ कल्पना खरोखरच विषयाच्या पुढील विकासासाठी महान योगदान असतील, इतर विषयांना प्रेरणा देणारे नवीन दरवाजे उघडतील आणि त्या थीमशी संबंधित विविध संधी एक्सप्लोर करतील .

१००० शब्दांचा निबंध किती परिच्छेदांचा असेल ?:

तुम्ही किती सर्जनशील आहात आणि रचना यावर निबंधाची लांबी अवलंबून असेल.

तुम्ही असेही करू शकता ...... ५ परिच्छेद निवडा किंवा तुमचे सर्व विचार वेगवेगळ्या परिच्छेदांमध्ये विभाजित करा. लक्षात घ्या की तुमच्या निबंधात जितके जास्त परिच्छेद असतील तितके चांगले. कठीण वाचन आणि लांब परिच्छेद कारण असू शकते तुमचा कधीं

आकलनाचे . चांगल्या कल्पनेसाठी आठ परिच्छेद आहेत १००० शब्द. ते ५ पेक्षा जास्त परिच्छेद असावेत आणि सहज वाचण्यासाठी १० पेक्षा कमी असावे.

१०००-शब्दांच्या निबंधांचे विविध प्रकार:

१. कथा निबंध:

एका निबंधात, वास्तविक जीवनातील अनुभवाशी संबंधित एक कथा सांगतात.

जरी ते अगदी सोपे दिसत असले तरी, एक चांगला कथनात्मक निबंध तुम्हाला विचार करण्यास आणि स्वत: बद्दल. लिहिण्याचे आव्हान देईल.

२. वर्णनात्मक निबंध:

ज्वलंत चित्र देणे हे या निबंधाचे उद्दिष्ट आहे. तुम्ही स्थान, व्यक्ती, वस्तू किंवा स्मृती यांचे विशेष महत्त्व असलेल्या वर्णनासाठी निबंध वापरू शकता.

३. एक्सपोझिटरी पेपर:

हे माहितीपूर्ण लेखन आहे जे समतोल विषयाचे विश्लेषण ऑफर करते , म्हणून या पेपरमधील विषय परिभाषित किंवा स्पष्ट करू शकाल.

४. मन वळवणारा निबंध:

हा पेपर तथ्ये सादर करतो आणि वाचकांना ते स्वीकारण्यास पटवून देण्याचा हेतू आहे लेखकाचा दृष्टिकोन. तुमची केस तयार करण्यासाठी तर्क आणि तथ्ये वापरा.

१००० शब्दांच्या निबंधाची रचना कशी करावी:

विद्यार्थ्यांनी सामान्य चूक टाळली पाहिजे त्यांच्या निबंधाच्या रचनेकडे दुर्लक्ष करून. आणखी एक चूक म्हणजे बरेच शब्द लिहिणे अनावश्यक भाग. अशा चुका टाळण्यासाठी १००० शब्द निबंध बाह्यरेखा साठी ही रचना वापरा:

१. निबंधाचा परिचय (१००-२०० शब्द):

प्रस्तावनेने वाचकाचे लक्ष वेधून घेतले पाहिजे आणि निबंध काय असेल हे स्पष्ट केले पाहिजे बद्दल वेगवेगळ्या प्रकारच्या निबंधांवर आधारित परिचय बदलतात. उदाहरणार्थ, कथेत प्रस्तावना संपेपर्यंत कथा सुरू होत नाही. प्रत्येक परिचयात हे तीन असतात भाग: एक हुक किंवा लक्ष वेधून घेणारा, पार्श्वभूमी माहिती आणि निबंध विधान.

२. निबंधाचा मुख्य भाग (८०० शब्द):

१००० शब्दांच्या निबंधात तीन मुख्य परिच्छेद आहेत. त्यापैकी प्रत्येकावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे.

निबंधातील चर्चेचा विशिष्ट मुद्दा. तीन मुख्य परिच्छेद एकत्र काम करतात प्रबंध विधानाचे समर्थन करण्यासाठी पुरावे आणि तर्क प्रदान करा. प्रत्येक शरीर परिच्छेद आहे.

हे चार भाग:

A. परिच्छेद १ (२००-३०० शब्द)

अ) विषय वाक्य

ब) युक्तिवाद

क) पुरावा

ड) समारोपाचे विधान

B. परिच्छेद २ (२००-३०० शब्द)

अ) विषय वाक्य

ब) युक्तिवाद

क) पुरावा

ड) समारोपाचे विधान

C. परिच्छेद ३ (२००-३०० शब्द)

अ) विषय वाक्य

ब) युक्तिवाद

क) पुरावा

ड) समारोपाचे विधान

३. निष्कर्ष (१००-२०० शब्द):

आपल्या निबंधाच्या निष्कर्षाने सर्व मुख्य युक्तिवादांचा सारांश दिला पाहिजे आणि त्यांना बांधले पाहिजे.

एकत्र आधी सांगितल्याप्रमाणे, प्रत्येक परिच्छेदाने मुख्य विधानाचे समर्थन केले पाहिजे.

येथे, या सर्वांचा एकमेकांशी कसा संबंध आहे आणि तुमचा मुद्दा कसा सिद्ध होतो हे तुम्ही स्पष्ट केले पाहिजे.

निष्कर्षाचे तीन भाग आहेत:

१. मुख्य मुद्द्यांचा सारांश;

२. प्रबंध पुनर्स्थित करणे;

३. समारोपाचे विधान.

निबंध स्वरूप काय आहे:

रचना ते शैक्षणिक, माहितीपूर्ण किंवा विशिष्ट विस्तारित निबंध असो - रचना आवश्यक आहे, सह लेखनाची एक शैक्षणिक शैली (प्रामुख्याने MLA , APA किंवा शिकागो):

१) शीर्षक पृष्ठ

२) सामग्री सारणी (पृष्ठ क्रमांकांसह)

३) परिचय

४) शरीर

५) निष्कर्ष

६) ग्रंथसूची (उद्धृत केलेली कामे)

१००० शब्द निबंध कसे स्वरूपित करावे ?:

दुसरी गोष्ट जी ग्रेड/गुणांवर लक्षणीय परिणाम करते, ती म्हणजे योग्य पेपरचे अनुसरण करते. कोणता स्वरूप, फॉन्ट, समास, संरेखन आणि उद्धरण शैली वापरायची हे तुमचे शिक्षक निर्दिष्ट करतील. निबंधावर अवलंबून, शीर्षक पृष्ठ देखील वेगळ्या पद्धतीने स्वरूपित केले आहे. स्वरूपाव्यतिरिक्त, आपल्या निबंधाचा एक महत्त्वपूर्ण तांत्रिक भाग म्हणजे त्याची उद्धरण शैली. द शिकागो आणि हार्वर्डसह APA आणि MLA शैली या दोन सर्वात सामान्य शैली आहेत .शैली कमी वेळा वापरल्या जात आहेत. निबंध लिहिण्यास सक्षम असणे हा कोणत्याही विद्यार्थ्याच्या शिक्षणाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. तथापि, ते फक्त रेखीय सूचीच्या कल्पनांबद्दल नाही . अनेक उच्च शैक्षणिक संस्था मूलभूत निर्दिष्ट करतात MLA, APA आणि शिकागो सारखे निबंधाचे स्वरूप जे तुमच्या निबंधाचे पालन करणे आवश्यक आहे.

स्वरूप:

MLA स्वरूपात निबंध लिहिणे

MLA स्वरूपात निबंध लिहिण्यासाठी, एखाद्याने मूलभूत मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन केले पाहिजे:

१. फॉन्ट: १२pt टाइम्स न्यू रोमन

२. अंतर: सर्वत्र दुप्पट अंतर, आणि परिच्छेदांमध्ये अतिरिक्त मोकळी जागा नसावी

३. शीर्षक: उदा: निबंधाच्या पहिल्या पानावरील शीर्षक (वरच्या डाव्या कोपर्यात)

अ) तुमचे नाव (जॉन स्मिथ)

ब) शिक्षक / प्राध्यापकाचे नाव

क) वर्ग (अभ्यासक्रम/वर्गावर अवलंबून)

ड) तारीख (२० एप्रिल २०१७)

४. समास: वर, खाली, डावीकडे आणि उजवीकडे एक-इंच मार्जिन.

५. पृष्ठ क्रमांक: आडनाव आणि पृष्ठ क्रमांक प्रत्येक पृष्ठावर टाकणे आवश्यक आहे. "शीर्षलेख" म्हणून निबंध. अन्यथा, ते मजकुराच्या जागी जाईल.

६. शीर्षक: निबंध शीर्षकाचे योग्य स्वरूप, मध्यभागी आणि पहिल्याच्या वर असणे आवश्यक आहे. निबंधातील समान फॉन्ट आणि आकाराच्या निबंधाची ओळ.

७. इंडेंटेशन: फक्त टॅब दाबा (१/२ इंच, फक्त)

८. संरेखित करा: डाव्या बाजूला संरेखित करा आणि ते समान रीतीने संरेखित असल्याची खात्री करा.

APA फॉरमॅटमध्ये निबंध लिहिणे:

APA योजना ही सर्वात सामान्य महाविद्यालयीन निबंध स्वरूपांपैकी एक आहे, म्हणून परिचित आहे. त्याच्या आवश्यकतांसह महत्त्वपूर्ण आहे:

१. फॉन्ट: १२pt टाइम्स न्यू रोमन

२. अंतर: दुहेरी-स्पेस

३. समास: सर्व बाजूंनी एक इंच समास.

४. पृष्ठ क्रमांक: प्रत्येक पृष्ठाच्या शीर्षस्थानी डावीकडे शीर्षलेख घाला ज्यामध्ये A समाविष्ट आहे. तुमच्या निबंधाचे लहान शीर्षक, विरामचिन्हांसह ५० वर्णांच्या खाली. तेथे देखील संख्या (वरच्या उजव्या कोपर्यात).

५. शीर्षक पृष्ठ: पेपरचे शीर्षक, लेखकाचे नाव, संस्थात्मक संलग्नता. अतिरिक्त माहिती आवश्यक असू शकते, जसे की अभ्यासक्रमाचे शीर्षक, प्रशिक्षकाचे नाव आणि तारीख.

६. ठळक रेषा: सर्व शीर्षके ठळक आणि शीर्षक केसमध्ये लिहिलेली असावीत. वेगळे शीर्षक स्तरांना लागू करण्यासाठी भिन्न अतिरिक्त निकष आहेत.

शिकागो स्टाईल फॉरमॅटमध्ये निबंध लिहिणे:

तीच बुलेट पॉइंट रचना शिकागो निबंध फॉरमॅटवर लागू केली जाऊ शकते.

१. शीर्षक पृष्ठ:

अ) शिकागो शैलीतील शीर्षक पृष्ठ हे सर्व अंतर बद्दल आहे.

ब) पृष्ठाच्या खाली नियमित मजकुरासह शीर्षक असावे. एका ओळीपेक्षा लांब असल्यास, दुहेरी अंतर.

क) पुढे, अगदी मध्यभागी, तुमचे पूर्ण नाव मध्यभागी ठेवा.

ड) पानाच्या खाली - अभ्यासक्रम क्रमांक, प्रशिक्षकाचे नाव आणि तारीख वेगळी ,दुहेरी अंतराच्या रेषा.

२. समास:

उजव्या बाजूला एक-इंच मार्जिन वापरा.

३. अंतर:

अ) सर्वत्र दुहेरी अंतर.

ब) विशेषत: परिच्छेदांमध्ये अतिरिक्त जागा नाहीत.

४. फॉन्ट:

टाइम्स न्यू रोमन सर्वोत्तम निवड आहे (१२pt)

५. पृष्ठ क्रमांक:

अ) आडनाव, वरच्या उजव्या बाजूला प्रत्येक पृष्ठाच्या शीर्षस्थानी पृष्ठ क्रमांक

ब) शीर्षक पृष्ठ क्रमांक देऊ नका. मजकूराचे पहिले पान २ ने सुरू झाले पाहिजे.

६. तळटीपा:

शिकागो फॉरमॅटमध्ये पॅराफ्रेज केलेल्या किंवा उद्धृत केलेल्या उताऱ्यांवर तळटीप आवश्यक आहेत.

७. संदर्भसूची:

संदर्भसूची आमदार यांच्याशी मिळतेजुळते आहे. योग्य गोळा करा माहिती द्या आणि ती एका विशेष उद्धरण साइटमध्ये इनपुट करा.

एक मसुदा लिहा:

तुम्ही तुमच्या निबंधाच्या मुख्य भागामध्ये काहीही लिहिण्यापूर्वी, याची खात्री करा तुम्ही एक्सप्लोर करण्यासाठी निवडलेल्या कोणत्याही विधानाचा बॅकअप घेण्यासाठी बाह्यरेखामध्ये पुरेशी माहिती आहे. आपल्या पेपरमध्ये सर्जनशीलता येऊ देण्यास घाबरू नका (अर्थातच) आणि शक्यता एक्सप्लोर करा.

अंतिम मसुदा:

अंतिम मसुदा सादर करण्यापूर्वी, त्यावर लक्ष केंद्रित करून, किमान एकदा ते वाचा.

व्याकरण आणि विरामचिन्हे यासारख्या लहान चुकांवर. आपण काय लिहिले आहे याची खात्री करा. योग्य निबंध रचना अनुसरण करते..

तुमची प्रगती तपासा:

१. निबंधाच्या या लांबीसाठी काही मार्गदर्शक तत्त्वांचे वर्णन करा

२. १०००-शब्दांच्या निबंधांचे विविध प्रकार स्पष्ट करा

३. १००० शब्दांचा निबंध लिहिण्याच्या MLA स्वरूपाचे वर्णन करा.

४. १०००-शब्दांचा निबंध लिहिण्याच्या APA स्वरूपाचे वर्णन करा.

५. १०००-शब्दांचा निबंध लिहिण्याच्या शिकागो शैली स्वरूपाचे वर्णन करा.

५.३ १००० शब्दांचा निबंध लिहिणेसाठी भारतीय शिक्षणातील बहुसंस्कृतीवादाची आव्हाने

अ) निबंध-लेखनाची संकल्पना आणि वैशिष्ट्ये यांचे वर्णन करू शकेल.

ब) बहुसांस्कृतिकतेसाठी भारतीय शिक्षणातील आव्हानांच्या वैचारिक मुद्यांची यादी करू शकेल.

क) बहुसांस्कृतिकतेसाठी भारतीय शिक्षणातील आव्हानांची प्रस्तावना लिहू शकेल.

ड) बहुसांस्कृतिकता आणि संबंधित उप-संकल्पनांच्या प्रत्येक संचावर परिच्छेद लिहू शकेल.

इ) निबंध लेखनासाठी माहिती मिळवण्यासाठी प्रिंट आणि ऑनलाइन संसाधने वापरू शकेल.

आजच्या जागतिकीकरणात, बहुसांस्कृतिक शिक्षण देणे हे त्यापैकी महत्वाचे झाले आहे:

वर्गखोल्या अधिक वैविध्यपूर्ण आणि बहुसांस्कृतिक होत असल्याने सर्वात समर्पक आवश्यकता आहे . बहुसांस्कृतिकता हे समाजातील विविधतेचे सकारात्मक समर्थन आहे, जे सहसा वांशिक, धार्मिक, वांशिक आणि भाषा भिन्नता पासून उद्भवते. बहुसांस्कृतिक शिक्षण, अध्यापन आणि शिकण्याच्या वातावरणाद्वारे वैशिष्ट्यीकृत आहे. विद्यार्थ्यांमधील फरक जे सांस्कृतिक मान्यता देते आणि सांस्कृतिक बहुलता राखते. बहुसांस्कृतिक शिक्षण म्हणजे कोणत्याही प्रकारच्या शिक्षणाचा किंवा अध्यापनाचा ज्यामध्ये समावेश होतो. इतिहास, ग्रंथ, मूल्ये, श्रद्धा आणि विविध सांस्कृतिक लोकांचे दृष्टीकोन पार्श्वभूमी शिकवताना, उदाहरणार्थ, शिक्षक धडे बदलू शकतात किंवा समाविष्ट करू शकतात एका विशिष्ट वर्गातील विद्यार्थ्यांची सांस्कृतिक विविधता प्रतिबिंबित करण्यासाठी. अनेक प्रकरणांमध्ये, "संस्कृती" ची व्याख्या शक्य तितक्या व्यापक अर्थाने केली जाऊ शकते, ज्यामध्ये वंश, वंश, राष्ट्रीयत्व, भाषा, धर्म, वर्ग, लिंग, लैंगिक अभिमुखता आणि अपवादात्मकता (विशेष गरजा किंवा अपंग असलेल्या विद्यार्थ्यांना लागू केलेला शब्द). बहुसांस्कृतिक शिक्षण देण्याचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांना हे समजण्यास मदत करणे हा आहे सांस्कृतिक फरक समजून घ्या. सांस्कृतिक सहिष्णुतेला प्रोत्साहन देण्याच्या अनेक संधी आहेत, भारतातील बहुसांस्कृतिक शिक्षण विविधता, समानता, सामाजिक न्याय, सकारात्मक दृष्टीकोन विकसित करणे आणि विद्यार्थ्यांना समावेशाची भावना देण्यासाठी, बहुसांस्कृतिक शिक्षण प्रदान करण्यात विविध आव्हाने आहेत

भाषेच्या अडथळ्याचे स्वरूप, संभाषण कौशल्ये शिकवणे आणि विविध शिक्षण शैली. वर्गातील शिक्षणाचे वातावरण सामान्यतः सहाय्यक म्हणून देखील समजले जाऊ शकते वर्गातील प्रतिबंधात्मक वातावरण जे विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या परिणामांवर परिणाम करते निर्देशित रीतीने. ज्या वर्गात असे वातावरण निर्माण करणे अत्यंत आवश्यक आहे विविध गरजा पूर्ण करून प्रभावी पद्धतीने विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाची सोय करणे आहे

विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीचे विद्यार्थी बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची स्थापना सर्व विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक समानतेच्या तत्त्वावर केली जाते, संस्कृतीची पर्वा न करता, विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीतील विद्यार्थ्यांसाठी यश आणि ते शैक्षणिक संधींमधील अडथळे दूर करण्याचा प्रयत्न करते. वर्गात, ग्रंथ आणि शिक्षण सामग्रीमध्ये अनेक सांस्कृतिक दृष्टीकोन आणि संदर्भ असू शकतात. शिक्षक आणि इतर शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या सांस्कृतिक पार्श्वभूमीबद्दल शिकू शकतात आणि नंतर जाणूनबुजून त्यांच्या वैयक्तिकशी संबंधित शिकण्याचे अनुभव आणि सामग्री समाविष्ट करून सांस्कृतिक दृष्टीकोन आणि वारसा प्रदान करतात. शिक्षक जाणूनबुजून शिकण्याची छाननी करू शकतात संभाव्य पूर्वग्रहदूषित किंवा पक्षपाती सामग्री ओळखण्यासाठी साहित्य वापरू शकतात. बहुसांस्कृतिक शिक्षण आहे सामान्यत: इक्विटीच्या तत्त्वावर आधारित, म्हणजे वाटप आणि वितरण करू शकतात .

शैक्षणिक संसाधने, कार्यक्रम आणि शिकण्याचे अनुभव गरजेवर आधारित असावेत कठोर समानतेऐवजी निष्पक्षता असावी . अशा प्रकारे, यांचा समावेश करणे ही काळाची गरज आहे

वर्गखोल्या अधिक सोयीस्कर करण्यासाठी भारतीय शाळांमधील बहुसांस्कृतिकतेची तत्त्वे कार्यक्षम करण्याचे ठिकाण आहे.

भागधारकांसमोरील आव्हाने:

बहुसांस्कृतिक शिक्षणातील प्रमुख भागधारक शिक्षक, शाळा आणि प्रशासक आहेत, पालक, स्थानिक समुदाय आणि सरकार. पुरेसे शैक्षणिक तसेच बहुसांस्कृतिक शिक्षणाच्या यशाची गुरुकिल्ली म्हणजे प्रशासकीय पाठबळ. प्रत्येक वांशिक आणि सांस्कृतिक गटांचे आदर करणे हे शिक्षक,पालक, स्थानिक समुदा, सरकार आणि शाळा प्रशासकांसाठी आव्हान आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

१. भारतातील बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची संकल्पना आणि वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

---

२. भारतातील बहुसांस्कृतिक शिक्षणाच्या तत्त्वांचे वर्णन करा.

---

३. भारतातील बहुसांस्कृतिक शिक्षण देण्यामधील आव्हाने स्पष्ट करा.

५.४ भारतीय शिक्षणातील आव्हाने समावेशित शिक्षणावर वर १००० शब्दांचा निबंध लिहिणे

अ) भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाची संकल्पना आणि वैशिष्ट्ये यांचे वर्णन करू शकतील

ब) भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या वैचारिक मुद्यांची यादी करतील

क) भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाचा परिचय लिहतील

ड) भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाशी संबंधित उप-संकल्पनांच्या प्रत्येक संचावर परिच्छेद लिहतील

इ) निबंध लेखनासाठी माहिती मिळवण्यासाठी प्रिंट आणि ऑनलाइन संसाधने वापरतील.

सर्वसमावेशक शिक्षणाचा अर्थ असा आहे की सर्व मुले त्यांची ताकद काहीही असोत आणि कमकुवतपणा मुख्य प्रवाहातील शिक्षणाचा भाग असेल. आपुलकीची भावना सर्व समाजातील सदस्यांमध्ये - शिक्षक, विद्यार्थी आणि इतर कार्यकर्ते विकसित केले जातात सर्वसमावेशक शिक्षणाद्वारे. सर्वसमावेशक शिक्षण हे सर्वांसाठी आहे, मग ते कोणत्याही समाजातील, समुदाय, जात, वर्ग लिंग आणि मुलाची क्षमता असोत. हे असे जग आहे जिथे १२० दशलक्ष मुले प्राथमिक शाळेत सुद्धा प्रवेश घेत नाहीत. भारतात अंदाजे ३० दशलक्ष मुले शाळाबाह्य आहेत (MHRD आकडेवारी, जगात उद्धृत बँक), ज्यापैकी बरेच लोक गरिबी, लिंग, अपंगत्व, आणि जात यासारख्या आयामांमुळे दुर्लक्षित आहेत.. यापूर्वी अनेक शैक्षणिक कार्यक्रमांनी यापर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न केला आहे. परंतु बहिष्कृत मुले, अपंग असलेल्यांना अनेकदा विसरले जातात. त्यामुळे सर्वसमावेशक शिक्षणाची कल्पना आपल्या वर्तमानाशी निश्चितच अत्यंत समर्पक आहे , जेथे धर्म, विश्वास, लिंग, वांशिकता आणि क्षमता यातील फरक अनेकदा दिसतात . सर्वसमावेशक शिक्षण म्हणजे सर्व मुलांच्या शैक्षणिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी सर्व आयामांमध्ये शाळांमध्ये सुधारणा. सर्वसमावेशक शिक्षणाला मोठा पाठिंबा १९९४ च्या जागतिक परिषदेतून मिळाला. सलामांका, स्पेनमध्ये विशेष गरज असलेल्यांसाठी शिक्षण यावर जोर दिला: शाळांनी सर्व मुलांना त्यांची शारीरिक, बौद्धिक, सामाजिक, भावनिक पर्वा न करता सामावून घेतले पाहिजे. भाषिक किंवा इतर परिस्थिती अशा प्रकारे सर्वसमावेशक शिक्षण हा एक दृष्टीकोन आहे जो याची खात्री देतो. सर्वभारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या संकल्पनेचा विस्तार करण्यासाठी विद्यार्थ्यांची उपस्थिती, सहभाग आणि यश. अभाव अशा अनेक समस्या जसे शिक्षकांमध्ये सकारात्मक दृष्टिकोन, समावेश नसलेला अभ्यासक्रम, संसाधनांचा अभाव, पायाभूत सुविधांच्या समस्या, पालकांमधील अनभिज्ञता, अनियमित योजना, अयोग्य अंमलबजावणी इतर धोरणे अडथळे निर्माण करत आहेत.

सर्वसमावेशक शिक्षणाची महत्त्वाची तत्त्वे खालील प्रमाणे आहेत:

१. विविध स्तरांवर काम करणाऱ्या कार्यकर्त्यांच्या जबाबदाऱ्यांचे वाटप;

२. मुलांना अतिरिक्त सहाय्य प्रदान करणे;

३. अतिरिक्त गरजा पूर्ण करण्यासाठी सहयोगी फ्रेमवर्कचा विकास आणि मुलांची आवड; विविध प्रकारच्या अपंगांसाठी परिणाम;

४. मुलांच्या कौटुंबिक आणि सामाजिक वातावरणाबद्दल ज्ञान;

५. अध्यापन-शिक्षण धोरणे/पद्धतींमध्ये बदल;

६. शिक्षकांची व्यावसायिक क्षमता सुधारणे;

७. येथे काम करणाऱ्या इतर कार्यकर्त्यांचे समुदाय समर्थन आणि समर्थन सुनिश्चित करणे

विविध स्तरांवरील भागधारकांसमोरील आव्हाने:

सर्वसमावेशक शिक्षणातील प्रमुख भागधारक म्हणजे शिक्षक, शाळा आणि प्रशासक, शारिरीक आणि बौद्धिकदृष्ट्या अपंग आणि शेवटच्या पण कमी नसलेल्या मुलांचे पालक स्थानिक समुदाय. पुरेसा शैक्षणिक तसेच प्रशासकीय पाठबळ यासाठी महत्त्वाचे आहे

सामान्य शाळांमध्ये अपंग मुलांचा समावेश करण्यात यश. फक्त नावनोंदणी ही मुले समाविष्ट करण्याचा उद्देश पूर्ण करणार नाहीत.

प्रत्येक मुलाच्या विशेष गरजांचा आदर करणे हे शिक्षक प्रशासक, पालक, स्थानिक समुदाय आणि सरकार यांचा साठी खरे आव्हान आहे.

तुमची प्रगती तपासा:

१. भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाची संकल्पना आणि वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

---

२. भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या तत्त्वांचे वर्णन करा.

---

३. भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षण देण्यामधील आव्हाने स्पष्ट करा.

५.५ "भारतीय शिक्षणातील आव्हाने एक बहुभाषिक समाज" वर १००० शब्दांचा निबंध लिहिणे

अ) भारतातील बहुभाषिकतेची संकल्पना आणि वैशिष्ट्ये यांचे वर्णन करा

ब) भारतातील बहुभाषिकतेच्या वैचारिक मुद्द्यांची यादी करा

क) भारतातील बहुभाषिकतेची प्रस्तावना लिहा

ड) भारतातील बहुभाषिकतेतील संबंधित उपसंकल्पनांच्या प्रत्येक संचावर परिच्छेद लिहा

इ) निबंध लेखनासाठी माहिती मिळवण्यासाठी प्रिंट आणि ऑनलाइन संसाधने वापरा.

भाषा ही समुदायाची सर्वात महत्वाची संसाधने आहे, शिक्षण हे एकंदरीत ज्ञान मिळवण्याचे औपचारिक माध्यम आहे. विकास भाषा ही शिक्षणाचा आधार बनते, कारण माणूस शिक्षित

होऊ शकतो फक्त भाषेतून. म्हणून, भाषिक हक्क हे शैक्षणिक अधिकारांचा एक भाग आहे . इंग्रजी शिक्षणाद्वारे आधुनिकीकरण हे एक प्रकारचे पाश्चात्यीकरण मानले जाते . इंग्रजीच्या वर्चस्वामुळे भीती निर्माण झाली आहे स्थानिक भाषा, विशेषतः अल्पसंख्याक भाषा धोक्यात आहेत . युनेस्कोच्या मानकांनुसार, एखाद्या भाषेला धोक्याच्या परिस्थितीचा सामना करावा लागतो जेव्हा त्या भाषेचा अभ्यास करणाऱ्या त्या भाषण समुदायातील मुलांची टक्केवारी ३०% च्या खाली होते. या वर्गात मोडणाऱ्या अनेक आदिवासी भाषा आहेत. इंग्रजीने भारतातील नियोजनाने समाजातील सर्व घटकांच्या समस्या सोडवल्या पाहिजेत. प्रत्येक केवळ प्रबळ भाषाच नव्हे तर टिकवून ठेवण्याचा आणि विकसित करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे कमी संख्येने लोक बोलल्या जाणाऱ्या कमी प्रबळ भाषा देखील. ची जटिलता जेव्हा शहरी-ग्रामीण विभाजनाचा विचार केला जातो तेव्हा समस्या वाढते. त्यामुळे, समाजाच्या विकासात शिक्षणामध्ये भाषांचा समतोल राखणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. त्रैभाषिक सूत्र, थ्री लान्व्हेज फॉर्मूला (TFL) जो राजकीय सहमती म्हणून उदयास आला. शालेय शिक्षणात किमान तीन भाषांना सामावून घेण्याची रणनीती होती. शालेय शिक्षणाच्या दहा वर्षांत . अखिल भारतीय शिक्षण परिषदेने याची शिफारस केली सप्टेंबर १९५६ मध्ये तीन भाषांचे सूत्र स्वीकारले गेले या सूत्रानुसार, प्रत्येक मुलाने पुढील गोष्टी शिकल्या पाहिजेत:

१. मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषा;

२. युनियनची अधिकृत भाषा किंवा संघाची सहयोगी अधिकृत भाषा जोपर्यंत ते अस्तित्वात आहे (संघाची अधिकृत भाषा हिंदी आहे आणि त्याची सहयोगी अधिकृत भाषा इंग्रजी आहे);

३. आधुनिक भारतीय भाषा किंवा परदेशी भाषा, वरील (१) आणि (२) अंतर्गत समाविष्ट नाही आणि त्याव्यतिरिक्त शिक्षणाचे माध्यम म्हणून वापरले जाते. अनिवार्य प्रादेशिक भाषा लादण्याची समस्या त्रिभाषेतील सूत्राच्या परिणामाव्यतिरिक्त, अ प्रादेशिक भाषा हे शिक्षणाचे अनिवार्य माध्यम म्हणून प्रकरणांची मालिका.

त्रि-भाषा सूत्रावर टीका:

शिक्षण आयोगाच्या अहवालात (१९६४-६६) म्हटल्याप्रमाणे, "व्यवहारात, तीन-भाषेची अंमलबजावणी सूत्रामुळे अनेक अडचणी निर्माण झाल्या आहेत आणि ते फारसे यशस्वी झालेले नाहीत. अनेक घटक या परिस्थितीत योगदान दिले आहे. यापैकी एक भारी विरोध सामान्य आहेत शालेय अभ्यासक्रमात भाषेचा भार, अभ्यासासाठी प्रेरणा नसणे हिंदी भागा अतिरिक्त आधुनिक भारतीय भाषा आणि अभ्यासाचा प्रतिकार काही अहिंदी भागात हिंदी. अनेक शाळांमध्ये शिकविल्या जाणाऱ्या भाषांची संख्या तीन असली तरी भाषा आहेत तीन-भाषेतील सूत्रात नाही. हिंदी राज्यांमध्ये पसंतीची तिसरी भाषा बहुधा संस्कृत असते आणि आधुनिक भारतीय भाषा (दक्षिण भाषा) नसते संस्कृतसारख्या अभिजात भाषेला सूत्रात स्थान मिळत नाही.

भारतीय संदर्भातील बहुभाषिकता:

सध्याच्या जगात सुमारे ६००० विविध भाषा कुटुंबांतर्गत गटबद्ध आहेत २०० राज्यांमध्ये बोलले जाते. दोन किंवा दोनपेक्षा जास्त भाषा जाणून घेणे ही संवादाची गरज बनली भाषण समुदायांमध्ये तसेच व्यक्तींमध्ये. बहुभाषिकतेची व्याख्या अशी केली जाऊ शकते दोन किंवा अधिक भाषा वापरणाऱ्या वैयक्तिक स्पीकरशी संबंधित घटना, जेथे दोन किंवा अधिक भाषा वापरल्या जातात किंवा दोन भाषा बोलणाऱ्यांमध्ये, बहुभाषिकता उद्भवते कारण भाषण समुदायांमध्ये संवाद साधण्याची गरज असते . जागतिकीकरणामुळे बहुभाषिकता ही दुर्मिळ नसून जगभर एक सामान्य गरज आहे , व्यापक सांस्कृतिक संवाद, ही अलीकडील घटना नाही; प्राचीन काळ मध्ये देखील प्रचलित होते, बहुभाषिकतेचे विविध फायदे आहेत:

१. इतर संस्कृतींच्या ज्ञानासाठी प्रवेशयोग्यता;

२. विविध भाषिक आणि सांस्कृतिक गटांमधील संवाद सुलभ होतो;

३. नोकरीच्या संधी वाढवते;

४. मुलाचा उच्च संज्ञानात्मक विकास;

५. एक व्यापक जागतिक दृष्टीकोन.

भारतीय शिक्षणातील बहुभाषिकता:

शिक्षण मुलांना अशा प्रकारे तयार करते की ते खांदेपालट करण्यास सक्षम होतात त्यांच्या प्रौढ जीवनातील जबाबदाऱ्या आत्मविश्वासाने. शैक्षणिक प्रणाली भाषेवर अवलंबून असते हे साध्य करा. भाषा ही एकीकडे शिक्षणाचे माध्यम आणि एक साधन म्हणून काम करते दुसरीकडे त्यांच्या प्रभागांशी संबंध प्रस्थापित करणे. हे आवश्यक विचार विकसित करण्यास मदत करते अखंडता आणि कॉम्पॅक्टनेससह सादर केले. “संप्रेषण म्हणजे माहितीचे वितरण नाही, परंतु संकल्पना आणि अनुभव, ओळख आणि वर्गीकरण यांचा समावेश आहे. योग्य भाषेतून युक्तिवाद आणि प्रतिपादन” (पट्टनायक, १९८७). चे कार्य शिक्षणतज्ञ म्हणजे सौंदर्यविषयक संवेदनशीलता आणि सहप्राण्यांबद्दल योग्य दृष्टीकोन विकसित करणे, जेणेकरून ते निरोगी सामाजिक जीवन जगू शकतील आणि समाजासाठी अर्थपूर्ण योगदान देऊ शकतील ते राहतात.

भारतातील बहुभाषिक शिक्षणाच्या संदर्भात समस्या:

१. मुळी-भाषिक वर्गखोल्या

२. कमकुवत भाषिक पार्श्वभूमी

३. शिकणाऱ्यांमध्ये चिंता

४. लांबलचक अभ्यासक्रम

५. बहुभाषिक अध्यापन आणि मूल्यमापनासाठी शिक्षक प्रशिक्षणाचा अभाव

तुमची प्रगती तपासा:

१. भारतातील बहुभाषिक शिक्षणाची संकल्पना आणि वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

---

२. भारतातील बहुभाषिक शिक्षणासाठीच्या धोरणांचे वर्णन करा.

---

३. भारतातील बहुभाषिक शिक्षण देण्यामधील आव्हाने स्पष्ट करा.

५.६ सारांश

बहुभाषिकता दैनंदिन जीवनात संज्ञानात्मक फायदे देखील देते. बहु बोली भाषा विवादांचे निराकरण करण्यात, मल्टीटास्किंगमध्ये किंवा अगदी समजून घेण्यात मदत करू शकतात इतरांचे दृष्टीकोन. समाजासाठी, महत्त्व चांगले समज आणि परस्पर आहे विविध पार्श्वभूमीतील लोकांचा स्वीकार. बहुभाषिकता समाजांना परवानगी देते अधिक शांततापूर्ण सहअस्तित्व आणि परस्पर आदराकडे साध्या सहिष्णुतेच्या पलीकडे जा.शिक्षकांमध्ये सकारात्मक दृष्टिकोन नसणे, सर्वसमावेशक नसणे अशा अनेक समस्या अभ्यासक्रम, संसाधनांचा अभाव, पायाभूत सुविधांच्या समस्या, पालकांमधील अनभिज्ञता,

अनियमित योजना, धोरणांची अयोग्य अंमलबजावणी यामुळे मुदतवाढीसाठी अडथळे निर्माण होत आहेत

भारतातील सर्वसमावेशक शिक्षणाची संकल्पना. बहुसांस्कृतिक शिक्षण विविध गोष्टींबद्दल प्रशंसा आणि कौतुक वाढवण्यावर लक्ष केंद्रित करते वांशिक सांस्कृतिक वारसा, तरुण मनात. मुले अधिक ज्ञानाने आत्मसात केली जातात आणि अधिक सांस्कृतिकदृष्ट्या जबाबदार पद्धतीने कसे वागावे याबद्दल समजून घेणे. ते विविध संस्कृतींमध्ये नेव्हिगेट करण्यासाठी कौशल्ये मिळवा.

५.७ संदर्भ

- अबेट, एल. (२००५). अपंग मुलांचा समावेश करण्याबाबत शिक्षकांचा दृष्टिकोन नियमित शाळांमध्ये. अप्रकाशित मास्टरचा प्रबंध. अदिस अबाबा. AAU प्रेस.
- Ainscow, M. (१९९५). सर्वांसाठी शिक्षण; घडवून आणणे. मुख्य भाषण इंटरनॅशनल स्पेशल कॉंग्रेस, बर्मिंगहॅम, यूके, एप्रिल १०-१३ मध्ये सादर केले.

- Ainscow, M. (२००५). सर्वसमावेशक शिक्षणाचा विकास समजून घेणे प्रणाली शैक्षणिक मानसशास्त्रातील संशोधनाचे इलेक्ट्रॉनिक जर्नल, ३(३), ५-२०.
- Beteille, A. (२००३). सहनशीलता आणि बहिष्कार, द हिंदू, गुरुवार, मार्च, २००३. मध्ये मिश्रा, एस. आणि कुमार, सी. बी. (२०१४). विविधता समजून घेणे: एक बहुसांस्कृतिक दृष्टीकोन. IOSR जर्नल ऑफ ह्युमॅनिटीज अँड सोशल सायन्स (IOSR-JHSS). खंड. १९, (९), IV (सप्टे. २०१४), पीपी ६२-६६. http:// वरून ०१.०२.२०१६ रोजी प्राप्त www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol१९-issue९/Version४/K०१९९४६२६६.pdf
- चक्रवर्ती स्वेता. डेव्ह (२००१). भारतातील बहुसांस्कृतिक शिक्षण https://www.academia.edu/१५७३३९३/Multicultural_education_in_India
- चंद्रा जेसिका (२०१९). भारतातील बहुभाषिकता. पासून १८.०८.१०२२ रोजी पुनर्प्राप्त https://www.asianstudies.org/publications/eaa/archives/multilingualism-in-india/
- कोहेन, जे. आणि मॅकअलिस्टर, के. टी. इ. (सं.) (२००५). ISB४: ४ ची कार्यवाही द्विभाषिकतेवर आंतरराष्ट्रीय परिसंवाद. Cascadilla Press Somerville, MA. ०६.०२.२०१६ रोजी पुनर्प्राप्त. कडून- http://www.lingref.com/isb/४/१४१ISB४.PDF
- कॉलिन्स, पी. एच. (१९९०). काळा स्त्रीवादी विचार: ज्ञान, चेतना आणि सबलीकरणाचे राजकारण. न्यूयॉर्क: रूटलेज,. Knefelkamp, L. (२०१६) मध्ये. बहुसांस्कृतिक वर्गासाठी प्रभावी अध्यापन. २०.०२.२०१६ रोजी पुनर्प्राप्त, http://www.diversityweb.org/digest/f९७/curriculum.html वरून
- डॅश, नीना (२०१९). सर्वसमावेशक बहु-भाषिक शिक्षणातील समस्या आणि समस्या वर्ग. JETIR जानेवारी २०१९, खंड ६, अंक १ (ISSN-२३४९-५१६२). रोजी पुनर्प्राप्त www.jetir.org वरून २०.०८.२०२२
- १००० शब्दांचा निबंध कसा लिहायचा आणि A+ कसा मिळवायचा?

*****